

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie

Sposoby odbywania kary w wybranych państwach europejskich.
Mechanizmy zapobiegające powrotności do przestępstwa
przez byłych skazanych

Ekspertyzy
Warszawa 2020

Opracowanie:

Zespół pod kierunkiem dr hab. Beaty Marii Nowak

w składzie: mgr Damian Skowron (koordynator), ppłk dr Piotr Łapiński,
szer. mgr Maja Zawadzka, mgr Agnieszka Pytka,
mgr Magdalena Trzeszczkowska

*Dzieło wykonane przy współpracy Wyższej Szkoły Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie (opracowanie merytoryczne) z Instytutem Wymiaru Sprawiedliwości (opracowanie edytorskie).
Udział podmiotów wynosi 90% wkładu WSKiP oraz 10% wkładu IWS.*

Spis treści

Wprowadzenie	5
Rozdział I. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Wielkiej Brytanii	7
Wstęp	7
1.1. Przyjęcie do jednostki penitencjarnej	8
1.2. Zakłady karne otwarte i zamknięte	8
1.3. Więzienia dla młodocianych	8
1.4. Więzienia dla kobiet	9
1.5. Sposoby określania kategorii bezpieczeństwa	10
1.6. Ocena sprawcy i plan resocjalizacji	12
1.7. Ustawa o rehabilitacji sprawców przestępstw	13
Rozdział II. Wykonywanie kary pozbawienia wolności we Francji	15
Wstęp	15
2.1. System redukcji kary	16
2.2. Redukcja kary przez antycypację (brak złego zachowania skazanego)	17
2.3. Redukcja dodatkowa (skazany podejmuje wysiłki w celu resocjalizacji)	18
2.4. Redukcja w razie wyrażenia skruchy (przestępczość zorganizowana)	19
2.5. Wykonywanie kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym	19
2.6. Umieszczenie w warunkach półwolnościowych	21
2.7. Dozór elektroniczny jako forma wykonywania kary pozbawienia wolności	22
2.8. Pomoc skazanemu po zwolnieniu	23
Podsumowanie	24
Rozdział III. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Niemczech	25
Wstęp	25
3.1. Przyjmowanie skazanych do jednostek penitencjarnych	27
3.2. Warunki mieszkalne, higiena, wyżywienie w zakładzie karnym	28
3.3. Kontakty osadzonych ze światem zewnętrznym	30
3.4. Praca i edukacja skazanych podczas odbywania kary izolacji więziennej	31
3.5. Regulacje dotyczące skazanych kobiet będących w ciąży i posiadających dzieci	32
3.6. Środki dyscyplinarne i środki bezpieczeństwa	32
3.7. Zapobieganie samobójstwom w zakładach karnych	33

3.8. Zakończenie odbywania kary izolacji więziennej	34
Rozdział IV. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Hiszpanii	35
Wstęp	35
4.1. Przyjmowanie skazanych do jednostki penitencjarnej	36
4.2. Warunki mieszkalne, higiena, wyżywienie	37
4.3. Kontakty osadzonych ze światem zewnętrznym	38
4.4. Praca i edukacja osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych	39
4.5. Regulacje dotyczące skazanych kobiet	40
4.6. Środki bezpieczeństwa i środki przymusu	41
4.7. Zapobieganie samobójstwom w zakładach karnych	41
4.8. Zakończenie odbywania kary izolacji więziennej	41
Rozdział V. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa, podejmowane w okresie izolacji penitencjarnej	43
5.1. Zewnętrzny, ekspercki system wspierania jakości programów resocjalizacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych i readaptacyjnych	45
5.2. Praca więźniów jako mechanizm zapobiegania powrotowi do przestępstwa	48
5.3. Przeciwdziałanie przestępczości wewnątrzwięziennej	50
Rozdział VI. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa, podejmowane pod koniec okresu izolacji penitencjarnej oraz wobec osób zwolnionych z zakładu karnego lub aresztu śledczego	53
6.1. Oddziaływania łagodzące skutki prizonizacji	53
6.2. Przestępcy z zaburzeniami psychicznymi a ryzyko ponownego przestępstwa	57
6.3. Postępowanie ze sprawcami brutalnych przestępstw wymagającymi opieki psychiatrycznej	63
6.4. Domy przejściowe jako rozwiązanie wieloaspektowo wspierające reintegrację społeczną osób zwolnionych z więzień	66
6.5. Wykorzystanie potencjału Więziennej Służby Zdrowia w lepszym przygotowaniu osób osadzonych do życia na wolności	69
Podsumowanie i rekomendacje	73
Bibliografia	79
Spis tabel	83

Wprowadzenie

Niniejsza ekspertyza w przedmiocie przeprowadzenia badań prawno-porównawczych dotyczących sposobu odbywania kary pozbawienia wolności w wybranych państwach europejskich oraz mechanizmów zapobiegających powrotności do przestępstwa przez byłych skazanych powstała na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwości.

Celem ekspertyzy jest analiza europejskich systemów penitencjarnych, sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności, rozwiązań legislacyjnych oraz czynników, które powstrzymują byłych skazanych od popełnienia kolejnych przestępstw.

Praca została podzielona na dwie główne części:

Część I. Sposoby odbywania kary w wybranych państwach europejskich.

Część II. Mechanizmy zapobiegające powrotności do przestępstwa przez byłych skazanych.

W pierwszej części pracy dokonano szczegółowego opracowania wykonywania kary pozbawienia wolności w czterech europejskich państwach (Niemcy, Hiszpania, Francja oraz Wielka Brytania). Należy podkreślić, że systemy penitencjarne w poszczególnych państwach są dość zróżnicowane. Mimo wielu podobieństw zauważalne są też diametralne różnice. W dużej mierze zależne są one od rozwiązań prawnych przyjętych przez poszczególne państwa. Przykładem może być tutaj Wielka Brytania, gdzie wyjątkowość systemu penitencjarnego uwarunkowana została dzięki systemowi *common law* oraz wielu środkom, których zastosowanie pozostawia się decyzji sądu.

W drugiej części pracy przedstawiono rozwiązania ukierunkowane na zapobieganie powrotowi do przestępstwa osób zwalnianych z więzień, stosowane przez państwa europejskie, w których działają nowoczesne i humanitarne systemy penitencjarne. Uwagę zwraca różnorodność rozwiązań i możliwość dostosowania zakresu świadczonego wsparcia do potrzeb osób opuszczających zakłady karne.

Praca została podsumowana i opatrzona wnioskami z przeprowadzonej analizy. Sporządzone zostały rekomendacje, których bliższa analiza pozwoli na rozpoczęcie prac mających na celu reformę obecnego systemu penitencjarnego na bazie pozytywnych doświadczeń państw europejskich. W końcowej części pracy zaprezentowano również tematy projektów, nad którymi aktualnie pracuje IBR WSKiP, a których tematyka ściśle związana jest z tematyką niniejszej ekspertyzy.

Rozdział I. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Wielkiej Brytanii

Wstęp

Niemal każdy system penitencjarny różni się od innych w zależności od państwa, w którym jest stosowany. System penitencjarny Wielkiej Brytanii znacząco odbiega od znanego nam, europejskiego podejścia do wykonywania kary pozbawienia wolności. Wyjątkowość tego systemu została ugruntowana dzięki systemowi *common law* oraz wielu środkom, których zastosowanie pozostawia się decyzji sądu. Prawu angielskiemu nie jest znany podział środków reakcji na popełnione przestępstwo: na kary, środki karne czy zabezpieczające. Wszystkie one są metodami oddziaływania na sprawcę (*method of treatment*) i wymierzone w zależności od konkretnego przypadku¹. Pozbawienie wolności teoretycznie stanowi główny rodzaj kar kryminalnych w systemie sankcji karnych, choć nie jest często stosowane w praktyce orzeczniczej sądów angielskich².

W Wielkiej Brytanii funkcjonuje kilka rodzajów więzień. Podstawowy podział to: więzienie dla kobiet, więzienie dla mężczyzn oraz więzienie dla młodocianych. Podzielone są one na więzienia lokalne (*local prisons*) (położone w okolicy sądu, w którym odbywa się proces) oraz areszty (*remand prisons*)³.

Podział więzień ze względu na rodzaj:

1. więzienia lokalne (*local prison*),
2. areszt więzienny (*remand prisons*),
3. więzienie dla kobiet (oraz dla matek z dziećmi),
4. więzienie dla młodocianych.

Więzienia lokalne (lub miejscowe) swoją nazwę zawdzięczają miejscu ich położenia. Funkcjonują zarówno w dużych, jak i małych miastach. Położone są nieopodal sądów, w których toczą się procesy⁴. Może się jednak zdarzyć, że w niektórych przypadkach lokalny zakład karny jest pełny lub sytuacja skazanego wymaga przesłania go do określonej instytucji, która może znajdować się nieco dalej. Zauważalna jest tutaj bardzo duża rotacja z uwagi na nowych

¹ J. Skupiński, *Problematyka przestępstw małej wagi w prawie angielskim*, „Studia Prawnicze” 1971/1, s. 144.

² K. Tkaczyk, *Współczesny system karania w Anglii i Walii*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2008/1, s. 310.

³ E. Łuczak, A. Chyczewska, *System Penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja”, 2016/4.

⁴ S. Ramae, *English Prison Law*, New York 2009, s. 75.

skazanych, oczekujących na proces lub oczekujących na przeniesienie do innego zakładu karnego po zakończeniu procesu. Pieczę nad nimi sprawują sądy, a nie Służba Więzienna. Skazani odbywają tu karę pozbawienia wolności (skazani po raz pierwszy) oraz areszt.

1.1. Przyjęcie do jednostki penitencjarnej

Do aresztu więziennego trafiają osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa, ale takie, które nie zostały jeszcze uznane za winne. Oprócz nich do aresztu więziennego trafiają osoby, które oczekują na ustalenie daty swojego procesu oraz oczekujące na kolejną rozprawę. Oskarżony transportowany jest z aresztu każdorazowo w dniu rozprawy w sądzie. Do aresztu mogą również trafić skazani na tyle niebezpieczni, że zagrażają społeczeństwu, albo gdy nie stawiają się w sądzie na wyznaczone rozprawy, a również osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa. Prawa i obowiązki podejrzanych są inne niż osób skazanych prawomocnym wyrokiem. Osoba podejrzana może korzystać np. z większej liczby wizyt, może nie wyrazić zgody na przebywanie w jednej celi z osobą już skazaną, może posiadać własne książki czy wyroby tytoniowe. Jeśli oskarżony przebywa w areszcie śledczym przed skazaniem, sąd przy ustaleniu kary pozbawienia wolności bierze ten okres pod uwagę. W niektórych przypadkach sędzia może zdecydować, że czas spędzony w areszcie był wystarczający i nie przedłuża kary.

1.2. Zakłady karne otwarte i zamknięte

Zakłady karne zamknięte to zakłady kategorii A, B i C. Większość osób przebywających w brytyjskich zakładach karnych znajduje się w zakładach zamkniętych. Zakłady te są bezpieczne, a skazani nie mają możliwości ucieczki.

Zakłady karne otwarte to z kolei zakłady kategorii D. W tych zakładach skazani mają więcej swobody, niż w innych zakładach karnych (swoboda poruszania się i wykonywania innych czynności). W zakładach otwartych zdarza się, że skazani dysponują własną celą z kluczami.

1.3. Więzienia dla młodocianych

Zakłady zamknięte dla młodocianych funkcjonują w trzech różnych typach⁵:

1. *Secure Training Centres* (STC) – dla młodzieży w wieku 17 lat lub osób młodszych. Prowadzone są przez podmioty prywatne. Ten rodzaj zakładów jest przeznaczony dla

⁵ S. Ramae, *English Prison Law*, s. 115–116.

młodzieży, która została skazana na areszt w warunkach zamkniętych, która powinna mieć dostęp do nauki.

2. *Local Authority Secure Children's Homes (LASCH)* – dla dziewcząt i chłopców w wieku od 10 do 17 lat. Ze względu na to, iż Wielka Brytania nie posiada zakładów karnych dla młodocianych kobiet, osadzone trafiają do instytucji tego rodzaju. Celem LASCH jest zapewnienie młodym ludziom wsparcia dostosowanego do ich indywidualnych potrzeb.
3. *Young Offender Institutions (YOI)* – zakłady karne dla chłopców w wieku od 15 do 21 lat, pomimo że osoby od 18 do 21 lat zasadniczo nie mają styczności z osadzonymi poniżej 18 roku życia.

1.4. Więzienia dla kobiet

W odróżnieniu od zakładów karnych dla mężczyzn kobiece więzienia kategoryzowane są jako: otwarte, zamknięte i lokalne. Głównymi kategoriami bezpieczeństwa kobiet w więzieniach są:

1. warunki zamknięte – skazane, dla których nie są konieczne bardzo wysokie warunki bezpieczeństwa, ale które stanowią zbyt duże zagrożenie dla warunków otwartych lub dla których warunki otwarte nie są odpowiednie;
2. warunki otwarte – skazane, które stwarzają niewielkie zagrożenie, którym można w uzasadniony sposób zaufać w warunkach otwartych, i dla których warunki otwarte są odpowiednie.

Każda młoda kobieta lub dorosły więzień skazany lub przebywający w areszcie, z którego ucieczka stanowiłaby poważne zagrożenie dla społeczeństwa, i który musi być przetrzymywany w wyznaczonym bezpiecznym miejscu, otrzymuje status ograniczony. Następujące więzienia przyjmują kobiety skierowane przez sąd:

HMP / YOI Bronzefield, Surrey

HMP / YOI Peterborough, Cambridgeshire HMP / YOI Eastwood Park, Gloucestershire

HMP / YOI Low Newton, County Durham HMP / YOI Foston Hall, Derbyshire

HMP / YOI New Hall, West Yorkshire

HMP / YOI Styal, Cheshire

Osobną grupę stanowią więzienia dla matek z dziećmi. Celem takich jednostek jest pozwolenie na rozwój więzi matka–dziecko przy jednoczesnej ochronie dziecka. Dla większości dzieci ich matka jest głównym opiekunem. Szacuje się, że każdego roku około 17 tys. dzieci doświadcza samotności i deprivacji potrzeb opiekuńczych i wychowawczych w sytuacji, gdy ich mama trafia do więzienia. W 2018 r. 83% kobiet skazanych na karę więzienia popełniło przestępstwo bez użycia przemocy, a 62% odbywało karę sześciu miesięcy lub mniej. Z raportu wynika, że więzienie matki nie tylko zagraża jakości relacji dziecka z matką, ale może mieć

wpływ na każdą sferę jego życia, w tym na miejsce zamieszkania, edukację, zdrowie i samopoczucie⁶. Kluczowe wnioski z wyżej wskazanego raportu są następujące:

1. Tylko jedno na 20 dzieci, którego matka trafia do więzienia, jest w stanie pozostać w domu rodzinnym;
2. Dzieci mogą być umieszczane pod opieką kilku różnych opiekunów w czasie wykonywania kary przez ich matkę;
3. Wiele dzieci boryka się z trudnościami finansowymi i napotyka na znaczne zakłócenia w życiu, takie jak przeprowadzka do innej szkoły i oddzielenie od rodzeństwa;
4. Dzieci doświadczają wielu emocji w wyniku pójścia matki do więzienia, w tym smutku, traumy i wstydu;
5. Efekt domina stygmatyzacji może również prowadzić do społecznej izolacji i dyskryminacji dzieci uwięzionych matek.

1.5. Sposoby określania kategorii bezpieczeństwa

Kategoria bezpieczeństwa określa rodzaj zakładu karnego, w którym skazany może odbywać karę pozbawienia wolności. Skazany posiadający wysoką kategorię bezpieczeństwa (A lub B) ma ograniczony kontakt z pozostałymi skazanymi. Funkcjonariusze zakładu karnego zobowiązani są do wzmożonej kontroli skazanych z wysokich grup bezpieczeństwa.

Przy ocenie skazanego pracownicy zakładu karnego biorą pod uwagę:

- a) prawdopodobieństwo ucieczki;
- b) ryzyko szkody dla społeczeństwa w przypadku ucieczki;
- c) wszelkie kwestie związane z kontrolą, które mają wpływ na bezpieczeństwo i porządek w zakładzie karnym oraz bezpieczeństwo osób w nim przebywających.

Zakłady karne muszą być obiektywnie podzielone na kategorie według prawdopodobieństwa, że skazani będą próbowali ucieczki i ryzyka, jakie mógłby ten czy inny stanowić. W wielkiej Brytanii istnieją cztery kategorie bezpieczeństwa dla dorosłych osób pozbawionych wolności – kategoria A, B, C i D. Oznaczają one różne poziomy zabezpieczeń. Celem posiadania określonego typu kategorii bezpieczeństwa jest przede wszystkim ochrona samego więźnia, personelu oraz ogółu społeczeństwa⁷.

⁶ S. Beresford, Report: What about me? The impact on children when mothers are involved in the criminal justice system 2018, s. 5–6.

⁷ N. Loucks, *Prison rules. A working guide*, London 2000, s. 28–29.

Kategoria A

Kategoria A jest przydzielana osadzonemu, którzy w przypadku ucieczki byłoby niebezpieczni dla ogółu społeczeństwa, a także policji i bezpieczeństwa narodowego. Celem tak wysokiego poziomu zabezpieczeń jest uniemożliwienie więźniom ucieczki z zakładu karnego. Kategorią A obejmuje się najbardziej niebezpiecznych osadzonych.

Kategoria B

O sklasyfikowaniu skazanych do poziomu bezpieczeństwa o kategorii B decydują poniższe kryteria:

- odbywanie kary 10 lat (lub więcej) pozbawienia wolności;
- odbywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności;
- gdy podczas odbywania poprzedniej kary ograniczenia wolności osadzonemu został przyznany poziom bezpieczeństwa o kategorii A;
- popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym;
- gdy podczas pobytu w areszcie osadzonemu przypisywano potencjalnie lub tymczasowo poziom bezpieczeństwa o kategorii A;
- gdy poprzednia kara pozbawienia wolności wynosiła 10 lat (lub więcej);
- gdy więzień wcześniej dokonał ucieczki z zamkniętego zakładu karnego, uciekł policji lub z konwoju;
- gdy obecnie odbywa karę pozbawienia wolności za przestępstwa z użyciem przemocy, użycie groźby utraty życia, podpalenia, użycie broni palnej, rozbój, handel narkotykami, przestępstwa seksualne.

Kategoria C

O sklasyfikowaniu skazanego do poziomu bezpieczeństwa o kategorii C decydują następujące czynniki:

- poprzedni wyrok, który odbywał skazany, wynosił 12 miesięcy pozbawienia wolności (lub więcej) za przestępstwa z użyciem przemocy, groźby użycia przemocy, przestępstwa seksualne, handel narkotykami;
- aktualnie odbywa karę 12 miesięcy pozbawienia wolności (lub więcej) za przestępstwa z użyciem przemocy, groźby użycia przemocy, przestępstwa seksualne, handel narkotykami;
- w przeszłości próbował uciec spod dozoru policjantów, nie poddał się lub naruszył umowę o wpłaceniu kaucji;
- gdy wobec więźnia zasądzony jest nakaz konfiskaty lub innej opłaty.

Kategoria D

Do kategorii tej przydzielani są osadzeni stwarzający niewielkie zagrożenie w stosunku do społeczeństwa. W związku z tym umieszcza się ich w otwartych warunkach więziennych. W tym przypadku otwarte środowisko więzienne jest najlepszym rozwiązaniem dla osadzonego. Warunki w tym więzieniu są zwykle mniej rygorystyczne, a forma zabezpieczeń jest mniejsza, np. mniejsze ogrodzenie, niższe mury. W tej kategorii skazany ma możliwość pracować w społeczności otwartej, uczyć się i uczestniczyć w szkoleniach, wychodzić na przepustkę do domu, a więc korzystać z takich możliwości, które pomogą mu w powrocie do społeczeństwa, gdy nastąpi koniec kary. W porównaniu do innych kategorii więzień o kategorii D jest znacznie mniej niebezpieczny.

Funkcjonariusze zakładu karnego zobowiązani są do kontrolowania kategorii bezpieczeństwa, chyba że skazany odbywa karę poniżej 12 miesięcy pozbawienia wolności lub znajduje się już w kategorii D. Jeśli skazany odbywa karę pozbawienia wolności powyżej 12 miesięcy, ale poniżej czterech lat, lub karę przedłużoną poniżej czterech lat, funkcjonariusze zakładu karnego zobowiązani są do kontrolowania kategorii bezpieczeństwa co sześć miesięcy.

Jeśli skazany odbywa karę orzeczoną lub karę przedłużoną o cztery lata lub więcej, funkcjonariusze zakładu karnego zobowiązani są do kontrolowania kategorii bezpieczeństwa co 12 miesięcy aż do ostatnich dwóch lat wyroku, kiedy to zobowiązani są do kontroli co sześć miesięcy.

Kategoria bezpieczeństwa może również zostać poddana rewizji za każdym razem, gdy nastąpiła istotna zmiana okoliczności lub zachowania skazanego, która ma wpływ na wymagany poziom bezpieczeństwa, zarówno negatywny, jak i pozytywny. Skazani należący do kategorii A są sprawdzani przez Centralną Służbę Więzienną. Na decyzję o kategorii bezpieczeństwa służy odwołanie. Skazany może się odwołać w trybie normalnej procedury składania skarg. Odwołanie powinno być złożone przez osobę starszą od osoby, która podjęła pierwotną decyzję.

1.6. Ocena sprawcy i plan resocjalizacji

Zakłady karne i kuratorzy stosują System Oceny Sprawców Przestępstw (*Offender Assessment System* – OASys). System ten pozwala na identyfikację przyczyny popełnienia przestępstwa i środków zapobiegających powrotowi do przestępstwa. Stosowany jest także do określenia, czy osadzony stwarza zagrożenie dla siebie i innych oraz do współpracy z osobą pozbawioną wolności w celu wyeliminowania zagrożenia. Dla każdej osoby pozbawionej wolności na czas równy lub dłuższy niż 12 miesięcy przygotowywany jest plan w systemie OASys. Skazany uczestniczy w ocenie i otrzymuje do wglądu wszystkie notatki. W oparciu

o ocenę sporządzany jest plan działania. Ten plan nazywa się planem resocjalizacji. Może on na przykład określać sposób zmiany zachowania osadzonego lub sposób rozwiązania problemu z narkotykami lub alkoholem. Plan resocjalizacji ma wpływ na większość decyzji i zmienia się w trakcie wykonywania wyroku oraz po zwolnieniu. Każdemu osadzonemu przydzielany jest kurator, który jest pracownikiem służby kuratorskiej. Pracuje on w ramach społeczności lokalnej i zazwyczaj współpracuje z osadzonym przez cały okres pozbawienia wolności lub dozoru. Kurator pomaga we wprowadzeniu w życie zmian zmniejszających prawdopodobieństwo powrotu do przestępstwa. W czasie pobytu w zakładzie karnym skazanemu jest przydzielony opiekun, a także wychowawca. Ich zadaniem jest pomoc w realizacji planu resocjalizacji. Opiekun i/lub wychowawca współpracują z kuratorem. W niektórych przypadkach ta sama osoba pełni funkcję opiekuna i wychowawcy.

1.7. Ustawa o rehabilitacji sprawców przestępstw

Jest to ustawa dotycząca zatarcia karnych wyroków skazujących, które po określonym czasie mogą zostać usunięte z rejestru skazanych. Okres zatarcia skazania jest określany od daty skazania. Jego długość zależy od wyroku, a nie od popełnionego przestępstwa ani czasu spędzonego w zakładzie karnym. Po zatarciu skazania dana osoba nie jest zobowiązana do informowania o skazaniu, gdy stara się o pracę, ubezpieczenie czy uczestniczy w postępowaniu karnym lub cywilnym. Zatarcie skazania jest trwałe, nawet jeśli w przyszłości skazany popełni kolejne przestępstwo.

Rozdział II. Wykonywanie kary pozbawienia wolności we Francji

Wstęp

W Europie ukształtowały się co do zasady trzy historyczne modele prawa karnego: rromański (Francja, Włochy), germański (Niemcy) oraz *common law* (Anglia, Walia). Zaczepnięcie wiążących informacji z kilku z nich jest istotne z uwagi na dokonanie takiego wyboru rozwiązań, które optymalnie odpowiadałyby możliwościom dostosowania ich do systemu polskiego. System polski w dużej mierze czerpie z systemów germańsko-romańskich. Ukształtował się on w wyniku historycznego zatarcia podziału prawa na prawa łacińskie i prawa lub zwyczajne germańskie poprzez recepcję prawa rzymskiego w Niemczech i w Europie Środkowej.

Francuski kodeks karny (Code Penal, dalej: CP) przewiduje osobne katalogi kar za zbrodnie, występki oraz wykroczenia. Za najcięższe przestępstwa (zbrodnie) grożą kary⁸.

1. dożywotniego pozbawienia wolności,
2. pozbawienia wolności na okres do 30 lat,
3. pozbawienia wolności do lat 20,
4. pozbawienia wolności do lat 15.

Minimalny okres pozbawienia wolności wynosi dziesięć lat. Obok kary pozbawienia wolności sąd może orzec karę grzywny. Do kary zasadniczej, jak np. pozbawienie wolności na okres 20 lat, może być orzeczona jedna lub kilka kar dodatkowych. W przypadku występku⁹ przewidziane zostały następujące kary:

1. pozbawienie wolności od 2 miesięcy do 10 lat,
2. grzywna w określonej wysokości,
3. grzywna w stawkach dziennych,
4. kurs świadomości obywatelskiej,
5. prace społeczne,
6. kary związane z ograniczeniem grupy praw¹⁰,
7. kary dodatkowe.

⁸ Art. 131-1 CP.

⁹ Art. 131-3 CP.

¹⁰ Art. 131-10 CP.

Obok kary pozbawienia wolności za występki może zostać orzeczona kara grzywny w stawkach dziennych. Art. 132–24 CP stanowi, że w ramach przewidzianych w kodeksie sąd wymierza kary i określa sposób ich wykonania stosownie do okoliczności i osobowości sprawcy. Jeśli sąd wymierza grzywnę, przy określeniu jej wysokości bierze pod uwagę dochód sprawcy i jego wydatki. Co istotne, francuski kodeks karny nie wymienia żadnych okoliczności łagodzących.

Ogólną zasadą wykonywania kar pozbawienia wolności we Francji jest – co do zasady – unikanie orzekania kary więzienia, o ile jest to możliwe. Wobec tego stosuje się formy kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym. W sytuacji, gdy jednak pozbawienie wolności jest konieczne, w trakcie wykonywania tej kary stosuje się poniższe zasady¹¹:

1. uwięzienie elastyczne poprzez zróżnicowanie warunków i sposobów wykonania kary (system półwolnościowy);
2. popieranie szybszego zezwolenia (m.in.: kredyt, reedukacja kary, zwolnienie warunkowe);
3. ułatwiania readaptacji społecznej po odbyciu kary (system pomocy przy zwalnianiu, zatarcie skazania).

Jedną z ważniejszych zasad wykonania kary pozbawienia wolności jest zapewnienie przez organy państwowe efektywnego egzekwowania wyroków. Została ona wyrażona w art. 707 CP, który stanowi, że kary orzeczone w oparciu o decyzje lub pod kontrolą władz sądowych – z wyjątkiem okoliczności niedających się przewyciężyć – wykonywane są w sposób efektywny i w jak najlepszym czasie.

Na dzień 1 stycznia 2018 roku 243 504 osoby były pod nadzorem francuskiej administracji więziennej, w tym 79 785 osób w areszcie i 163 719 osób w areszcie otwartym.

2.1. System redukcji kary

Procedura wykonywania kar w polskim systemie została określona w osobnym akcie – ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy¹². Ta sama problematyka w ustawodawstwie francuskim została zamieszczona w CPP (Code de Procedure Penale) – odpowiednik polskiej ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego¹³ oraz po części w CP (Code Penale), czyli francuskim kodeksie karnym – odpowiednikiem polskiej ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny¹⁴.

¹¹ J. Larguier, *Droit pénal général*, Paris 2012.

¹² Dz.U. z 2020 r. poz. 523; dalej jako: k.k.w.

¹³ Dz.U. z 2020 r. poz. 30; dalej jako: k.p.k.

¹⁴ Dz.U. z 2019 r. poz. 1950, dalej jako: k.k.

Często powoływanym w literaturze i pozytywnie ocenianym jest francuski system redukcji wykonywanej kary¹⁵. Nie ma on jednak polskiego odpowiednika. System redukcji kary pozwala – po spełnieniu ściśle określonych warunków – stopniowo umniejszyć karę, dynamizując w ten sposób i uelastyczniając proces wykonawczy, co należy zapisać na korzyść ustawodawstwa francuskiego. Funkcjonują w tym systemie trzy możliwości¹⁶:

1. redukcja kary „przez antycypację” – w przypadku braku stwierdzenia złego zachowania skazanego¹⁷;
2. redukcja dodatkowa kary – w razie stwierdzenia, że skazany podejmuje wysiłki w celu resocjalizacji¹⁸;
3. redukcja kary w razie wyrażenia skruchy przez członków zorganizowanej grupy przestępczej.

2.2. Redukcja kary przez antycypację (brak złego zachowania skazanego)

Z początkiem 2005 r. system automatycznej antycypacji został zmodyfikowany przez wprowadzenie tzw. kredytu redukcji kary (*credit de reduction de peine*). Była to zmiana fundamentalna, bowiem wprowadzenie kredytu oznaczało zmianę filozofii stosowania redukcji (z automatycznej na fakultatywną) przy jednoczesnym zaangażowaniu skazanego w ustalanie faktycznej długości pobytu w więzieniu, w efekcie wymierzonej mu kary. Istotą kredytu było to, że karę pozbawienia wolności dzielono na części odpowiadające latom i miesiącom. Każdą z tych części redukowano następnie o ściśle oznaczony okres pod warunkiem dobrego zachowania skazanego. Okresy te były więc swego rodzaju ratami kredytu. Przesłanką umniejszenia kary o kolejne „raty” było niestwierdzenie „złego zachowania”. Sformułowanie tej przesłanki „przez antycypację” rozszerzało zatem pole do stosowania redukcji. Była to przesłanka konieczna i zarazem wystarczająca. Stwierdzenie braku negatywnych przejawów w zachowaniu skazanego było o wiele łatwiejsze niż ustalenie postępów w jego resocjalizacji. Wystarczyło sięgnąć do rejestru kar dyscyplinarnych w aktach osobowych skazanego, bez konieczności badania stopnia jego poprawy. Jeśli rejestr był pusty, przesłankę uważano za spełnioną. Brak postępów w resocjalizacji nie jest zatem przeszkodą do redukcji kary. Takie rozwiązanie prawne może świadczyć o wycofywaniu się przez ustawodawcę francuskiego z realizacji idei resocjalizacji penitencjarnej, co wynika zapewne z dużego sceptycyzmu co do oceny wychowawczych funkcji więzienia.

¹⁵ P. Stępnia, *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna, legislacja, praktyka*, Warszawa 2012, s. 298.

¹⁶ Art. 721-3 CPP.

¹⁷ Art. 723-3 CPP.

¹⁸ Art. 721-1, CPP.

Kredyt redukcji kary jest przyznawany automatycznie po wydaniu wyroku skazującego i wpisaniu skazanego na listę więźniów. Jego obliczenie powinno nastąpić w okresie 10 dni, które ma prokuratura na wniesienie apelacji od wyroku, jeżeli jest uprawdopodobnione, że skazany sam nie wniesie apelacji ani kasacji. Jeżeli wniesie środek zaskarżenia, obliczenie kredytu przesuwają się odpowiednio w czasie. Jeżeli wyrok zostanie zmieniony w wyniku uwzględnienia środka zaskarżenia wniesionego przez skazanego lub prokuratora, obliczenie wysokości kredytu następuje na nowo.

Po uprawomocnieniu się wyroku i skierowaniu go do wykonania, a więc na początku odbywania kary pozbawienia wolności, skazany jest informowany o przewidywanej dacie zwolnienia z uwzględnieniem poszczególnych rat (bonifikat) wynikających z kredytu redukcji kary. Raty kredytu ma zatem spłacać dobrym zachowaniem. Jest jednocześnie uprzedzany, że w przypadku złego zachowania poszczególne raty mogą mu być odebrane, tak więc skredytowany okres pobytu w więzieniu będzie się wydłużał aż do górnej granicy, jaką jest data zwolnienia definitywnego w związku z wykonaniem kary w całości. Warto dodać, że kredyt redukcji kary może być przyznawany zarówno w trakcie pobytu w więzieniu, jak i podczas warunkowego zwolnienia na okres pozostały do końca kary pierwotnie orzeczonej.

2.3. Redukcja dodatkowa (skazany podejmuje wysiłki w celu resocjalizacji)

Z punktu niniejszego opracowania najistotniejszym jest redukcja dodatkowa w razie stwierdzenia, że skazany podejmuje wysiłki w celu resocjalizacji. Mechanizm ten może być stosowany obok redukcji przez antycypację przesłanki złego zachowania. Skorzystanie z niego jest jednak zastrzeżone do kompetencji sędziego wykonawczego, który orzeka w drodze postanowienia. Przesłanką takiego orzeczenia są poważne wysiłki ze strony skazanego w zakresie readaptacji społecznej (*efforts sérieux de réadaptation sociale*). Określenie czasu, o który zostanie zredukowana kara, należy do sędziego wykonawczego. Prawo określa jedynie maksymalny rozmiar redukcji tego rodzaju: dla skazanych po raz pierwszy wynosi on trzy miesiące z każdego roku faktycznego pozbawienia wolności (tj. osadzenia w więzieniu) lub siedem dni z każdego miesiąca, jeśli do wykonania kary pozostało mniej niż rok. Z kolei dla recydywistów redukcja może wynosić maksymalnie dwa miesiące z każdego roku bądź cztery dni z każdego miesiąca.

Możliwość dodatkowego redukowania kary świadczy o dużym liberalizmie francuskiego prawa karnego, a zarazem jest wyrazem pragmatyzmu w polityce penitencjarnej, widocznego w dążeniu do zmniejszania populacji więźniów. Potwierdza to zresztą praktyka. Łatwo obliczyć, że w przypadku skazania na karę trzech lat pozbawienia wolności oba rodzaje redukcji mogą ją umniejszyć o 18 miesięcy, a więc o połowę. Ponieważ umniejszanie następuje

sukcesywnie, możliwość warunkowego zwolnienia pojawia się po raz pierwszy po odbyciu połowy kary umniejszonej o trzy miesiące, tj. po 17 miesiącach.

2.4. Redukcja w razie wyrażenia skruchy (przestępczość zorganizowana)

Ostatnią możliwością redukcji kary pozbawienia wolności jest redukcja dla członków zorganizowanych grup przestępczych, którzy wykazali skruchę. Decyzję w tej sprawie podejmuje sąd wykonawczy (*tribunal de l'application de peines*). Ma ona charakter wyjątkowy i może obejmować do 1/3 całości orzeczonej kary. Dotyczy tylko pewnej części skazanych, którzy zadeklarowali współpracę z władzami¹⁹. W przypadku skazania na karę dożywotniego więzienia istnieje możliwość skrócenia okresu wymaganego do warunkowego zwolnienia o pięć lat.

We francuskim prawie karnym zauważalne jest stanowisko, że zakład karny (bez względu na jego typ) nigdy nie będzie normalnym, naturalnym środowiskiem społecznym. Podejście to wyrażone jest w m.in. w art. D460 CPP²⁰. Wskazuje to jednoznacznie, że ustawodawca ma świadomość „efektów desocjalizacyjnych”, jakie niesie za sobą odbywanie kary w zakładzie karnym. Wydaje się, że polski Kodeks karny wykonawczy zdaje się tego problemu nie zauważać. Krytycznie możliwości resocjalizacyjne w więzieniu ocenia również Machel²¹, który wyraża pogląd, iż proces resocjalizacji przestępców w warunkach nadzwyczajnej swobody, luzu czy relaksacji, powstał na początku lat 90. z pozycji uniwersyteckich katedr, pozbawionych istotnych elementów poznawczych.

2.5. Wykonywanie kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym

Na uwagę zasługują dwie formy wykonywania kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym (typu zamkniętego):

1. Umieszczenie skazanego na zewnątrz zakładu karnego,
2. Umieszczenie skazanego w warunkach półwolnościowych.

Umieszczenie na zewnątrz zakładu karnego (*placement a l'exterieur*) jest jedną z form wykonywania bezwarunkowej kary pozbawienia wolności²². Najbardziej zbliżona jest ona

¹⁹ Art. 706-73 i 706-74 CPP.

²⁰ Misją służby penitencjarnej i kuratorskiej w każdym zakładzie karnym jest zapobieganie desocjalizacyjnym skutkom uwięzienia więźniów, promowanie więzi społecznych i rodzinnych oraz pomoc w przygotowaniu do reintegracji społecznej.

²¹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.

²² Art. 132-25 CP.

do wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładzie otwartym²³. Przy czym w polskim ustawodawstwie skazany pozostaje cały czas w zakładzie karnym (z możliwością świadczenia pracy poza zakładem). W ustawodawstwie francuskim skazany pozostaje tylko w ewidencji zakładu, zaś życie prowadzi całkowicie na zewnątrz zakładu. Aby móc korzystać z takiego rozwiązania, skazany musi spełniać kilka warunków:

1. Okres pozostały do odbycia kary nie przekracza 12 miesięcy;
2. Nabył on prawo do zwolnienia warunkowego połączonego ze stażem probacyjnym na zewnątrz więzienia;
3. Spełnia warunki w zakresie odbywania kary wymaganego do zwolnienia warunkowego, jeżeli pozostała do odbycia kara nie przekracza trzech lat;

Niektórzy skazani mogą zostać umieszczeni na zewnątrz zakładu w związku z tym, że do końca kary nie pozostało im dużo czasu. Są to dwa wskazane w ustawie przypadki:

1. jeżeli zostali skazani na karę równą lub mniejszą od sześć miesięcy (część kary pozostałej do odbycia wynosi trzy miesiące);
2. jeżeli zostali skazani na karę pozbawienia wolności w wymiarze od dwóch do pięciu lat (pozostało im do odbycia sześć miesięcy tej kary).

Francuski kodeks postępowania karnego (Code de la Procedure Penale) przewiduje dwie formy umieszczenia na zewnątrz więzienia:

1. pod nadzorem penitencjarnym,
2. bez nadzoru penitencjarnego.

Z umieszczenia bez nadzoru mogą korzystać skazani, którzy dają dostateczne gwarancje (*présentants des garanties suffisantes*), a także ci, którzy mieli do odbycia najwyżej pięć lat pozbawienia wolności oraz nie byli w przeszłości skazani na tego rodzaju karę, wyższą niż sześć miesięcy. Umieszczenie na zewnątrz można również orzec wobec skazanych, którzy spełniają warunki do zwolnienia warunkowego bez względu na wymiar kar pozbawienia wolności orzekanych wobec nich w przeszłości.

Z kolei umieszczenie na zewnątrz bez nadzoru penitencjarnego normuje art. 136 CPP. Orzeka się je, aby umożliwić skazanemu naukę, odbycie stażu, podjęcie czasowego zatrudnienia ważnego dla wdrożenia społecznego, kształcenia zawodowego, a także leczenia. Sędzia ds. wykonania kary, stosując takie umieszczenie, może nałożyć na skazanego jeden lub kilka obowiązków, ale również zakazów przewidzianych przy stosowaniu warunkowego zawieszenia połączonego z poddaniem próbie²⁴. Może także zdecydować o poddaniu skazanego dozorowi społeczno-sądowemu²⁵. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w formie umieszczenia poza więzieniem polega na tym, że skazany w porze dziennej opuszcza zakład karny, by podjąć pracę, naukę, leczenie, itp. W przypadku umieszczenia nadzorowanego jest on

²³ Art. 92 k.k.w.

²⁴ Art. 132-26 CP; art. 723-4 CPP.

²⁵ Art. 763 CPP.

kontrolowany przez administrację penitencjarną w miejscu swojej dziennej aktywności, jeśli zaś zastosowano umieszczenie zewnętrzne bez nadzoru, kontroluje go tylko dyrektor (kierownik) instytucji, zakładu, placówki, w której w ciągu dnia przebywa. Zasadą jest, że w jednym i drugim przypadku skazany musi wrócić na noc do zakładu karnego, chyba że sędzia ds. wykonywania kary zdecyduje inaczej. W praktyce zdarza się często, zwłaszcza w przypadku umieszczenia zewnętrznego bez nadzoru, że sędzia zezwala skazanemu na pozostanie na noc w instytucji, w której przebywa on w ciągu dnia (np.: w szpitalu, bursie, hotelu pracowniczym itp.).

2.6. Umieszczenie w warunkach półwolnościowych

W odróżnieniu od polskiego kodeksu karnego we francuskim kodeksie karnym funkcjonuje instytucja półaresztu²⁶. Jeżeli sprawcy miałaby zostać wymierzona kara w zawieszeniu roku pozbawienia wolności lub mniej, można wymierzyć karę półaresztu. Jest to możliwe wówczas, gdy sprawca dowiedzie, że ma zawód lub regularnie uczęszcza na kursy edukacyjne lub kursy zawodowe, albo bierze udział w praktykach zawodowych lub jest czasowo zatrudniony z szansą na społeczną rehabilitację; jeśli odgrywa ważną rolę w rodzinie albo potrzebuje terapii medycznej. W takich przypadkach sąd może również postanowić, że kara pozbawienia wolności będzie wykonywana w systemie zewnętrznym. W myśl art. 132–26 CP skazany, który korzysta z dobrodziejstwa półaresztu, jest zobowiązany do stawienia się w instytucji penitencjarnej stosownie do okoliczności będących podstawą orzeczenia, w zależności od czasu niezbędnego do wyuczenia się zawodu, zdobycia wykształcenia, ukończenia praktyki zawodowej, uczestnictwa w życiu rodzinnym lub terapii medycznej. Skazany jest zobowiązany do pozostawania w niej, w czasie, gdy jego obowiązki zewnętrzne zostały przerwane, niezależnie od przyczyny tego stanu. Skazany korzystający z dobrodziejstwa systemu zewnętrznego jest zatrudniony poza instytucją penitencjarną i wykonuje pracę pod nadzorem władz.

Przesłankami cofnięcia możliwości odbywania kary pozbawienia wolności w formie półwolnościowej są m.in.: złe zachowanie oraz niewykonywanie przez skazanego obowiązków lub nieprzestrzeganie ograniczeń²⁷.

²⁶ Art. 132–25 CP.

²⁷ Art. 723–3 CPP.

2.7. Dozór elektroniczny jako forma wykonywania kary pozbawienia wolności

Ustawa wprowadzająca dozór elektroniczny we Francji została przygotowana już w 1997 r., ale weszła w życie dopiero w 2000 r. po trzyletnim *vacatio legis*. Powodem takiego stanu rzeczy były pilotażowe badania, które objęły grupę około 100 skazanych noszących specjalne bransolety elektroniczne przez cztery miesiące²⁸. Przełomowy okazał się 2002 r., kiedy to zadowalające wyniki badań i stosowana praktyka skłoniły rząd do objęcia systemem dozoru elektronicznego terenu całego kraju w przeciągu pięciu lat²⁹.

Dozór elektroniczny we Francji jest mocno zbliżony do systemu dozoru elektronicznego, który funkcjonuje w Polsce. W myśl art. 132-26-1 CP nadzór elektroniczny jest traktowany jako tryb wykonywania kary pozbawienia wolności. Skazany poddany takiemu nadzorowi może pozostać w miejscu swojego zamieszkania lub też zostać zakwaterowany w prywatnej lub publicznej strukturze przyjęć³⁰. Wykonywanie czynności technicznych przy nadzorze elektronicznym można powierzyć zarówno podmiotom publicznym, jak i podmiotom sektora prywatnego, mającym akredytacje Ministra Sprawiedliwości. Podobnie jak w Polsce, umieszczenie pod nadzorem elektronicznym powierza się administracji penitencjarnej³¹. Określenie warunków wykonania nadzoru elektronicznego stanowi wyłączną prerogatywę sędziego do spraw wykonywania kary. Może to zrobić wyłącznie w okresie czterech miesięcy od chwili, kiedy orzeczenie o jego stosowaniu staje się wykonalne. Jego decyzja nie polega na zaskarżeniu³². Przesłanki przemawiające za uchyleniem dozoru to: notoryczne złe zachowania, nieprzestrzeganie środków i obowiązków nałożonych przez sąd, nowe skazanie, a także odrzucenie przez skazanego koniecznej modyfikacji warunków wykonywania nadzoru. We Francji kara w systemie dozoru elektronicznego ograniczona jest maksymalnie do roku czasu (w Polsce do roku i sześć miesięcy). Sąd może podjąć decyzję w odniesieniu do osoby skazanej, która uzasadnia wykonywanie działalności zawodowej, uczestnictwo w edukacji, szkoleniu zawodowym lub stażowym, pracę tymczasową w celu integracji społecznej albo niezbędnego udziału w życiu rodziny, albo konieczności poddania się leczeniu, aby kara więzienia została wykonana w ramach systemu umieszczania pod nadzorem elektronicznym³³.

²⁸ A. Pitoun, *Electronic monitoring in France*, w: M. Mayer, R. Haverkamp, R. Levy, *Will electronic monitoring. Have future in Europe?*, Freiburg im Breisgau 2003.

²⁹ D. Sielicki, *Elektroniczne monitorowanie przestępców – nowoczesna alternatywa pozbawienia wolności*, Wrocław 2005.

³⁰ Art. 723-8 CPP.

³¹ Art. 723-9 CPP.

³² Art. 723-7-1 CP.

³³ Art. 132-26-1 CP.

2.8. Pomoc skazanemu po zwolnieniu

Ustawodawstwo francuskie poświęca wiele miejsca na środki pomocy dla skazanych, którzy powracają do społeczeństwa oraz ich dalszej kontroli. Zwolnienie warunkowe nie jest traktowane na równi z uzyskaniem całkowitej wolności, ponieważ ten czas następuje na okres próby, co wiąże się zarówno z nałożeniem środków pomocy, jak i kontroli. Środki i warunki dotyczące zwolnienia warunkowego są – zgodnie z rozróżnieniami przewidzianymi w tym rozdziale – obowiązkowe lub szczegółowe. Mają one na celu ułatwienie i zweryfikowanie reintegracji osoby skazanej oraz zapobieganie recydywie³⁴.

Zwolnienie warunkowe ma na celu reintegrację skazanych i zapobieganie recydywie³⁵. Mogą mu towarzyszyć specjalne warunki, a także środki pomocy i kontroli mające na celu ułatwienie i sprawdzenie przeklasyfikowania uwolnionego. Te ostatnie mogą w szczególności podlegać jednemu lub większej liczbie środków lub obowiązków kontrolnych³⁶. Decyzja o warunkowym zwolnieniu określa metody wykonania oraz warunki, którym podlega przyznanie i utrzymanie wolności, a także charakter i czas trwania środków pomocy i kontroli. Jeżeli sąd podejmie decyzję o wykonaniu wyroku, może on postanowić, że zwolnienie nastąpi w dniu wyznaczonym przez sędziego do wykonania wyroku między dwoma ustalonymi terminami. Okres ten nie może być krótszy niż czas trwania części kary, której nie odbyto w chwili zwolnienia, jeżeli jest to kara tymczasowa; może go przekroczyć maksymalnie przez okres jednego roku. Całkowity czas trwania pomocy i środków kontroli nie może jednak przekroczyć dziesięciu lat. Jeżeli wykonywanym wyrokiem jest kara dożywotnia, czas trwania środków pomocy i kontroli jest ustalony na okres nie krótszy niż pięć lat ani dłuższy niż dziesięć lat³⁷.

Środki pomocy mają na celu stymulowanie i wspieranie wysiłków skazanego w celu jego reintegracji społecznej, rodzinnej i zawodowej. Są one realizowane przez służbę ds. Integracji Penitencjarnej i Kuratorską, w razie potrzeby w powiązaniu z udziałem innych służb państwowych, władz lokalnych i wszystkich organizacji publicznych lub prywatnych³⁸. Jeżeli uzasadnia to charakter czynów popełnionych przez skazanego i jego osobowość, decyzja o warunkowym zwolnieniu może określać, że osoba skazana będzie podlegać wzmocnionemu monitorowaniu przez służbę więzienną w zakresie integracji i zawieszenia³⁹.

³⁴ Art. D 530 CPP.

³⁵ Art. 729 CPP.

³⁶ Art. 731 CPP.

³⁷ A(art. 732 CPP).

³⁸ Art. D 532 CPP.

³⁹ Art. D 533-1 CPP.

Podsumowanie

Odbywanie kary w reżimie półwolnościowym i odbywanie kary w zakładzie typu półotwartego różni się m.in. tym, że w pierwszym przypadku skazany przebywa poza zakładem zamkniętym, ale ma obowiązek powrotu do zakładu (zasady powrotu nie są sztywno określone, ustalane są przez sędziego, uwzględniając osobę skazanego).

Odbywanie kary w zakładzie typu półotwartego, a nawet otwartego, nie przewiduje możliwości jego opuszczenia (wyjście ma charakter obligatoryjny, dyrektor zakładu może zezwolić na wyjście, ale nie musi i oczywiście nie w porze nocnej). W tym zakresie rozwiązania francuskie reprezentują, po pierwsze, wyższe zaufanie co do skazanych, a po drugie, jednak tryb wykonywania kary jest ściśle związany z osobą skazanego (wysokość kary, aktywność zawodowa, nauka). W przypadku stosowania reżimu półwolnościowego skazany ma obowiązek dobrze się zachowywać i być gorliwym w wykonywaniu pracowniczych obowiązków lub uczestniczenia w leczeniu medycznym. Ma także obowiązek wykonywania wszystkich obowiązków nałożonych przez sąd. Co istotne, nie ma możliwości stosowania reżimu półwolnościowego, jeżeli orzeczona kara pozbawienia wolności przekracza rok.

Oryginalnym rozwiązaniem francuskim, obcym polskiemu systemowi, jest zróżnicowanie postaci kary pozbawienia wolności z uwagi na ciężar popełnionego przestępstwa. W sytuacji popełnienia zbrodni kara pozbawienia wolności odbywana jest w zakładzie karnym typu zamkniętego (podwyższony stopień zabezpieczenia). W przypadku popełnienia występku orzekana jest kara poprawcza, która mimo że wykonywana jest w zakładzie karnym typu zamkniętego, to w zwykłym poziomie zabezpieczenia.

Rozdział III. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Niemczech

Wstęp

Niemcy funkcjonują w formie państwa federalnego, co oznacza decentralizację systemu politycznego i autonomię krajów związkowych. W Niemczech istnieje czteroszczeblowa struktura administracyjna, składająca się z: krajów federalnych, powiatów, miast wyłączonych z powiatów oraz miejscowych jednostek administracyjnych (gminy i mniejsze związki gmin)⁴⁰.

Opracowanie powstało w oparciu o regulacje zawarte w niemieckim kodeksie karnym (*Strafgesetzbuch*, dalej jako: StGB), ustawie o wykonywaniu wyroków skazujących na karę pozbawienia wolności (*Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung*, dalej jako: StVollzG) oraz raportu The European Prison Observatory na temat kary pozbawienia wolności w niemieckich zakładach karnych⁴¹.

Państwo podzielone jest na 16 landów (krajów związkowych), a każde z nich posiada własne ministerstwo sprawiedliwości, administrację więzienną oraz system sądownictwa i prokuratury. Przepisy wykonawcze dotyczące odbywania kary pozbawienia wolności mogą różnić się w zależności od landu⁴².

W Niemczech preferuje się wykonywanie kar wolnościowych i środków probacyjnych. Karę pozbawienia wolności stosuje się możliwie jak najrzadziej, zwłaszcza w przypadkach, gdy istnieją uzasadnione przesłanki (możliwa ucieczka skazanego lub stwarzanie niebezpieczeństwa dla społeczeństwa)⁴³.

Według danych Federalnego Urzędu Statystycznego z września 2019 r. populacja skazanych ogółem to 63 851 (w statystyce zawarto także osoby tymczasowo aresztowane). Wskaźnik populacji więźniów na 100 tys. mieszkańców kraju, w oparciu o szacunkową liczbę ludności wynoszącą 83,12 mln (stan na wrzesień 2019 r.), wynosił 77 osób. Skazane kobiety stanowią

⁴⁰ R. Kamiński, *Ustrojowy model niemieckiej gminy i jego lokalne zróżnicowanie organizacyjne*, „Homo Politicus” 2012–2013/7–8, s. 50.

⁴¹ (C. Graebisch, M. Schorsch, *Prison conditions in Germany*, European Prison Observatory, 2019, dalej: European Prison Observatory.)

⁴² European Prison Observatory, s. 12.

⁴³ A. Kacprzak, *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia” 2016/10, s. 113.

6% wszystkich skazanych, małoletni 2,4%, obcokrajowcy 24%. W Niemczech funkcjonuje 179 jednostek penitencjarnych (stan na listopad 2018 r.), których pojemność liczona jest na 72 953 skazanych. W październiku 2019 r. zaludnienie jednostek penitencjarnych wynosiło 87,5%⁴⁴.

Poniższa tabela ukazuje kształtowanie się populacji więziennej w latach 2000–2018.

Tabela 1. Populacja więzienna w Niemczech w latach 2000–2018.

Rok	Liczba osadzonych	Wskaźnik populacji osadzonych na 100 tys. mieszkańców
2000	70 252	85
2002	70 977	86
2004	79 452	96
2006	76 629	93
2008	72 259	88
2010	69 385	85
2012	65 889	82
2014	61 872	76
2016	62 865	76
2018	63 643	77

Źródło: <https://www.prisonstudies.org/country/germany> [dostęp: 7.05.2020 r.].

Według danych zamieszczonych w tabeli 1 liczba osadzonych w 2018 r. jest mniejsza w stosunku do danych z 2000 r. W latach 2000–2004 wystąpił jednak wzrost liczby osadzonych, a ponadto w 2004 r. odnotowano ich największą liczbę w ciągu analizowanych 18 lat (79 452). Tendencja spadkowa utrzymywała się od 2006 do 2018 r. Najmniejszą wartość osiągnięto w 2014 r. (61 872), ale w następnych latach nastąpił nieznaczny wzrost liczby osadzonych.

Porównując powyższe dane z danymi polskimi, można wskazać, że w Niemczech w 2018 r. wskaźnik osadzonych na 100 tys. mieszkańców był prawie 2,5 razy wyższy w Polsce, a populacja skazanych o ponad 8,5 tysiąca większa. Ciekawy jest fakt, że w 2000 r. w obu państwach liczba osadzonych była podobna (70 544 w Polsce), ale już dwa lata później w Niemczech populacja skazanych wzrosła zaledwie o 725 osób, a w Polsce wzrosła znacznie, bo o 9923 osoby⁴⁵.

⁴⁴ <https://www.prisonstudies.org/country/germany> (dostęp: 7.05.2020 r.).

⁴⁵ <https://www.prisonstudies.org/country/poland> (dostęp: 7.05.2020 r.).

3.1. Przyjmowanie skazanych do jednostek penitencjarnych

W Niemczech co do zasady umieszcza się skazanego w zakładzie karnym typu otwartego, jeżeli wyrazi on na to zgodę oraz nie ma podstaw, by twierdzić, że będzie się on uchylał się od obowiązku wykonania kary pozbawienia wolności i nadużywał możliwości odbywania kary w tego typu zakładzie karnym. W innych przypadkach skazanych umieszcza się z zakładach karnych typu zamkniętego⁴⁶.

Podczas przyjęcia skazanego do zakładu karnego ustala się jego tożsamość na podstawie dowodu osobistego, wykonuje badania lekarskie, sprawdza sprawność fizyczną i zdolność do pracy, omawia się sytuację życiową oraz ocenia ryzyko popełnienia samobójstwa. Skazanym tworzy się indywidualny plan odbywania kary pozbawienia wolności oparty na przeprowadzonych procedurach diagnostycznych. W planie określone są środki stosowane w celu wspomaganie resocjalizacji. Projekt planu powinien zostać omówiony z osadzonym, a jego uwagi lub wskazówki, w miarę możliwości uwzględnione. Co do zasady, plan powinien zostać opracowany w ciągu pierwszych ośmiu tygodni od rozpoczęcia odbywania kary pozbawienia wolności, przekazany skazanemu i poddawany ocenie co sześć miesięcy.

Indywidualny plan odbywania kary pozbawienia wolności obejmuje między innymi: podsumowanie wyników procedury diagnostycznej, deklarację współpracy złożoną przez osadzonego, zakwaterowanie lub zakwaterowanie na oddziale socjalno-terapeutycznym oraz skierowanie do udziału w określonych programach, dobranych do indywidualnych potrzeb skazanego: terapeutycznych, leczenia psychiatrycznego, leczenia odwykowego, edukacyjnych i podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz związanych z opracowaniem programu pracy, sportowych i rekreacyjnych, a ponadto związanych z: doradztwem w zakresie zadłużenia, regulacją zadłużenia i wypełniania zobowiązań alimentacyjnych; środkami mającymi na celu przygotowanie do zwolnienia z zakładu karnego⁴⁷.

W Niemczech nie ma regulacji prawnych, które wskazują na skierowanie skazanego do zakładu karnego w pobliżu miejsca zamieszkania. Niemniej jednak za wezwanie do odbywania kary pozbawienia wolności odpowiada zakład karny znajdujący się na terenie zamieszkania danej osoby. W ciągu dwóch tygodni skazany może złożyć wniosek o przeniesienie do zakładu karnego w miejscu zamieszkania, jeżeli kara pozbawienia wolności, jaką ma odbyć, przekracza sześć miesięcy. Miejszem zamieszkania jest miejsce, w którym skazany przebywa regularnie, z zamiarem stałego pobytu, a także miejsce, które jest ośrodkiem jego interesów życiowych. Skazany może zostać także przeniesiony do takiego zakładu karnego, którego lokalizacja zapewni mu lepszy powrót do społeczeństwa po odbyciu kary pozbawienia wolności⁴⁸. Zgodnie z orzecznictwem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego stosunki

⁴⁶ § 10, ust. 1 i 2 StVollzG.

⁴⁷ European Prison Observatory, s. 48.

⁴⁸ European Prison Observatory, s. 18.

rodzinne uważane są za ważny aspekt resocjalizacji. Sprawia to, że niezapewnienie prawa do resocjalizacji poprzez nieodbycie kary pozbawienia wolności w jednostce penitencjarnej, znajdującej się w pobliżu rodziny, skutkuje naruszeniem praw konstytucyjnych⁴⁹.

3.2. Warunki mieszkalne, higiena, wyżywienie w zakładzie karnym

Według H. Pollähne'a w niemieckich zakładach karnych istnieje problem zbyt małych powierzchni cel mieszkalnych. Często praktykuje się nakłanianie osadzonych do podpisania oświadczenia, w którym wyrażają oni zgodę na umieszczenie ich w zbyt małej celi.

Każdy skazany ma prawo do odosobnionego zakwaterowania w czasie odpoczynku, zaś wspólne zakwaterowanie dopuszczane jest jedynie w sytuacji, gdy istnieje zagrożenie dla życia lub zdrowia skazanego⁵⁰. Zakłady karne w Niemczech, poza Badenią-Wirtembergią i Bawarią, w teorii przyjęły takie zalecenia. W praktyce ciężko jest o ich należyte wykonanie ze względu na znaczne zaludnienie jednostek penitencjarnych. Od tych zasad często odstępują otwarte zakłady karne (m.in. w Berlinie)⁵¹.

Skazani mężczyźni i skazane kobiety nie odbywają wspólnie kary pozbawienia wolności. Przebywają w oddzielnych oddziałach lub oddzielnych zakładach karnych. Dopuszcza się jednak podejmowanie wspólnych aktywności⁵². Młodocianych skazanych umieszcza się odrębnie od osób znacznie od nich starszych⁵³.

Inne warunki mieszkalne, które powinny zostać spełnione, to: wielkość okien dopasowana w taki sposób, aby umożliwić skazanym czytanie lub pracę w świetle dziennym oraz zapewnić dostęp świeżego powietrza, odpowiednia temperatura (ogrzewanie w przypadku niskiej temperatury na zewnątrz lub w przypadku wysokiej temperatury zapewnienie wentylacji)⁵⁴. Toalety muszą posiadać własną wentylację oraz znajdować się w zamkniętym pomieszczeniu sanitarnym. Minimalnym wymogiem konstrukcyjnym jest całkowite oddzielenie w celi toalety od części mieszkalnej. Toaleta może znajdować się także poza celą jako osobne pomieszczenie. Skazani powinni mieć umożliwiającą kąpiel w ciepłej wodzie co najmniej cztery razy w tygodniu⁵⁵.

Jak wskazuje Federalny Trybunał Konstytucyjny, nie jest koniecznym zapewnianie przez zakłady karne bezpłatnych środków higieny osobistej. Skazani otrzymują „kieszonkowe” – *Taschengeld*, dzięki któremu mogą sami zaopatrzyć się w niezbędne artykuły. Wyjątkiem jest

⁴⁹ European Prison Observatory, s. 17.

⁵⁰ (§ 18, ust. 1 StVollzG.).

⁵¹ European Prison Observatory, s. 18–19.

⁵² European Prison Observatory, s. 19.

⁵³ European Prison Observatory, s. 19.

⁵⁴ European Prison Observatory, s. 18.

⁵⁵ European Prison Observatory, s. 20.

udostępnienie podstawowego, darmowego zestawu środków higienicznych podczas przyjęcia do jednostki penitencjarnej⁵⁶.

Kwestie związane z wyżywieniem – jakość, wartości odżywcze, skład, zapewnienie specjalnych środków spożywczych – należą do kompetencji lekarzy⁵⁷. Posiłki muszą spełniać wymogi zdrowej diety i być dostosowane do skazanych o specjalnych potrzebach – nie tylko związanych z problemami zdrowotnymi, ale także wymogami wspólnoty religijnej, do której przynależność deklaruje skazany⁵⁸. Dziennie podawane są trzy posiłki, w tym jeden ciepły⁵⁹.

Osadzeni powinni mieć możliwość przebywania na świeżym powietrzu przez co najmniej godzinę dziennie i o określonej porze, jeżeli pozwalają na to warunki pogodowe⁶⁰. W każdym z landów zniesiono zakaz przebywania na świeżym powietrzu jako środek dyscyplinujący⁶¹. W zakładach karnych oferuje się różne aktywności, organizowane zarówno przez pracowników jednostki penitencjarnej, jak i przez organizacje zewnętrzne oraz wolontariuszy. Wymiar czasu wolnego jest wyznaczany w odrębnych regulaminach zakładów karnych⁶². Skazanym umożliwia się praktykowanie kultu religijnego poprzez korzystanie z opieki duszpasterskiej, posiadanie symboli i przedmiotów religijnych, uczestniczenie w wydarzeniach religijnych⁶³.

Ustawy krajów związkowych nie zezwalają na przekazywanie skazanym paczek z żywnością i napojami. Skazani mają możliwość robienia zakupów w zakładzie karnym. Mogą zakupić żywność, kosmetyki oraz towary luksusowe jedynie z puli *Hausgeld*⁶⁴ (są to pieniądze zarobione przez nich podczas wykonywania pracy w zakładzie karnym) lub *Taschengeld*⁶⁵ (są to pieniądze otrzymywane od administracji jednostki penitencjarnej, tzw. „kieszonkowe”). Towary, które skazani mogą kupić, są dostępne w asortymencie oferowanym przez jednostkę penitencjarną. Osadzeni mogą używać prywatnych pieniędzy (zgromadzonych przed odbywaniem kary pozbawienia wolności lub przekazanych przez rodzinę), jeżeli nie posiadają zasobów *Hausgeld* lub *Taschengeld*⁶⁶. Takie obostrzenia co do puli, z której można zakupić produkty żywnościowe, minimalizują różnice w zamożności pomiędzy skazanymi.

⁵⁶ (European Prison Observatory, s. 20).

⁵⁷ § 21 StVollzG.

⁵⁸ § 21 StVollzG.

⁵⁹ European Prison Observatory, s. 21.

⁶⁰ § 64 StVollzG.

⁶¹ (European Prison Observatory, s. 27).

⁶² European Prison Observatory, s. 25.

⁶³ §§ 53–54 StVollzG.

⁶⁴ § 47 StVollzG.

⁶⁵ § 46 StVollzG.

⁶⁶ (§ 22 ust. 1 i 3 StVollzG).

3.3. Kontakty osadzonych ze światem zewnętrznym

Osadzeni w zakładach karnych mogą otrzymać pozwolenie na wykonywanie rozmów telefonicznych, a szczegółowe regulacje prawne w tym zakresie różnią się w zależności od kraju związkowego⁶⁷. Podczas gdy w większości krajów związkowych co do zasady przyznaje się rozmowy telefoniczne, w Nadrenii Północnej-Westfalii rozmowy telefoniczne są dozwolone tylko wtedy, gdy pozwalają na to warunki przestrzenne, personalne i organizacyjne. W Bawarii i Dolnej Saksonii rozmowy telefoniczne powinny być dozwolone tylko w pilnych przypadkach lub po zaakceptowaniu przez skazanego warunków korzystania z obiektu umożliwiającego prowadzenie rozmów⁶⁸. Administracja zakładu karnego musi poinformować osadzonego o ewentualnym zamiarze monitorowania przebiegu rozmowy⁶⁹. Korzystanie z telefonów komórkowych jest zabronione.

Dozwolone jest natomiast wysyłanie i otrzymywanie listów, ale co do zasady za pośrednictwem jednostki penitencjarnej⁷⁰. Kierownictwo zakładu karnego może przejąć korespondencję w przypadku: wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa jednostki, jeżeli przekazanie korespondencji stanowiłoby czyn zabroniony, list zawiera fałszywy opis warunków panujących w jednostce, wystąpienia obelg w treści, wystąpienia zagrożenia w stosunku do innego skazanego, list jest napisany nieczytelnie, za pomocą kodu lub w języku obcym bez uzasadnionego powodu⁷¹. Korespondencja skazanego z jego obrońcą jest poufna i nie podlega kontroli⁷².

Kierownictwo zakładu karnego może na własny koszt zezwolić skazanym na korzystanie z innych form telekomunikacji, np. poprzez rozmowę na Skypie. W niektórych zakładach karnych eksperymentalnie zezwala się na ograniczone korzystanie z internetu⁷³. Osadzeni mogą otrzymywać gazety na własny koszt (a także je prenumerować), poza czasopismami, których treści stoją w sprzeczności z procesem resocjalizacji lub zagrażają bezpieczeństwu i porządkowi w zakładzie karnym⁷⁴. Ponadto, administracja zakładów karnych udostępnia wybrane przez siebie czasopisma, a także zapewnia dostęp do audycji radiowych. Dozwolone jest korzystanie z własnego sprzętu radiowego i telewizyjnego oraz sprzętu wynajętego⁷⁵.

Regularne widzenia są dozwolone na podstawie § 24 StVollzG. Wskazuje się, że minimalny czas widzenia to jedna godzina w ciągu miesiąca. Czas trwania wizyty jest wydłużany w przypadku, gdy skazanego odwiedzają dzieci poniżej 14 roku życia. Administracja zakładu karnego może również zezwolić na kilka godzin widzenia bez nadzoru w celu przyczynienia

⁶⁷ § 32 StVollzG.

⁶⁸ (European Prison Observatory, s. 23).

⁶⁹ § 32 StVollzG.

⁷⁰ (§ 30 ust. 1 StVollzG).

⁷¹ § 31 ust. 1–6 StVollzG.

⁷² European Prison Observatory, s. 23.

⁷³ European Prison Observatory, s. 23.

⁷⁴ (§ 68 ust. 1 i 2 StVollzG).

⁷⁵ § 69 ust. 1 i 2 StVollzG.

się do utrzymania więzi partnerskich, rodzinnych. W wielu landach zwiększono minimalny czas wizyt i zwiększono przewidziany w ustawie StVollzG⁷⁶ limit czasowy widzeń z dziećmi.

Skazani mogą także opuszczać zakład karny w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności w przypadkach i w sposób określony w § 11 StVollzG: ze względu na zatrudnienie poza zakładem karnym (pod nadzorem lub bez); na krótki czas w ciągu dnia pod nadzorem lub bez (*Ausführung* – „krótki urlop z eskortą”, *Ausgang* – „krótki urlop bez eskorty”); na podstawie zezwolenia kierownika jednostki – na czas do siedmiu dni ze względu na zaistnienie ważnego powodu. Ponadto, niektóre landy zezwalają skazanym na opuszczenie zakładu karnego pod eskortą, przynajmniej dwa razy w roku, w celu zachowania umiejętności społecznych, ale tylko tym, którzy przebywają w jednostce penitencjarnej co najmniej pięć lat. Celem takiego działania jest zapobieganie negatywnym skutkom prizonizacji.

3.4. Praca i edukacja skazanych podczas odbywania kary izolacji więziennej

Podczas odbywania kary pozbawienia wolności przewiduje się możliwość zatrudnienia. Skazani są zobligowani do wykonywania przydzielonej im pracy, zgodnie z ich możliwościami fizycznymi. Maksymalnie trzy miesiące w roku (lub dłużej za zgodą osadzonego) mogą zostać przydzielone im pomocnicze prace na terenie jednostki penitencjarnej, np. wydawanie posiłków, sprzątanie pomieszczeń więziennych. Z obowiązku wyłączono osoby powyżej 65 roku życia, kobiety w ciąży i matki karmiące⁷⁷. Zakłady karne współpracują z zewnętrznymi organizacjami, m.in. z *Berufsförderungswerk* (centrum promocji zawodowej) oraz Agencją Pracy. Przydział pracy jest istotnym elementem spersonalizowanego planu odbywania kary pozbawienia wolności. Praca odbywa się na terenie zakładu karnego lub w siedzibach (na terenie) przedsiębiorstw zatrudniających. Skazani nie płacą składek do funduszu emerytalnego.

Jeżeli skazany nie ukończył szkoły średniej, stwarzana jest mu możliwość uczestniczenia w zajęciach i zdobycia wykształcenia na tym etapie edukacyjnym. Osadzonym zapewnia się także zajęcia w szkole zawodowej, zarówno od podstaw, jak i w zakresie kontynuacji podjętej wcześniej nauki⁷⁸. Ponadto, skazani mogą brać udział w kursach języka niemieckiego, kursach języków obcych, a także kursów do pisemnych kwalifikacji na studia wyższe. Uczestnictwo w działaniach związanych z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych i kształceniem zawodowym jest dostępne w prawie wszystkich krajach związkowych. Dodatkowo można podjąć kształcenie w szkole wyższej (na odległość). Jednostki penitencjarne powinny

⁷⁶ European Prison Observatory, s. 23.

⁷⁷ (§ 41 ust. 1 i 2 StVollzG).

⁷⁸ § 38 ust. 1 StVollzG.

zapewnić odpowiednio wyposażoną bibliotekę, regularnie aktualizowaną i z dostępem do pozycji literatury wydanej w języku obcym⁷⁹.

3.5. Regulacje dotyczące skazanych kobiet będących w ciąży i posiadających dzieci

Podczas ciąży i w okresie poporodowym skazana ma prawo do opieki medycznej i położniczej w zakładzie karnym (badania diagnostyczne, profilaktyczne, laboratoryjne). Poród powinien odbyć się w szpitalu poza jednostką penitencjarną, chyba że względy bezpieczeństwa na to nie zezwalają, np. skazana stanowi zagrożenie dla innych osób⁸⁰. Gdy zachodzi taka potrzeba, skazanej w ciąży dostarcza się niezbędne leki i materiały opatrunkowe⁸¹.

Dziecko skazanej, które ze względu na swój wiek nie podlega jeszcze obowiązkowi szkolnemu, można umieścić z matką w zakładzie karnym, jeżeli przemawia za tym dobro dziecka. Opłatami za zakwaterowanie w zakładzie karnym dziecka z matką obciąża się osobę odpowiedzialną za utrzymanie dziecka. Jeżeli brak środków pieniężnych jest przeszkodą do umieszczeniu dziecka ze skazaną matką, odstępuje się od pobierania opłaty za zakwaterowanie dziecka⁸².

3.6. Środki dyscyplinarne i środki bezpieczeństwa

Niemiecka ustawa przewiduje podjęcie działań dyscyplinarnych w stosunku do skazanego, który narusza przepisy prawa i nałożone na niego obowiązki. Uruchamiane są one na podstawie zarządzenia kierownika jednostki⁸³. Dopuszcza się następujące działania dyscyplinarne wobec więźniów: nagana, ograniczenie lub utrata prawa do dysponowania środkami pieniężnymi i dokonywania zakupów na maksymalnie trzy miesiące, ograniczenie lub utrata prawa do korzystania z materiałów do czytania, radia, telewizji na maksymalnie trzy miesiące, ograniczenie lub utrata prawa do korzystania z innych aktywności na maksymalnie trzy miesiące, oddzielne zakwaterowanie w czasie wolnym – do czterech tygodni, utrata pracy i zarobków – do czterech tygodni, ograniczenie komunikacji z osobami przebywającymi poza zakładem karnym – do trzech miesięcy, areszt – do czterech tygodni⁸⁴. Dopuszcza się możliwość stosowania kilku środków dyscyplinarnych jednocześnie⁸⁵.

⁷⁹ European Prison Observatory, s. 30.

⁸⁰ § 76 StVollzG.

⁸¹ § 77 StVollzG.

⁸² § 80 ust. 1 i 2 StVollzG.

⁸³ § 102 ust. 1 StVollzG.

⁸⁴ § 103 ust. 1 StVollzG.

⁸⁵ § 103 ust. 3 StVollzG.

Poza wskazanymi środkami dyscyplinarnymi ustawa wyodrębnia środki bezpieczeństwa. Dotyczą one skazanych, wobec których istnieje ryzyko: ucieczki, ataków na inne osoby lub mienie, samobójstwa lub samookaleczenia. Środkami bezpieczeństwa są: zatrzymanie lub pozbawienie skazanego różnych przedmiotów, obserwacja w nocy, odseparowanie skazanego od współosadzonych, ograniczenie lub pozbawienie prawa do przebywania na świeżym powietrzu, umieszczenie w bezpiecznej celi izolacyjnej, użycie siły⁸⁶. Co istotne, nie istnieją konkretne ograniczenia czasowe w stosowaniu środków bezpieczeństwa⁸⁷.

3.7. Zapobieganie samobójstwom w zakładach karnych

Prawo krajów związkowych zezwala na wspólne zakwaterowanie z innym osadzonym osoby zagrożonej popełnieniem samobójstwa. Chodzi tu o pełnienie przez niezagrażonego skazanego roli osoby wspierającej i słuchającej. W przypadku poważnego podejrzenia zagrożenia samobójstwem natychmiast wprowadzany jest monitoring⁸⁸. Dozwolone jest stosowanie specjalnych środków ochrony polegających na: zatrzymaniu przedmiotów, nadzorze przy pomocy środków technicznych, ograniczeniu dostępu do terenu znajdującego się na świeżym powietrzu, umieszczeniu celi zabezpieczonej pod kątem występowania przedmiotów niebezpiecznych⁸⁹.

Radykalne środki bezpieczeństwa stosuje się w przypadku, gdy zamiar popełnienia samobójstwa pojawia się pod wpływem niekontrolowanego wzburzenia. Nie dotyczy to sytuacji, gdy zamiar popełnienia samobójstwa pojawia się w efekcie długotrwałych przemysłów i zamierzonego działania, z pełną świadomością skutków, jakie ono przyniesie. Zgodnie z prawem niemieckim każda osoba ma prawo do popełnienia samobójstwa i w takiej sytuacji nie ma obowiązku udzielenia jej pomocy⁹⁰. Ponadto, w Berlinie, Brandenburgii, Dolnej Saksonii, Nadrenii-Palatynacie, Saksonii-Anhalt i Saksonii, w celach prewencyjnych dozwolone jest przeprowadzanie badań lekarskich i rozpoczęcie leczenia bez zgody skazanego. W pozostałych landach nie istnieją specjalne przepisy dotyczące prób samobójczych – stosowane są ogólne przepisy dotyczące stosowania środków przymusu w przypadku samozagrożenia⁹¹.

⁸⁶ § 88 ust. 1 StVollzG.

⁸⁷ § 88 ust. 5 StVollzG.

⁸⁸ European Prison Observatory, s. 14.

⁸⁹ European Prison Observatory, s. 14.

⁹⁰ European Prison Observatory, s. 14.

⁹¹ European Prison Observatory, s. 14.

3.8. Zakończenie odbywania kary izolacji więziennej

Przygotowanie skazanego do opuszczenia zakładu karnego zaczyna się od złagodzenia wykonywania kary pozbawienia wolności. Przewidziane jest otrzymanie zezwolenia na tymczasowe opuszczenie zakładu karnego w sposób określony w § 11 StVollzG (opisany w podrozdziale 1.3. Kontakty osadzonych ze światem zewnętrznym) albo przeniesienie do zakładu karnego typu otwartego⁹². Jeżeli skazany nie dysponuje odpowiednimi funduszami, otrzymuje od jednostki penitencjarnej wsparcie pieniężne na zakup odzieży, pokrycie kosztów podróży oraz podstawowych potrzeb⁹³.

Skazanych przygotowuje się do opuszczenia zakładu karnego poprzez wsparcie w formie poradnictwa finansowego, społecznego oraz związanego ze sprawami osobistymi. Zakłady karne współpracują z innymi organizacjami (Agencją Pracy, organizacjami pomocy społecznej) w celu znalezienia skazanemu zakwaterowania i pracy lub praktyki zawodowej⁹⁴. Wsparcie obejmuje m.in. pomoc w pisaniu podań, doradztwo w zakresie konkretnych programów pracy, możliwości dokształcania i podnoszenia kwalifikacji, a także pomoc w rozpatrywaniu wniosków o podstawowe zabezpieczenie społeczne⁹⁵.

Niemiecki kodeks karny dopuszcza zawieszenie przez sąd wykonania pozostałej części orzeczonej kary pozbawienia wolności w następujących przypadkach: skazany odbył dwie trzecie orzeczonej kary (oraz co najmniej dwa miesiące), skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności odbył co najmniej 15 lat orzeczonej kary⁹⁶, zawieszenie kary nie pozostaje w sprzeczności z interesem publicznym, a skazany wyraża na to zgodę⁹⁷.

⁹² (§ 15 ust. 1 i 2 StVollzG).

⁹³ (§ 75 ust. 1 StVollzG).

⁹⁴ § 74 StVollzG.

⁹⁵ European Prison Observatory, s. 32–33.

⁹⁶ § 57a StGB.

⁹⁷ § 57 StGB.

Rozdział IV. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Hiszpanii

Wstęp

W Hiszpanii występuje umiarkowany model polityki karnej, charakteryzujący się przewagą środków nieizolacyjnych nad izolacyjnymi⁹⁸.

Hiszpański system penitencjarny jest podzielony na dwie administracje: administrację katalońską, zależną od katalońskiego Departamentu Sprawiedliwości oraz administrację hiszpańską, zależną od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, obejmującą pozostałą część państwa. Regulacje dotyczące odbywania kary pozbawienia wolności są zawarte w Kodeksie Penitencjarnym (*Código Penitenciario*). Kodeks penitencjarny składa się z dekretów, zarządzeń i ustaw. System penitencjarny jest podzielony na cztery stopnie:

- pierwszy stopień – wykonywanie kary pozbawienia wolności w formie zamkniętej;
- drugi stopień – wykonywanie kary pozbawienia wolności w formie półotwartej (skazani otrzymują zasiłki penitencjarne);
- trzeci stopień – wykonywanie kary pozbawienia wolności w formie otwartej (skazani jedynie nocują w zakładzie karnym).

Opracowanie tej części ekspertyzy powstało w oparciu o regulacje zawarte w *Código Penitenciario* (dalej: CoPenit) oraz raportu The European Prison Observatory (dalej: European Prison Observatory) na temat kary pozbawienia wolności w hiszpańskich zakładach karnych⁹⁹.

Według danych krajowej administracji więziennej z lutego 2020 r. populacja skazanych wynosiła 58 642 osób, w tym 83 79 skazanych odnotowano w Katalonii. Wskaźnik populacji więźniów na 100 tys. mieszkańców kraju, w oparciu o szacunkową liczbę ludności wynoszącą w lutym 2020 r. 47,25 mln, to 124 osoby. Skazane kobiety stanowią 7,4% wszystkich skazanych, małoletni (pomiędzy 18 a 21 rokiem życia) – 1,4%, obcokrajowcy – 28%. W Hiszpanii funkcjonują 82 jednostki penitencjarne (stan na 2018 r.), w tym 69 centralnych zakładów karnych, 13 ośrodków integracji społecznej, których pojemność to 73 794 skazanych (w tym 9557 w Katalonii). Pod koniec 2018 r. zaludnienie jednostek penitencjarnych wynosiło 80%¹⁰⁰.

⁹⁸ Kacprzak A., *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia” 2016/10,, s. 115.

⁹⁹ M. Aranda Ocaña, A. Forero Cuéllar, *Prison conditions in Spain*, European Prison Observatory, Rzym 2019.

¹⁰⁰ <https://www.prisonstudies.org/country/spain> (dostęp: 7.05.2020 r.).

Poniższa tabela ukazuje kształtowanie się populacji więziennej w latach 2000–2018.

Tabela 2. Populacja więzienna w Hiszpanii w latach 2000–2018.

Rok	Liczba osadzonych	Wskaźnik populacji osadzonych na 100 tys. mieszkańców
2000	45 309	113
2002	50 537	122
2004	58 655	137
2006	63 248	142
2008	70 465	153
2010	76 701	165
2012	70 695	151
2014	66 857	144
2016	61 526	133
2018	59 694	128

Źródło: <https://www.prisonstudies.org/country/spain> (dostęp: 7.05.2020 r.).

Jak wskazują dane statystyczne, w 2000 r. odnotowano w Hiszpanii zarówno najniższy wskaźnik populacji osadzonych na 100 tysięcy mieszkańców, jak i najmniejszą liczbę osadzonych (45 309). Od 2000 r. przez 10 lat liczba skazanych stopniowo rosła – średnio o ponad 6200 osób rocznie, a w 2010 r. uzyskała najwyższą wartość (76 701). Od 2010 r. populacja osadzonych zaczęła zmniejszać się o średnio ok. 4200 osób rocznie, osiągając w 2018 r. wartość 59 694. Zawarte we wstępie stwierdzenie, że Hiszpanię charakteryzuje umiarkowany model polityki karnej, potwierdza porównanie danych z powyższej tabeli z danymi statystycznymi w Polsce – populacja osadzonych wynosiła 70 544 osób w 2000 r., w każdym roku od 2002 do 2012 liczyła ponad 80 tysięcy (w tym 2006 osiągnęła wartość 88 647), a w kolejnych sześciu latach jej liczba utrzymywała się na poziomie ok. 70 tysięcy¹⁰¹.

4.1. Przyjmowanie skazanych do jednostki penitencjarnej

Podczas przyjęcia skazanego do jednostki penitencjarnej tworzone są akta osobowe, które oprócz podstawowych danych, zawierają informacje o jego historii procesowej i penitencjarnej. Skazany, w zrozumiałym dla niego języku, zostaje zapoznany z regulaminem zakładu karnego. Następnie przeprowadza się kontrolę osobistą, spisuje przedmioty, które skazany ma przy sobie i rekwiruje rzeczy niedozwolone¹⁰².

¹⁰¹ <https://www.prisonstudies.org/country/poland> (dostęp: 7.05.2020 r.).

¹⁰² § 2 art. 18 CoPenit.

Jeżeli osobą przyjmowaną jest kobieta, która deklaruje chęć pozostania z dzieckiem (poniżej trzeciego roku życia) w zakładzie karnym, weryfikuje się ich stopień pokrewieństwa. Po przyjęciu dzieci do zakładu karnego są one badane przez lekarza więziennego i – o ile lekarz więzienny nie zadecyduje inaczej – umieszcza się je wraz z matkami w przydzielonym im pomieszczeniu w oddziale dla matek. W przypadku ewentualnego konfliktu między prawami dziecka a prawami matki wynikającego z uwięzienia, prawa dziecka muszą mieć pierwszeństwo¹⁰³.

Kompetencje do wskazania zakładu karnego, w którym skazany będzie odbywać karę pozbawienia wolności, należą do administracji penitencjarnej. Skazany ma prawo do złożenia wniosku z prośbą o przeniesienie do jednostki penitencjarnej w miejscowości, w której przebywa jego rodzina¹⁰⁴.

4.2. Warunki mieszkalne, higiena, wyżywienie

Ustawa wskazuje, że każdy skazany powinien otrzymać osobną celę, chyba że jej powierzchnia i inne warunki pozwalają na zakwaterowanie więcej niż jednej osoby. Jeżeli tymczasowo liczba osadzonych przekracza liczbę dostępnych miejsc w zakładzie karnym, w każdej celi może być umieszczony więcej niż jeden więzień¹⁰⁵. Cele mieszkalne muszą zapewniać osadzonym niezbędne minimum komfortu poprzez stworzenie odpowiednich warunków sanitarnych, przestrzennych, kanalizacyjnych, oświetleniowych, dostęp do świeżego powietrza, dostosowanie temperatury do warunków pogodowych panujących na zewnątrz budynku oraz zapewnienie mebli niezbędnych do zamieszkania¹⁰⁶.

Skazani mężczyźni i skazane kobiety nie odbywają wspólnie kary pozbawienia wolności. Większość młodocianych (osób pomiędzy 18 a 21 rokiem życia) jest umieszczonych oddzielnie od reszty skazanych¹⁰⁷.

Każdy zakład karny ma wyznaczony szpital publiczny, który udziela skazanym pomocy medycznej. W 2003 r. administracja centralna ustaliła (w Katalonii w 2006 r.), że usługi medyczne świadczone osadzonym zostają włączone do systemu publicznej opieki zdrowotnej i przestają być zależne od samej jednostki penitencjarnej¹⁰⁸.

W momencie przyjęcia do zakładu karnego skazani otrzymują artykuły do codziennej higieny, środki antykoncepcyjne w postaci prezerwatyw, odzież oraz pościel¹⁰⁹. Każdy zakład

¹⁰³ § 2 art. 17 CoPenit.

¹⁰⁴ (European Prison Observatory, s. 14).

¹⁰⁵ § 2 art. 13 CoPenit.

¹⁰⁶ § 2 art. 14 CoPenit.

¹⁰⁷ (European Prison Observatory, s. 15).

¹⁰⁸ (European Prison Observatory, s. 16).

¹⁰⁹ § 2 art. 222 CoPenit.

karny posiada pralnię, z której mogą korzystać wszyscy osadzeni¹¹⁰. Cyklicznie przeprowadza się całkowitą dezynfekcję, dezynsekcję i deratyzację jednostek penitencjarnych¹¹¹.

Wyżywienie zapewnia administracja zakładu karnego po konsultacji ze służbą medyczną. Posiłki muszą być dopasowane zarówno do podstawowych potrzeb żywieniowych skazanych, jak i ich wieku, stanu zdrowia, wykonywanej pracy oraz w miarę możliwości – do osobistych przekonań i wytycznych wspólnot religijnych¹¹². Dziennie podaje się od trzech do czterech posiłków. Większość zakładów karnych korzysta z posiłków dostarczanych przez firmy cateringowe¹¹³.

Skazani mają prawo do noszenia własnych ubrań (pod warunkiem, że są stosowne) lub odzieży przekazanej przez zakład karny. Przekazana odzież nie może naruszyć godności skazanego i musi być dopasowana do warunków pogodowych¹¹⁴.

4.3. Kontakty osadzonych ze światem zewnętrznym

Nie istnieje ograniczenie co do liczby listów, które skazani mogą napisać lub otrzymać¹¹⁵. Korespondencja budząca podejrzenia może być zwrócona nadawcy¹¹⁶. Korespondencja między skazanym a jego obrońcą lub prokuratorem może być monitorowana jedynie na podstawie nakazu organu sądowego¹¹⁷. Kontroli mogą podlegać listy wysyłane pomiędzy skazanymi z różnych zakładów karnych na podstawie uzasadnionej decyzji dyrektora jednostki penitencjarnej¹¹⁸.

Skazani mogą uzyskać zgodę na rozmowę telefoniczną, jeżeli członkowie rodziny mieszkają w odległych miejscach lub nie mogą podróżować oraz gdy skazany musi przekazać ważną informację bliskim, obrońcy lub innym osobom. Rozmowy telefoniczne przysługują osadzonym nie częściej niż pięć razy w tygodniu po pięć minut i w obecności funkcjonariusza¹¹⁹. Koszty rozmowy ponosi skazany. Problemem jest monopol firmy Telefónica na wychodzące połączenia telefoniczne, co skutkuje ceną zawyżoną w stosunku do kwot naliczanych za połączenia poza zakładem karnym¹²⁰. Harmonogram widzeń jest ustalany przez kierownictwo zakładu karnego. Najczęściej odbywają się one w weekendy, co najmniej dwa razy w tygodniu przez 20 minut (lub raz w tygodniu przez 40 minut), maksymalnie z czterema

¹¹⁰ Art. 224 CoPenit.

¹¹¹ § 2 art. 225 CoPenit.

¹¹² § 2 art. 226 CoPenit.

¹¹³ European Prison Observatory, s. 17.

¹¹⁴ (European Prison Observatory, s. 16).

¹¹⁵ § 2 art. 46 pkt 1a CoPenit.

¹¹⁶ § 2 art. 46 pkt 3a CoPenit.

¹¹⁷ § 2 art. 46 pkt 6a CoPenit.

¹¹⁸ § 2 art. 46 pkt 7a CoPenit.

¹¹⁹ § 2 art. 47 CoPenit.

¹²⁰ European Prison Observatory, s. 18.

osobami jednocześnie¹²¹. Na wniosek osadzonego, przynajmniej raz w miesiącu, udziela się pozwolenia na widzenie o charakterze intymnym¹²². Na wniosek osadzonego można udzielić także pozwolenia na wizytę rodzinną z małżonkiem i dziećmi w wieku do 10 lat, w czasie nieprzekraczającym sześciu godzin, w przeznaczony do tego strefie¹²³. Skazanemu udziela się zezwolenia na tymczasowe opuszczenie zakładu karnego w przypadku śmierci lub poważniej choroby rodziców, małżonka lub konkubenta, dzieci, rodzeństwa; urodzenia dziecka; ważnych przyczyn osobistych¹²⁴. Osadzeni odbywający karę pozbawienia wolności drugiego lub trzeciego stopnia mogą uzyskać pozwolenie na opuszczenie jednostki penitencjarnej jednorazowo na czas siedmiu dni i od 36 do 48 dni w roku. Zezwolenie musi zostać pozytywnie zaopiniowane przez Zespół Obserwacji i Leczenia. Dotyczy ono przebywania we wskazanej wcześniej lokalizacji¹²⁵.

Podczas odbywania kary pozbawienia wolności osadzeni mogą korzystać z czasopism, radia i telewizji. Ograniczenia w tym zakresie stosowane są jedynie w stosunku do skazanych odbywających karę pierwszego stopnia lub przebywających w celi izolacyjnej¹²⁶.

4.4. Praca i edukacja osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych

Praca uznawana jest za prawo i obowiązek osadzonego. Stanowi ona podstawowy element procesu resocjalizacji i musi być zaplanowana z uwzględnieniem predyspozycji i kwalifikacji zawodowych skazanych¹²⁷. W szczególnych przypadkach osadzeni mogą zostać zwolnieni z obowiązku pracy: jeżeli podlegają opiece medycznej z powodu wypadku lub choroby; są trwale niezdolni do pracy; osoby powyżej sześćdziesiątego piątego roku życia; osoby otrzymujące świadczenia emerytalne; kobiety w ciąży oraz do 18 tygodni po porodzie; skazani niezdolni do pracy z powodu siły wyższej¹²⁸. Dzień roboczy nie może przekraczać ustawowego maksimum, skazani muszą mieć zagwarantowany cotygodniowy odpoczynek od pracy, a wynagrodzenie musi być zgodne z wynikami pracy i rodzajem wykonywanej działalności¹²⁹. Środki ostrożności w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy, mające na celu ochronę więźniów, podlegają powszechnemu prawu pracy¹³⁰.

Kształcenie zawodowe odbywa się poprzez kursy mające na celu zapoznanie osadzonych z zawodem lub rzemiosłem, służącym potrzebom i wymaganiom rynku pracy (m.in.:

¹²¹ § 2 art. 42 CoPenit.

¹²² § 2 art. 45 ust. 4 CoPenit

¹²³ § 2 art. 45 ust. 6 CoPenit.

¹²⁴ § 2 art. 43 pkt 1 CoPenit.

¹²⁵ § 2 art. 43 pkt 2 CoPenit.

¹²⁶ European Prison Observatory, s. 19.

¹²⁷ § 1 art. 26 CoPenit.

¹²⁸ § 2 art. 133 CoPenit.

¹²⁹ § 1 art. 23 CoPenit.

¹³⁰ European Prison Observatory, s. 22.

budowlane, poligraficzne, instalacji gazowej, konstrukcji metalowych, hydrauliczne, konserwacji i naprawy budynków, stolarskie, instalacji klimatyzacji, malowania, rolnictwa, ogrodnictwa, a także z zakresu wykonywania zawodów, takich jak: pielęgniarstwo, kelner, kosmetyczka, fryzjer). W praktyce nie każdy skazany ma dostęp do wybranych przez siebie kursów¹³¹.

Administracja jednostki penitencjarnej jest odpowiedzialna za zorganizowanie działalności edukacyjnej zgodnie z ogólnokrajowym systemem edukacyjnym. Zgodnie z hiszpańskim prawodawstwem istnieje kilka programów edukacyjnych, m.in: podstawowe nauczanie alfabetyzacyjne, szkolnictwo średnie dla dorosłych, język hiszpański dla obcokrajowców, nauczanie w szkole średniej, kształcenie zawodowe średniej i wyższej klasy, oficjalna szkoła językowa, szkolnictwo wyższe¹³².

W zakresie szkolnictwa wyższego administracja zakładu karnego podpisuje umowy z uczelniami publicznymi. Kształcenie na poziomie wyższym jest organizowane na warunkach oraz z zachowaniem rygorów i jakości właściwych dla tego rodzaju studiów. W razie potrzeby jest ono dostosowywane w zakresie metodologii nauczania do szczególnych warunków środowiska więziennego¹³³. W tym celu podpisano umowę o współpracy z *Universidad Nacional de Educación a Distancia* (UNED), na podstawie której skazani odbywają studia na takich samych warunkach, jak pozostali obywatele i mają możliwość uzyskania wszelkich stopni naukowych¹³⁴. W każdej jednostce penitencjarnej znajduje się biblioteka, którą mogą współzarządzać osadzeni¹³⁵.

4.5. Regulacje dotyczące skazanych kobiet

Skazane kobiety mają prawo do otrzymania specjalistycznych usług medycznych w zakresie diagnostyki ginekologicznej, wykrywania raka piersi, metod antykoncepcyjnych, opieki w czasie ciąży, a także edukacji macierzyńskiej¹³⁶. Skazane będące w ciąży na czas porodu są transportowane do szpitala publicznego, który ma zawartą umowę z danym zakładem karnym¹³⁷.

W stosunku do kobiet w ciąży, w okresie do sześciu miesięcy po porodzie, matek karmiących, a także wobec skazanych kobiet, przebywających w zakładzie karnym z dziećmi, nie stosuje się umieszczenia w celi izolacyjnej¹³⁸.

¹³¹ European Prison Observatory, s. 21.

¹³² European Prison Observatory, s. 22–23.

¹³³ § 1 art. 56 CoPenit.

¹³⁴ European Prison Observatory, s. 23.

¹³⁵ § 2 art. 127 CoPenit.

¹³⁶ European Prison Observatory, s. 26–27.

¹³⁷ European Prison Observatory, s. 26–27.

¹³⁸ § 2 art. 254 pkt 3 CoPenit.

4.6. Środki bezpieczeństwa i środki przymusu

Działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego zakładów karnych obejmują obserwację osadzonych, liczenie skazanych, przeszukanie, zajęcie, kontrolę, zmianę celi mieszkalnej. Intensywność środków dostosowywana jest do potencjalnego zagrożenia, jakie mogą stanowić osadzeni, w szczególności w przypadku osób należących do grup terrorystycznych i zorganizowanych grup przestępczych¹³⁹.

Środkami przymusu są: tymczasowa izolacja, użycie siły fizycznej, użycie pałki policyjnej, użycie drażniących środków rozpylających, użycie kajdanek. Stosowane są one tylko wtedy, gdy nie ma innego, mniej uciążliwego sposobu osiągnięcia zamierzonego celu¹⁴⁰. Za zgodą dyrektora zakładu karnego można stosować środki przymusu przewidziane w ustawie, ale tylko w następujących przypadkach: w celu zapobieżenia aktom przemocy; w celu zapobieżenia samouszkodzeniom skazanych; w celu przewyciężenia oporu na polecenie funkcjonariuszy służby więziennej¹⁴¹.

4.7. Zapobieganie samobójstwom w zakładach karnych

W hiszpańskich zakładach karnych wprowadzono „protokół zapobiegania samookaleczeniom i samobójstwom”. Jego celem jest wykrywanie grup ryzyka i zapobieganie zdarzeniom samobójczym. Wprowadzanie zasad zawartych w protokole różnicowane jest w zależności od warunków panujących w zakładzie karnym ze szczególnym uwzględnieniem liczebności populacji oraz cech architektonicznych zakładu karnego.

Jak wyszczególniono w raporcie European Prison Observatory, wiele samobójstw zdarza się w izolacji, a jako przykład wskazano wysoki wskaźnik samobójstw wśród poddanych izolacji kobiet w Katalonii¹⁴², wobec czego stwierdzono, że protokół należy poddać weryfikacji i nowelizacji.

4.8. Zakończenie odbywania kary izolacji więziennej

O ostatecznym zwolnieniu skazanych z zakładu karnego decyduje sąd, który wydał prawomocny wyrok skazujący. Na trzy miesiące przed zakończeniem odbywania kary pozbawienia wolności dyrektor zakładu karnego przedstawia sądowi wniosek o ostateczne zwolnienie.

¹³⁹ § 2 art. 65 CoPenit.

¹⁴⁰ § 2 art. 72 CoPenit.

¹⁴¹ European Prison Observatory, s. 32.

¹⁴² European Prison Observatory, s. 13.

Jeżeli wniosek pozostaje bez rozpoznania na miesiąc przed zakończeniem odbywania kary, dyrektor zakładu karnego ponownie wysyła wniosek. W przypadku braku odpowiedzi w terminie do 15 dni od wysłania drugiego wniosku, skazany zostaje zwolniony z jednostki penitencjarnej w dniu ostatecznego wygaśnięcia kary¹⁴³.

W momencie opuszczania jednostki penitencjarnej skazany otrzymuje przedmioty, które zostały zdeponowane podczas przyjęcia. W przypadku braku własnych środków finansowych, administracja zakładu karnego zapewnia bilet na transport lub pieniądze potrzebne do dotarcia do miejsca zamieszkania i pokrycia pierwszych wydatków¹⁴⁴.

W Hiszpanii nie istnieją szeroko rozwinięte programy pomocy skazanym opuszczającym zakład karny, np. w celu umożliwienia wejścia na rynek pracy. Jeżeli taki program jest stosowany, dostęp do niego jest utrudniony, więc zazwyczaj skazany jest pozostawiony bez pomocy¹⁴⁵.

¹⁴³ § 27 art. 57 pkt 1, 3–5 CoPenit.

¹⁴⁴ European Prison Observatory, s. 26.

¹⁴⁵ European Prison Observatory, s. 26.

Rozdział V. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa, podejmowane w okresie izolacji penitencjarnej

Wszelkie komplementarne strategie, ukierunkowane na efekt w postaci niepopelnienia kolejnego przestępstwa przez osobę zwalnianą z więzienia, powinny rozpoczynać się od pierwszego dnia pobytu tej osoby w więzieniu. Jednocześnie komplementarność takich strategii uznać należy za jeden z najważniejszych wyznaczników ich skuteczności ze względu na wieloaspektowość przyczyn przestępczości oraz mnogość i różnorodność czynników ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa. W związku z powyższym każde działanie ukierunkowane na wzrost skuteczności czynności diagnostycznych i projektowanych na tej podstawie wszelkich oddziaływań zmianotwórczych (w tym resocjalizacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych i profilaktycznych) ma wprawdzie bardzo trudny do ilościowego uchwycenia, ale bezsprzecznie niezwykle istotny wpływ na niepowrotność do przestępstwa osób zwalnianych z więzień. Efekty takich oddziaływań stanowią niezbędną podstawę i tym samym warunek skutecznego wdrażania programów profilaktycznych wobec osób zwolnionych z więzień, przesądzając znacząco o ich skuteczności.

Jednocześnie podkreślenia wymaga fakt, iż o skuteczności oddziaływań zmianotwórczych, której wskaźnikiem – zgodnie z art. 67 § 1 k.k.w. – jest powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa, przesądza nie tylko poziom przyjętych w nich założeń metodycznych oraz doboru i wykorzystania konkretnych idei. Inną ważną determinantą jest intensywność procesów zmianotwórczych, postrzegana w kategoriach zarówno siły sprawczej, jak i mnogości bodźców mogących wywołać pozytywną zmianę. Jest to szczególnie istotne, gdyż niewypełnioną pozytywnymi bodźcami przestrzeń czasową osób osadzonych w więzieniach niemal bezzwłocznie wypełniają bodźce destruktywne, a wśród nich wzajemna demoralizacja więźniów. Z tych powodów czas pobytu sprawcy przestępstwa w więzieniu powinien być maksymalnie wykorzystany na aktywności rokujące pozytywnie w kwestii jego odstąpienia od ponownego popełnienia przestępstwa. Dodać warto, że z ekonomicznego punktu widzenia wykonywanie kary pozbawienia wolności stanowi dla budżetu państwa znaczne obciążenie, a maksymalne wykorzystanie czasu pobytu sprawcy przestępstwa w więzieniu jest jedynym sposobem uczynienia tych kosztów zasadnymi.

Niestety, wiele systemów penitencjarnych świata boryka się z niewystarczającą efektywnością realizacji resocjalizacyjnej i readaptacyjnej funkcji więzienia. Zauważa się, że w wielu

krajach przestępcy osadzeni w więzieniach dowiadują się najwięcej o tym, jak popełniać kolejne przestępstwa, a po zwolnieniu nadal nie mają życiowo przydatnych umiejętności¹⁴⁶.

Zważywszy na powyższe, przedstawione w niniejszym opracowaniu rozważania podzielono na trzy obszary:

1. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa, podejmowane w okresie izolacji penitencjarnej;
2. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa podejmowane pod koniec okresu izolacji penitencjarnej;
3. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa podejmowane wobec osób zwolnionych z zakładu karnego lub aresztu śledczego.

Autorzy ekspertyzy wyrażają przekonanie, że jedynie równoczesna troska o skuteczność działań właściwych dla wszystkich wyżej wymienionych etapów postępowania z osobą osadzoną, a następnie zwolnioną z więzienia, daje szansę na zauważalne statystycznie, pozytywne zmiany w obszarze zjawiska powrotności do przestępstwa osób zwalnianych z więzień.

Z perspektywy bezpieczeństwa i ładu społecznego ostatecznym celem i jednocześnie uzasadnieniem kary pozbawienia wolności jest ochrona społeczeństwa przed przestępczością. Cel ten bywa jednak niewłaściwie pojmowany, czego skutkiem jest pojawianie się w dyskursie społecznym dalece niepełnych koncepcji jego realizacji. Ich częstym mankamentem jest skupianie niemal całej uwagi na korzyściach doraźnych wynikających z samego faktu osadzenia w więzieniu sprawcy przestępstwa i upatrywanie w tym akcie rozwiązania problemu zidentyfikowania przestępcy w strukturze społecznej. Tymczasem użyteczne społecznie cele kary pozbawienia wolności *można osiągnąć tylko wtedy, gdy okres uwięzienia zostanie wykorzystany w celu zapewnienia, na tyle, na ile to możliwe, że po powrocie do wspólnoty przestępca nie tylko chce, ale jest w stanie prowadzić życie zgodne z prawem i samowystarczalne*¹⁴⁷. Dlatego też pobyt w więzieniu powinien być okresem intensywnej, wspólnej pracy osoby osadzonej i profesjonalistów, w intencji ukształtowania silnej woli, zdolności i samowystarczalności. Niemal wyłącznie skupianie się w postępowaniu z przestępcami już osadzonymi w więzieniach na utrzymaniu w zakładach karnych porządku i dyscypliny przynosi owszem wymierne, ale przede wszystkim doraźne korzyści, z których korzystają przede wszystkim sami więźniowie oraz personel więzienny.

Szeroko pojmowane wolne społeczeństwo staje się pełnym beneficjentem wydatków ponoszonych na więziennictwo dopiero przy co najmniej równoprawnym, jeśli nie priorytetowym traktowaniu jakości, intensywności, profesjonalizmu i tym samym skuteczności całokształtu oddziaływań zmianotwórczych realizowanych wobec więźniów.

Aktualnie ponad 56% populacji więźniów w Polsce to recydywiści penitencjarni, a niemal 34% osadzonych to osoby skazane wyrokiem prawomocnym za przestępstwo popełnione

¹⁴⁶ United Nations Office on Drugs and Crime, dalej jako: UNODC 2010, s. 115.

¹⁴⁷ UNDOC 2008, s. 1.

po zwolnieniu z jednostki penitencjarnej (Centralny Zarząd Służby Więziennej, dalej jako: CZSW, 2020). Kierując się intencją wywołania pozytywnych zmian w obszarze przywołanych statystyk, poniżej poddano analizie czynniki, których zastosowanie w przekonaniu autorów może takimi zmianami skutkować.

5.1. Zewnętrzny, ekspercki system wspierania jakości programów resocjalizacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych i readaptacyjnych

Służba Więzienna jest organizacją rozproszoną terytorialnie, dysponującą aktualnie 120 podstawowymi jednostkami organizacyjnymi z 72 oddziałami zewnętrznymi usytuowanymi na obszarze całego kraju, w których realizowane są oddziaływania profilaktyczne i zmianotwórcze, adresowane do osób osadzonych (dane CZSW). Aktualnie w tych jednostkach zatrudnionych jest 2160 wychowawców i 640 psychologów penitencjarnych. Działalność tych osób podlega nadzorowi właściwych okręgowych inspektoratów SW oraz Centralnego Zarządu SW. Jednym z obszarów tego nadzoru jest prowadzenie oddziaływań profilaktycznych, resocjalizacyjnych, terapeutycznych i edukacyjnych. Dla potrzeb niniejszych rozważań istotne jest podkreślenie dwóch cech tego nadzoru, tj. jego wewnętrznego charakteru oraz konieczności łączenia funkcji kontrolnych z funkcjami doradczymi oraz funkcją merytorycznego nadzoru nad jakością oddziaływań zmianotwórczych.

W polskim systemie penitencjarnym nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania kar izolacyjnych oraz tymczasowego aresztowania sprawują sędziowie penitencjarni w ramach instytucji nadzoru penitencjarnego. Nadzór penitencjarny obejmuje swym zasięgiem szereg obszarów związanych z legalnością wykonywania kar i środków karnych skutkujących pozbawieniem wolności, kwestii związanych z zapewnieniem praw osób osadzonych oraz zagadnień dotyczących realizacji oddziaływań resocjalizacyjnych i innych oddziaływań zmianotwórczych.

Zarówno literatura przedmiotu¹⁴⁸, jak i analizy Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości¹⁴⁹ oraz badania zrealizowane przez Instytut Badawczo-Rozwojowy WSKiP w Warszawie¹⁵⁰ pokazują, że ta część nadzoru penitencjarnego, która odnosi się do procesu resocjalizacji osób osadzonych w więzieniach¹⁵¹, wykonywana jest z niewystarczającą częstotliwością i wnikliwością. Biorąc pod uwagę regulację, na podstawie której obszary te powinny podlegać

¹⁴⁸ M. Niełacna, *Nadzór penitencjarny w poznańskim okręgu sądowym. Raport z badań pilotażowych*, „Biuletyn PTK” 2010/2011/19, ss. 30–66.

¹⁴⁹ D. Zimecka-Kroll, *Nadzór penitencjarny w Polsce. Stowarzyszenie Interwencji Prawnej*, „Analizy Raporty Ekspertyzy” 2010/4.

¹⁵⁰ P. Łapiński, *Nadzór sędziego penitencjarnego nad procesem resocjalizacji. Niepublikowany raport z badań*, Warszawa 2020.

¹⁵¹ Wymienione w pkt 2, 4 i 21 § 2.1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru Penitencjarnego (Dz.U. Nr 152, poz. 1496).

kontroli i ocenie¹⁵², ustalono występowanie największych zaniechań w ocennym aspekcie tegoż nadzoru.

Wyniki badań IBR WSKiP ukazują także dość jednoznacznie, że rzeczywiste potrzeby bezpośrednich wykonawców procesu resocjalizacji penitencjarnej w zakresie zewnętrznej opieki nad ich działalnością wychowawczą wykraczają znacząco poza rozwiązania oferowane przez aktualnie obowiązujący w Polsce model nadzoru penitencjarnego. Zasadne jest, aby w polskim systemie penitencjarnym funkcjonował ukierunkowany na jakość system zewnętrznego wspierania jakości oddziaływań realizowanych przez wychowawców i psychologów penitencjarnych.

System ten powinien być oparty o model eksperckiego i partnerskiego konsultowania programów resocjalizacyjnych i innego postępowania zmianotwórczego (na etapach ich projektowania, realizacji, ewaluacji i modernizacji). Wymogi te nie mogą być jednak spełnione przez instytucję nadzoru penitencjarnego. Konsultowanie planowanych i podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych oraz ich ewaluowanie wymaga bowiem kompetencji obszarowo odrębnych od tych, którymi dysponują sędziowie penitencjarni, a partnerski model poradnictwa ma w nadzorze penitencjarnym bardzo niewielkie zastosowanie, gdyż *ogranicza praktyczną skuteczność danej instytucji nadzorczej*¹⁵³. Jak ustalono, aktualnie zewnętrzny nadzór nad procesem resocjalizacji więźniów w jego warstwie metodycznej nie jest praktycznie wykonywany, pomimo że projektantom i bezpośrednim realizatorom oddziaływań resocjalizujących jest on (w zmodyfikowanej, partnerskiej formie) potrzebny¹⁵⁴.

W tych okolicznościach warto ponownie rozważyć postulat Dominiki Zimeckiej-Kroll¹⁵⁵ o powołaniu wyspecjalizowanej instytucji, której można by powierzyć zarówno nadzór, jak i merytoryczną opiekę nad wykonywaniem izolacyjnych kar i środków karnych w Polsce. Autorka ta rozważa wprawdzie jednoczesną rezygnację z sędziowskiego nadzoru penitencjarnego, jednak w świetle przytoczonych tutaj wyników badań rozwiązanie to nie wydaje się zasadne. Wychowawcy penitencjarni mogą bowiem oczekiwać wsparcia przede wszystkim ze strony podmiotu rozumiejącego istotę ich działalności wychowawczej, czyli ze strony instytucji, która zapewniłaby im możliwość konsultowania podejmowanej przez nich aktywności psychopedagogicznej, terapeutycznej i opiekuńczej. Podmiot taki z racji właściwych dla siebie wspierająco-partnerskich form działania (bo taki model uznać należy za najbardziej oczekiwany i efektywny) nie mógłby jednak pełnić funkcji nadzorczych i kontrolnych, niezbędnych przecież dla prawidłowego funkcjonowania nowoczesnego systemu penitencjarnego¹⁵⁶.

¹⁵² Tamże, § 2.1. rozporządzenia.

¹⁵³ T. Kalisz, *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010, s. 254.

¹⁵⁴ Część badanych nie deklaruje wprost potrzeby zewnętrznego, partnerskiego i wspierającego nadzoru nad ich działalnością resocjalizacyjną także może takiego nadzoru potrzebować.

¹⁵⁵ D. Zimecka-Kroll, *Nadzór penitencjarny w Polsce...*, s. 17.

¹⁵⁶ Rozważania Krzysztofa Chmielewskiego i Macieja Pająka ukazują jak ważnym narzędziem w realizacji zasady praworządności i humanitaryzmu jest nadzór sądowy nad wykonywaniem kar

Bardziej korzystnym rozwiązaniem wydaje się wyraźne ograniczenie sądowego nadzoru penitencjarnego nad procesem resocjalizacji penitencjarnej wyłącznie do kwestii legalności stosowanych metod i środków oddziaływania, przy jednoczesnym powołaniu podmiotu pozbawionego uprawnień kontrolnych, a ukierunkowanego jedynie na wspieranie praktyków penitencjarnych w osiągnięciu możliwie wysokiej efektywności oddziaływań zmianotwórczych. Podmiot taki, działając jako swoisty komitet wspierania jakości resocjalizacji, powinien skupiać praktyków resocjalizacji penitencjarnej legitymujących się tematycznie powiązaniem dorobkiem naukowym oraz reprezentujących środowisko akademickie liderów myśli resocjalizacyjnej. Konstruując ustrój prawny takiego podmiotu, warto byłoby inspirować się rozwiązaniami definiującymi obszary działania w ramach nadzoru pedagogicznego określonego na potrzeby prawa oświatowego¹⁵⁷. Stosując pewną analogię – regulacje stanowiące fundament prawny projektowanego podmiotu, oprócz nadania mu prawa do obserwowania, analizowania i oceniania przebiegu procesów resocjalizacji, terapii i edukacji osób osadzonych, powinny także nakładać na niego powinność oceniania warunków ich realizacji, udzielania pomocy zakładom karnym i aresztom śledczym (w tym bezpośrednio wychowawcom i psychologom penitencjarnym) oraz obowiązek inspirowania ich do poszukiwania sposobów poprawy skuteczności oddziaływań adresowanych do osób osadzonych w celu jak najlepszego ich przygotowania do życia zgodnego z normami prawnymi i społecznymi po odzyskaniu wolności. Podmiot taki powinien być jednak usytuowany zewnętrznie w stosunku do struktur systemu penitencjarnego.

W planowaniu przyszłych rozwiązań warto uwzględnić fakt, że w innych systemach penitencjarnych dobre rezultaty w dokonywaniu zewnętrznych ocen eksperckich przynosi pozyskiwanie osób związanych ze środowiskiem akademickim, czego przykładem mogą być rozwiązania zastosowane w Ohio¹⁵⁸. Wydaje się jednak, że w warunkach polskich bardziej zasadne byłoby nawiązanie współpracy z przedstawicielami różnych ośrodków akademickich (a więc reprezentujących różne trendy w oddziaływaniach na osoby osadzone). Kluczem w pozyskiwaniu takich ekspertów powinno być kryterium dysponowania przez nich praktyką i dorobkiem naukowym z obszaru projektowania, realizowania i ewaluowania oddziaływań zmianotwórczych adresowanych do osób osadzonych.

izolacyjnych. Zob. K. Chmielewski, M. Pająk, *Zasada humanitaryzmu w krajowych i międzynarodowych standardach prawa penitencjarnego*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2015/5, s. 56–68.

¹⁵⁷ Art. 55 ust. 1 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1148).

¹⁵⁸ E.J. Latessa, A.R. Pompoco, M. Lugo, C. Sullivan, *Evaluation of Ohio's Prison Programs*, Ohio 2015.

5.2. Praca więźniów jako mechanizm zapobiegania powrotowi do przestępstwa

W związku z realizacją w Polsce programu „Praca dla więźniów” od 2016 r. nastąpił znaczny wzrost zatrudnienia wśród osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych (56,1% osadzonych pracuje podczas odbywania kary pozbawienia wolności)¹⁵⁹. W programie tym upatruje się głównie korzyści ekonomicznych i resocjalizacyjnych. Związek między odpłatnym zatrudnieniem osoby osadzonej a korzyściami ekonomicznymi (zarówno dla tej osoby, jak i dla osób jej bliskich) jest dość wymierny i oczywisty. Jednak zależność między zatrudnieniem osoby osadzonej a jej postępami w procesie resocjalizacji (oraz przyszłej readaptacji i reintegracji społecznej) nie jest już tak bezpośrednia i oczywista. Bezsprzeczny natomiast jest fakt, że rozmaite sytuacje związane z zatrudnieniem osoby osadzonej pojawiające się w jej codziennym funkcjonowaniu (bezpośrednio lub pośrednio związane z faktem zatrudnienia) stanowią zespół okoliczności niezwykle sprzyjających procesowi resocjalizacji. Są to jednak jedynie okoliczności, które mogą, acz nie muszą (choć powinny), zostać optymalnie wykorzystane dla potrzeb osiągnięcia konkretnych, precyzyjnie określonych i zindywidualizowanych celów resocjalizacji. Błędnym wydaje się przy tym pojawiające się w dyskursie publicznym przekonanie, że samo zatrudnienie osoby osadzonej skutkuje jej resocjalizacją. Resocjalizacja, aby była skuteczna, musi być procesem celowym, planowym, kierowanym i kontrolowanym. Samoistnie, w związku z zatrudnieniem, bliżej niesprecyzowaną szansę zaistnienia mają tylko nieliczne procesy skutkujące korzystnymi zmianami niektórych postaw.

Zważywszy na powyższe, wysoki odsetek zatrudnienia w populacji osób osadzonych traktować należy jedynie jako zespół okoliczności wysoce sprzyjających procesowi resocjalizacji, które mogą i powinny zostać maksymalnie wykorzystane dla uzyskania wymiernych efektów resocjalizacyjnych, wpływając w ten sposób korzystnie na redukcję przyszłych statystyk powrotności do przestępstwa osób zwalnianych z więzień. Optymalne wykorzystanie tych okoliczności wymaga jednak podejmowania systemowych działań dalece wykraczających poza organizowanie nowych miejsc pracy czy nawet przyuczanie osób osadzonych do konkretnych zawodów. Działania takie nie obejmują bowiem intencjonalnego kształtowania postaw osób osadzonych wobec pracy. Tymczasem, jeśli przyjąć obarczone niewielkim ryzykiem błędu założenie, że znaczny odsetek osób osadzonych przejawia poziom dojrzałości niepozwalający im samodzielnie dostrzec wszystkich osobistych i większości społecznych walorów wykonywania legalnej pracy zarobkowej, to takie oddziaływania okazują się niezbędne, aby zaistniał związek między zatrudnianiem więźniów a ich resocjalizacją. Zjawiska społeczne zachodzące spontanicznie w środowisku pracy mogą mieć zarówno cechy uspołeczniające,

¹⁵⁹ Dane statystyczne Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31 grudnia 2019 r., <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-miesieczna> (dostęp: 7.05.2020 r.).

jak i demoralizujące, a przy zatrudnianiu osób o znacznych deficytach moralnych ryzyko występowania zjawisk demoralizujących jest znacznie wyższe.

W świetle powyższego należy stwierdzić, że osiągnięcie celów resocjalizacyjnych i readaptacyjnych, a w szczególności efektów skutkujących ograniczeniem przestępczości osób zwalnianych z więzień wymaga:

1. pozyskania do współpracy czołowych specjalistów: pedagogów pracy, pedagogów resocjalizacyjnych oraz psychologów (nie tylko penitencjarnych) biegłych w problematyce kształtowania postaw i tych wymiarów osobowości, które pozwalają pozytywnie prognozować w kwestii życia w wolnym społeczeństwie osób zwalnianych z więzień;
2. opracowania modelowych programów resocjalizacji osób osadzonych w miejscu pracy i w związku z pracą oraz ogólnych wytycznych dla tego typu programów adresowanych do autorów programów o zasięgu lokalnym;
3. zaprojektowania szkoleń dla wychowawców o profilowanej specjalizacji resocjalizacyjnej (tzw. wychowawców do spraw pracy). W polskim systemie penitencjarnym funkcjonuje rozwiązanie w postaci wyodrębniania profilowanych funkcji dla wychowawców penitencjarnych. Są to jednak obecnie funkcje powiązane ze środkami oddziaływania, których ewentualnych efektów upatrywać można poza zawodowym funkcjonowaniem podmiotu oddziaływań (wychowawca ds. kulturalno-oświatowych oraz wychowawca ds. sportu). Wydaje się zatem zasadne powołanie profilowanego wychowawcy ds. pracy;
4. dokonania weryfikacji szkoleń oferowanych osobom osadzonym, które już są zatrudnione oraz kandydatom do zatrudnienia celem zadbania, aby oferta tych szkoleń w podobnym stopniu obejmowała kształcenie umiejętności potrzebnych do wykonywania określonego zawodu oraz tzw. umiejętności miękkich o walorach uniwersalnych, mogących mieć zastosowanie w różnych sytuacjach zawodowych osoby szkolonej już po jej zwolnieniu z więzienia;
5. zdiagnozowania współpracy z działającymi w ZK i AŚ Klubami Pracy i ewentualnego jej przemodelowania dla potrzeb skuteczniejszej realizacji celów resocjalizacyjnych.

Być może warto także rozważyć wprowadzenie – na wzór niemiecki – zapisu prawnego czyniącego podnoszenie kwalifikacji zawodowych obowiązkiem osoby skazanej¹⁶⁰.

Uogólniając powyższe, istnieje wiele walorów wykonywania pracy przez osoby osadzone w więzieniach i z tego powodu należy czynić starania o jak najszersze ich zatrudnianie. Jednak, aby pracę uznać za środek oddziaływań resocjalizujących, samo zatrudnianie więźniów okazuje się niewystarczające. W środowisku pracy mogą zachodzić pewne spontaniczne procesy socjalizujące, ale zamiast lub obok nich występować mogą zjawiska patologiczne. Z tego powodu, chcąc dzięki pracy resocjalizować osoby osadzone, należy ich zatrudnianie łączyć z intencjonalnymi oddziaływaniami zmianotwórczymi.

¹⁶⁰ A. Kacprzak, *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodzianensis Sociologica” 2017/62, s. 69–70.

5.3. Przeciwdziałanie przestępczości wewnątrzwięziennej

Obserwując dyskurs społeczny dotyczący skazywania na kary izolacyjne sprawców przestępstw, odnieść można wrażenie o dość powszechnym przekonaniu, że osadzenie przestępcy w więzieniu skutkuje uniemożliwieniem mu popełniania dalszych przestępstw. Tymczasem istnieje dość szeroki katalog czynów zabronionych, które popełniane są przez osoby osadzone w więzieniach. Zjawisko to uznaje się za wysoce szkodliwe, gdyż znacząco obniża efektywność więzienia, pojmowaną jako systemowe zapobieganie powrotowi do przestępstwa. Jedną z ważniejszych przyczyn jego występowania bywa niezasadne i etycznie naganne uznawanie, że przestępstwa popełniane przez więźniów wobec więźniów stanowią część życia więziennego¹⁶¹. Tymczasem w zapobieganiu ponownego popełniania przestępstw przez osoby zwalniane z zakładów karnych kluczowe jest podejmowanie działań ukierunkowanych na zapobieganie popełnianiu przez te osoby przestępstw podczas pobytu w zakładzie karnym. Przestępca powinien rozpocząć proces stawania się nie-przestępcą od pierwszego dnia pobytu w więzieniu, a nie od pierwszego dnia po zwolnieniu z więzienia.

Z ekonomicznego punktu widzenia zjawisko przestępczości wewnątrzwięziennej niweczy wysokie koszty ponoszone na funkcjonowanie systemów penitencjarnych, uniemożliwiają osiągnięcie resocjalizacyjnych i readaptacyjnych celów kary, a ponadto generuje ogromne koszty dodatkowe, często błędnie nieuwzględniane w analizach finansowych kosztów uwięzienia¹⁶².

Nienaturalność sytuacji izolacji penitencjarnej (wynikająca głównie z jej przymusowego charakteru, faktu odseparowania od ogólnospołecznego nurtu życia oraz nagromadzenia na małej przestrzeni znacznej liczby osób, które w przeszłości popełniły przestępstwo, a które zmuszone są spędzać ze sobą cały swój czas) rzutuje mocno na normy regulujące różne aspekty życia w więzieniu. Skutkiem tego również przestępczość wewnątrzwięzienna różni się znacząco od przestępczości ogólnej. Wpływają na to m.in.:

1. wysoki poziom deprivacji potrzeb, a skutkiem tego inna niż w całym społeczeństwie wartość poszczególnych dóbr dla osób osadzonych w więzieniu;
2. odmienne do wolnościowego realia styczności osób osadzonych z organami ścigania i podlegania ich wpływowi.

Najnowsze doniesienia ze świata nauki sygnalizują potrzebę aktualizacji badań dotyczących przestępczości wewnątrzwięziennej¹⁶³.

Specyfika relacji między poszczególnymi zbiorowościami środowiska więziennego oraz warunki ich wspólnego bytowania i wpływania na siebie sprawiają, że potencjalna ofiara

¹⁶¹ D. Stoney, D. Klug, S. McConville, *Corrections and criminalistics: pragmatism, principles, and policy*, „Journal of Forensic Sciences” 1991/5, s. 1416–1429, DOI: 10.1520/JFS13162J.

¹⁶² B. Gifford, *Prison crime and the economics of incarceration*, „Stanford Law Review” 2019/1, s. 88–93, 134.

¹⁶³ J. Wooldredge, *Prison Culture, Management, and In-Prison Violence*, „Annual Review of Criminology” 2020/1, s. 165–188.

przestępstwa (w wyniku antycypacji skutków) dysponuje znacznie mniejszymi możliwościami zgłaszania popełnienia przestępstwa bez generowania w ten sposób dodatkowego poczucia zagrożenia. W zakresie wykrywania przestępczości wewnątrzwięziennej znacznie mniejsze zastosowanie ma zatem tryb jego zgłaszania przez ofiarę. Jednocześnie obecność w więzieniu organów ścigania jest bardzo ograniczona, a w szczególności ich działalność prewencyjna¹⁶⁴. Niemal cała odpowiedzialność za profilaktykę przestępczości wewnątrzwięziennej spoczywa zatem na funkcjonariuszach Służby Więziennej.

Do przestępstw, które cechować może znaczna odmiennność (tj. postać i nasilenie) w stosunku do ich ogólnospołecznej charakterystyki, zaliczyć można:

1. Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, w tym: zakłócanie toku postępowań karnych (np. poprzez nakłanianie do fałszywych zeznań i inne mataczenie) oraz ucieczki i samowolne oddalenia;
2. Przestępstwa związane z kierowaniem grupą przestępczą lub aktywnym pełnieniem w takiej grupie istotnych ról;
3. Przestępstwa narkotykowe (przebyt na teren zakładu karnego, posiadanie, wprowadzanie do obrotu oraz wytwarzanie tzw. zastępczych substancji odurzających i obrót nimi).
4. Przestępstwa przeciwko mieniu (wymuszanie dóbr materialnych od współwięźniów i ich rodzin, zabór mienia, wymuszanie dokonywania zakupów i wykonywania przelewów bankowych itd.);
5. Czerpanie korzyści z usług seksualnych i zmuszanie do ich świadczenia;
6. Przemoc seksualna;
7. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (znęcanie fizyczne i psychiczne, pobicia, zabójstwa).

Z tych względów zasadne wydaje się podjęcie dyskusji, a następnie ustaleń zmierzających do:

1. zdiagnozowania aktualnego stanu przestępczości wewnątrzwięziennej w oparciu o dotychczasowe ustalenia literatury przedmiotu; dane zgromadzone przez CZSW; badania naukowe inicjowane i realizowane przez Instytut Badawczo-Rozwojowy WSKiP w porozumieniu z Radą Polityki Penitencjarnej;
2. określenia skutecznej strategii minimalizowania przestępczości wewnątrzwięziennej na poziomie indywidualnym i zbiorowym ze szczególnym uwzględnieniem w tej strategii roli Policji.

Wydaje się, że przyszłe modyfikacje polskiego systemu penitencjarnego powinny poprzedzić badania naukowe dotyczące:

¹⁶⁴ Klóci się to z naczelną misją działania więziennictwa, jaką jest przygotowanie do życia na wolności. Istotą tej misji jest bowiem przygotowanie do życia w społeczeństwie, w jego rzeczywistej, aktualnej postaci. Zauważyć jednocześnie warto, że „obecność” organów ścigania jest wkomponowana w różne aspekty życia społecznego, a społeczeństwo ma możliwość obserwowania działań funkcjonariuszy w różnych okolicznościach.

1. jakości i skuteczności czynności profilaktycznych funkcjonariuszy SW, zapobiegających przestępczości wewnątrzwięziennej;
2. jakościowej oceny procedur kształtujących postępowanie w przypadku wykrycia popełnienia przestępstwa lub podejrzenia jego popełnienia przez osobę osadzoną;
3. określenia optymalnego modelu relacji między kadrami kierowniczą a funkcjonariuszami pracującymi w bezpośredniej styczności z osobami osadzonymi w kontekście efektywnego zapobiegania przestępczości wewnątrzwięziennej;
4. oceny ochrony osobistej i prawnej funkcjonariuszy zaangażowanych w redukcję przestępczości wewnątrzwięziennej;
5. określenia optymalnego modelu współpracy Służby Więziennej z organami ścigania w prewencji przestępczości wewnątrzwięziennej.

Rozdział VI. Działania zapobiegające powrotności do przestępstwa, podejmowane pod koniec okresu izolacji penitencjarnej oraz wobec osób zwolnionych z zakładu karnego lub aresztu śledczego

Działania ukierunkowane na realizację celów readaptacyjnych powinno się rozpoczynać w momencie osadzenia sprawcy przestępstwa w zakładzie karnym. Jednak koniec pobytu tej osoby w więzieniu powinien w sposób szczególny być wykorzystany do bezpośredniego jej przygotowania do zwolnienia. Ostatnim etapem procesu readaptacji powinno być bowiem takie przygotowanie skazanego do życia na wolności, które skutecznie wesprze proces jego reintegracji społecznej¹⁶⁵. Niezwykle ważnym pod tym względem jest ostatnich kilka miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary w całości¹⁶⁶, w którym konieczna jest intensyfikacja współpracy Służby Więziennej z różnymi instytucjami pomocowymi. Wiedzieć jednak trzeba, że skuteczność działań podejmowanych w ostatnim okresie pobytu w więzieniu w znacznym stopniu zależy od efektów zmianotwórczych osiągniętych w etapach poprzednich. Zatem efektywna realizacja wszystkich etapów osadzenia jest bardzo istotna z perspektywy rokowań dotyczących powrotu do przestępstwa osoby zwalnianej z więzienia.

6.1. Oddziaływania łagodzące skutki prizonizacji

Według D. Clemmer i C. Haney prizonizacja to proces adaptacji osoby do więziennej kultury poprzez przyjmowanie w mniejszym lub większym stopniu jej obyczajów, zwyczajów i tradycji¹⁶⁷. Konsekwencje prizonizacji są wieloaspektowe, jednak dla prowadzonych tutaj rozważań istotne jest, że rozpoznanie stopnia prizonizacji traktuje się jako czynnik ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa. Sprawcom przestępstw, u których rozpoznano wpływ prizonizacji, towarzyszyć może świadomość ryzyka ponownego osadzenia, a czasem ich działanie może intencjonalnie do takiego osadzenia prowadzić. Generalnie, długoterminowy

¹⁶⁵ K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej w narracji byłych skazanych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, „Raporty z Badań” 2018/1, s. 160–161.

¹⁶⁶ W polskim systemie penitencjarnym określono, że okres do 6 miesięcy stanowi w miarę potrzeby, czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu [...], art. 164 § 1 k.k.w.

¹⁶⁷ Za: W.L. Bates, *A phenomenological examination of prisonization and the psychological effects of incarceration*, Walden University, s. 24.

pobyt w izolacji penitencjarnej skutkuje wyższym stopniem prizonizacji niż krótkoterminowe osadzenie w więzieniu¹⁶⁸.

Zmiany w systemie wykonywania kar, co pokazują doświadczenia systemu francuskiego, nie niwelują kryminogennych skutków osadzenia w zakładzie karnym, a jedynie skracają czas izolacji więziennej¹⁶⁹. Wnioski oparte na naukowych dowodach wskazują na to, że prizonizację determinują¹⁷⁰:

1. mikrocynniki na poziomie indywidualnym (czas kary pozbawienia wolności, historia poprzednich uwięzień, relacje i kontakty z podstawową grupą, przyjmowanie ról społecznych w więzieniu, obraz siebie i cechy osobiste, takie jak typ osobowości, wiek);
2. makrocynniki na poziomie instytucjonalnym (dostępność zasobów, hierarchia organizacyjna i wzorce komunikacji, rutyna przy wykonywaniu czynności biurowatycznych, przewaga jednego celu instytucjonalnego, architektury więzienia i innych).

Inne doniesienia naukowe podkreślają, że w większej mierze stopień prizonizacji zależy od czasu trwania kary pozbawienia wolności, zależności i polegania na środkach przymusu, strukturalnie ukształtowanego poczucia bezsilności więźniów oraz oczekiwań osadzonych, związanych z wyjściem na wolność. Różnice w wynikach badań prowadzonych w więzieniach amerykańskich o maksymalnym rygorze bezpieczeństwa i skandynawskich z umiarkowanym poziomem zabezpieczeń ochrony są zgodne z prowadzonymi badaniami w późniejszym czasie. Badania te ukazały wpływ poziomu i rodzaju społecznych interakcji w poszczególnych typach zakładów karnych na rozwój prizonizacji. Jakkolwiek cechy więźniów i środowiska zewnętrznego (społeczności), aspekty kultury więziennej i zachowania konstytuują się, są jednak zaczerpnięte zza murów więziennych, zgodnie z modelem importu. Badania te wskazują ponadto, że zarówno niedostatek związany ze specyficznymi więziennymi warunkami oraz cechy osobiste i środowiskowe (pochodzenie), z którymi skazany wchodzi do więzienia, odpowiadają za stopień i charakter prizonizacji¹⁷¹.

Współcześnie obserwowany jest także niedosyt badań wskazujących na to, że choroba psychiczna może dotyczyć wielu uwięzionych osób, to jest rozwijać się z powodu efektu prizonizacji w procesie adaptacji do warunków więziennych i doświadczenia skutków osadzenia w izolacji. Nabywanie umiejętności przetrwania w środowisku więziennym i radzenia sobie z doświadczeniem karceracji w największym stopniu zależy od tego, jak dana osoba adaptuje się do kultury, otoczenia, w którym funkcjonuje. Może to być wskaźnikiem ponownej adaptacji do życia społecznego po wyjściu na wolność. W procesie pomagania trudno jest

¹⁶⁸ C. Graebisch, S.-U. Burkhardt, *Ambulant sanctions as an alternative to imprisonment in the European Union?*, Sofia 2014, s. 47.

¹⁶⁹ K. Doroszewska, *Pozbawienie wolności w polskim systemie prawnym po 2015 roku*, „Przegląd Prawniczy Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa ELSA Poland” 2016/4, s. 91.

¹⁷⁰ I. Morar, A. Szabo, *Inmate-on-staff violence in romanian prisons: an exploratory analysis in the context of prisonisation processes*, „Revista de Asistență Socială” 2019/1, s. 107.

¹⁷¹ D. Smit, S. Snacken, *Principles of european prison law and policy: peneology and human rights*, New York 2009, s. 47.

specjalistom zidentyfikować i skutecznie radzić sobie z problemami psychologicznymi, które mogą rozwijać się u skazanych podczas adaptacji do środowiska więziennego. Trudności osadzonych i warunki więzienne nie są jednorodne, trudno zatem wskazać kierunek rozwoju problemów psychologicznych. Więźniowie, którzy przystosowali się do kultury więziennej lub częściowo przeszli transformację osobowości, często nie zdają sobie z tego sprawy i nie dostrzegają konsekwencji tych trudności w procesie reintegracji, choć w więzieniu odczuwali i zgłaszali odczuwane problemy¹⁷². Ponadto, prizonizacja jest związana z percypowaniem ważności społecznego statusu, moralnego „odłączania się” i tyranizowania społecznego¹⁷³.

Przemoc w więzieniach można rozumieć nie tylko przez pryzmat omawianego zagadnienia, ale jak pokazują belgijskie, rumuńskie i hiszpańskie doświadczenia, również z perspektywy systemów o maksymalnej ochronie poszczególnych jednostek penitencjarnych¹⁷⁴.

Część odkrywców zjawiska prizonizacji mówi o linearnym wzroście poziomu adaptacji do kultury więziennej, podczas gdy inni podkreślają znaczenie środka czasu kary pozbawienia wolności. W niektórych systemach penitencjarnych (np. Chile) w wyniku kilkuletnich badań w obszarze prizonizacji scharakteryzowano przystosowanie do kultury więziennej poprzez fazy. Osadzony w ich toku podejmuje decyzję dotyczącą dyskursu życia w izolacji penitencjarnej, biorąc pod uwagę dwa alternatywne bieguny (subkultura/instytucja). Może przestrzegać zasad więziennych albo instytucjonalnych. W fazie prizonizacji dopuszcza się jeszcze jedno rozwiązanie, które skazany może wybrać (uwięzienie trzeciorzędowe). Osadzony wybiera strategię oscylowania między subkulturą więzienną a instytucją i dzięki temu stara się adekwatnie odpowiadać na wymogi jednego lub drugiego środowiska, ze wszystkimi związanymi z tym kosztami¹⁷⁵. Urzędnicy publiczni, w tym administratorzy instytucji korekcyjnych, ale też i opinia publiczna, często starają znaleźć satysfakcjonujące zasady i praktyki, które pasują do ich ideologicznej perspektywy w zakresie karania oraz wizji odbywania kary pozbawienia wolności przez tych, którzy dokonali przestępstwo¹⁷⁶.

Więzienie może mieć trwałe, długoterminowe konsekwencje dla młodocianych przestępców. Analiza opinii sędziów na ten temat wskazuje, że nie percypują oni potrzeby uwięzienia w przypadku młodocianych, ponieważ przyczyny ich zachowań upatrują w czynnikach zewnętrznych. Twierdzą też, że instytucja korekcyjna może mieć negatywny wpływ na ich dalszy rozwój. Niemniej jednak dla młodocianych uwięzionych, wobec których należy orzec dodatkowe sankcje z tytułu kolejnych przestępstw, kolejny wyrok wiąże się z dłuższym czasem pozbawienia wolności niż w przypadku dorosłych osadzonych. Ta tendencja

¹⁷² W.L. Bates, *A phenomenological examination of prisonization...*, s. 13–14, 136.

¹⁷³ C.R. South Jane, L. Wood Jane, *Bullying in prisons: the importance of perceived social status, prisonization, and moral disengagement*, „Aggressive Behavior” 2006/5, s. 490.

¹⁷⁴ I. Morar, A. Szabo, *Inmate-on-staff violence...* s. 113, 123.

¹⁷⁵ A.R. Miranda, *Prisionización: estructura y dinámica del fenómeno en cárceles estatales del sistema penal chileno URVIO*, „Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad” 2019/24, s. 44, 51.

¹⁷⁶ J.O. Finckenau, *Ruminating about boot camps: panaceas, paradoxes, and ideology*, „Rehabilitation Issues, Problems, and Prospects in Boot Camp” 2005, s. 206.

jest dość charakterystyczna w orzecznictwie i zgodna z większością wcześniejszych badań. W tym miejscu należy zastanowić się, w jaki sposób system jurysdykcji wpływa nie tylko na prizonizację¹⁷⁷. Dodatkowe analizy wskazują, że zjawisko prizonizacji ma drastyczny wpływ na młodych sprawców przestępstw, którzy wcześniej nie mieli kryminalnej przeszłości. Ponadto wykazano, że efekty starzenia się osadzonych w więzieniu działają przeciwko prizonizacji, obniżając szansę na recydywę. Odkrycia te są zgodne z wynikami wcześniejszych badań: recydywa jest odwrotnie związana z wiekiem więźnia w momencie zwolnienia, czyli wskaźnik recydywy był tym niższy, im osadzeni byli starsi¹⁷⁸.

Szczególnie pozytywnie ochronny wpływ w procesie inkarceracji osadzonego ma wsparcie społeczne środowiska pochodzenia (szczególnie rodzina), które często jest mostem łączącym kulturę więzienną ze światem zewnętrznym. Wpływa korzystnie na resocjalizację oraz na późniejsze życie na wolności. Skazani odczuwają trudność w wypełnianiu rodzinnych, społecznych ról (więzienni ojcowie) z powodu konfliktu i trudności w poradzeniu sobie z dwoma potężnymi wpływami kultur, do których jednocześnie przynależą, oraz sztucznie wykreowanej tożsamości więźnia i naturalnej, ale odległej w miejscu i czasie tożsamości ojca. Sprzeczne tożsamości budzą dysonans w procesie uwięzienia, dlatego kluczowe wydaje się utrzymanie tożsamości ojca¹⁷⁹. Ogólnie rzecz ujmując, doświadczenie pozbawienia wolności wywiera poważny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne osadzonych. Z tego powodu powinno być ważną publiczną sprawą prowadzenie właściwej polityki penitencjarnej¹⁸⁰.

Poza wyżej opisanymi aspektami prizonizacji warto zastanowić się również nad ujęciem socjologicznym funkcjonowania więzienia, gdzie dokonuje się próby redefinicji normatywnych i kulturowych wymiarów systemu więziennictwa. Pozwala to na przewyższenie tradycyjnej opozycji między kulturą prawną a kulturą przestępczą. Badania jakościowe przeprowadzone w więzieniu¹⁸¹ uprawniają do wniosków, że kultura więzienia (zbiór zasad, kodeksów i zachowań) jest zorganizowana jako wspólna kultura wśród wszystkich społecznych aktorów więzienia w odpowiedzi na charakterystyczne cechy unikalnego środowiska moralnego i społecznego. Koncepcja ta konkretnie ujmuje specyficzny wpływ relacji danej jednostki w kontekście specyficznego środowiska więziennego, w którym żyje¹⁸². Podczas prizonizacji osadzeni uczą się przystosowywać się do życia w więzieniu. Mogą jednak chcieć

¹⁷⁷ K.L.J. Brittani, A. McNeal, *Juvenile penalty or leniency: sentencing of juveniles in the Criminal Justice System*, „Law and Human Behavior” 2016/4, s. 396.

¹⁷⁸ A. Shlosberg, A. Ho, E. Mandery, *A descriptive examination of prisonization through the lens of post-exoneration offending*, „Deviant Behaviour” 2018/ 8, s. 1082, 1090.

¹⁷⁹ B. Tripp, *Fathers in Jail: Managing Dual Identities*, „Applied Psychology in Criminal Justice” 2009/1, s. 27.

¹⁸⁰ Y. Ospina-Gómez Y., D.M. Bedoya-Gallego, *Efectos psicológicos generados tras la ruptura de los lazos con el grupo primario de apoyo debido al fenómeno de prisionalización*, 2019/ 1, s. 172.

¹⁸¹ F. Vianello, *Norme, codici e condotte: la cultura del penitenziario. Gli attori sociali di fronte alla criticità dell'ambiente carcerario*, „Sociologia del diritto” 2018/3, s. 67–85.

¹⁸² F. Vianello, *Norme, codici e condotte...*, s. 67.

dołączyć do subkultury więziennej, gdyż więzienie definiuje i konstruuje przestępczość, a skazani coraz bardziej identyfikują siebie w roli przestępców¹⁸³.

Reintegracja społeczna, czyli odnalezienie się osoby zwolnionej po wielu latach z więzienia, w sytuacji braku umiejętności niezbędnych do życia na wolności jest silnym czynnikiem kryminogennym, szczególnie przy braku właściwego wsparcia ze strony środowiska zewnętrznego. Diagnoza procesu prizonizacji w polskim systemie więziennictwa, określająca jej stopień i specyfikę w drodze oceny ilościowej lub jakościowej, powinna dokładnie scharakteryzować to zjawisko, a w konsekwencji stanowić istotną podstawę prognozy kryminologiczno-społecznej.

Zważywszy na stosowane dziś rozwiązania krajowe, aktualne potrzeby oraz realne możliwości Służby Więziennej rekomenduje się:

1. rozpoznanie aktualnych potrzeb edukacyjnych personelu więziennego w zakresie problematyki dotyczącej rozpoznawania i redukcji zjawiska prizonizacji;
2. przeszkolenie personelu penitencjarnego w zakresie wiedzy na temat prizonizacji w różnych systemach penitencjarnych celem umożliwienia bardziej adekwatnego projektowania oddziaływań profilaktycznych czy resocjalizacyjnych;
3. przegląd dostępnych narzędzi, w tym prognozy kryminologiczno-społecznej, pod kątem oceny opisanej problematyki;
4. zapewnienie diagnozy przesiewowej i profesjonalnej pomocy w sytuacji problemów psychologicznych związanych z prizonizacją;
5. określenie grup ryzyka właściwych dla polskiego systemu penitencjarnego poprzez przeprowadzenie badań naukowych w tym obszarze.

6.2. Przestępcy z zaburzeniami psychicznymi a ryzyko ponownego przestępstwa

Okres następujący bezpośrednio po zwolnieniu z więzienia może cechować występowanie (jednoczesne bądź zbliżonym czasie) licznych sytuacji trudnych. Rodzaj i mnogość tych sytuacji są mocno uzależnione od całokształtu właściwości osobistych osoby zwolnionej i wpływających na tę osobę zmiennych środowiskowych. Niestety często okazuje się, że charakter i liczba trudności koniecznych do pokonania w pierwszym okresie po zwolnieniu z więzienia przekracza możliwości osoby zwolnionej w zakresie radzenia sobie z nimi. Zapobieżenie popełnieniu ponownego przestępstwa leży nie tylko w żywotnym (choć nie zawsze uświadomionym) interesie osoby zwolnionej.

¹⁸³ P. Lopez-Aguado, *The collateral consequences of prisonization: racial sorting, carceral identity, and community criminalization*, „Sociology Compass” 2016/1, s. 14.

Z perspektywy osób kreujących narodowe systemy wymiaru sprawiedliwości niepełnienie ponownie przestępstwa przez osobę zwolnioną z więzienia i jej konstruktywne włączenie w życie społeczne zaliczane są do priorytetowych celów społecznych.

Poszczególne państwa rozwinięte, w których działają nowoczesne humanitarne systemy penitencjarne, poszukują rozwiązań ukierunkowanych na zapobieganie powrotowi do przestępstwa osób zwalnianych z więzień. Analiza literatury przedmiotu prowadzi do wniosku, że dominującymi kierunkami rozwoju systemów zapobiegania powrotowi do przestępstwa jest ich wielowymiarowość oraz wspierający charakter. Jednocześnie uważa się, że taki system powinien być elastyczny, tzn. dawać możliwość dostosowywania zakresu świadczonego wsparcia do konkretnych grup ryzyka, a nawet poszczególnych osób, mając na względzie ofertę, jaką w zakresie wsparcia po zwolnieniu otrzymać może osoba odbywająca karę w polskim systemie penitencjarnym. Poniżej – na podstawie analizy literatury przedmiotu – poddano analizie niektóre rozwiązania zagraniczne, których adaptację warto rozważyć.

Przeładowe badania epidemiologiczne dotyczące problemów zdrowia psychicznego w światowej populacji więziennej wskazują, że znaczna jej część ma współwystępujące zaburzenia. Szacuje się, że u ok. 67,5% populacji osób osadzonych zdiagnozowano uzależnienie, a u ok. 15% cztery współwystępujące zaburzenia. Z badań przeprowadzonych na światowej populacji więźniów z zaburzeniami psychicznymi wynika, że jeden na siedmiu więźniów ma depresję lub psychozę. Leczenie tych osób może przynieść znaczne korzyści, takie jak zmniejszenie ryzyka samobójstwa i samookaleczenia w więzieniu, a także zgonów związanych z używaniem narkotyków w momencie zwolnienia. Leczenie to zmniejsza także ryzyko ponownego popełnienia przestępstwa¹⁸⁴.

Rozważając korzyści płynące z leczenia zaburzeń psychicznych u więźniów i u osób zwolnionych z więzień, należy wziąć pod uwagę trudności tej grupy społecznej w socjalizacji, często traumatyczne przeszłe życiowe doświadczenia i przez to mniejsze możliwości poradzenia sobie na wolności. Powody te ukazują konieczność trafnego doboru działań i opartych na naukowych dowodach interwencji wobec poszczególnych osób uwięzionych, w szczególności zaburzonych lub z innych powodów obarczonych wysokim ryzykiem autoagresji.

Z przeglądu literatury światowej dotyczącej problematyki więźniów z zaburzeniami psychicznymi wynika wprost, że środowisko więzienne odgrywa znaczącą rolę w rozwoju psychopatologicznego dystresu i psychiatrycznych problemów u osadzonych¹⁸⁵. Już na początku pobytu skazanego w izolacji penitencjarnej kluczowe jest dokonanie trafnej oceny ryzyka czynu samobójczego czy dokonania samouszkodzenia, a następnie zapewnienie adekwatnych do tej oceny oddziaływań. Zaleca się, aby działania te były wspierane jasnymi procedurami

¹⁸⁴ S. Fazel, K. Seewald, *Severe mental illness in 33 588 prisoners worldwide: systematic review and meta-regression analysis*, „The British Journal of Psychiatry” 2012/200, s. 365.

¹⁸⁵ M. Mansoor, S.K. Perwez, T.N.V.R. Swamy, H. Ramaseshan, *A Critical Review on Role of Prison Environment on Stress and Psychiatric Problems among Prisoners*, „Mediterranean Journal of Social Sciences” 2015/1, s. 218.

stosowania np. badań przesiewowych wykorzystujących właściwe narzędzia diagnostyczne, przeprowadzanych przez odpowiednio wykwalifikowany personel. Z tego powodu kluczowe znaczenie przypisuje się szkoleniom personelu więziennego, nie tylko z zakresu zdrowia psychicznego, w kontekstach dotyczących przestępczości i izolacji, ale także (ze względu na złożony charakter opisywanych problemów zdrowotnych) z obszaru pracy multidyscyplinarnej i komunikacji między zespołami¹⁸⁶.

Znaczna część funkcjonariuszy i pracowników wymiarów sprawiedliwości nie dysponuje wystarczającą wiedzą pozwalającą dostrzec zależności między zaburzeniami osadzonych w obszarze zdrowia psychicznego oraz zaburzeniami ich zachowania. Skutkować to może nieodpowiednią interpretacją zachowania osób osadzonych z takimi problemami i nieadekwatną reakcją personelu. U personelu więziennego obserwowane są powtarzające się zachowania sanistyczne, czyli wypowiedzi i reakcje wywoływane uprzedzeniami do osób z zaburzeniami psychicznymi. Niestety, reakcje te często skutkują podejmowaniem niewłaściwych decyzji wobec osoby osadzonej, co obrazowo oddać może wypowiedź odnosząca się do osoby ze zdiagnozowaną chorobą afektywną dwubiegunową: *miał wahania nastroju i były one głównym powodem, dla którego wszyscy przedstawiciele, kurator i prokurator sprzeciwili się jego zwolnieniu*¹⁸⁷.

Dostrzegając skalę problemów wynikających z niewłaściwego postępowania personelu więziennego z osobami zaburzonymi, poszczególne systemy penitencjarne podejmują środki zaradcze, wśród których (oprócz specjalistycznych szkoleń) oferuje się personelowi więziennemu możliwość weryfikacji własnych umiejętności w drodze superwizji. Zaleca się przy tym, aby superwizorami były osoby spoza miejsca pracy osób uczestniczących w superwizji. Rozwiązanie to daje relatywnie dobre efekty także w radzeniu sobie z napięciem emocjonalnym i przeciwdziałaniu wypaleniu zawodowemu¹⁸⁸.

Poważnym utrudnieniem w bieżącym monitorowaniu stanu psychicznego i zmian zachowania osób osadzonych jest ograniczony czas, jaki na te czynności mogą przeznaczać funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa. W literaturze przedmiotu sporo uwagi poświęca się konsekwencjom pracy personelu więziennego pod presją czasu¹⁸⁹. Wywoływany w wyniku tej presji dystres powoduje różnorodne psychopatologiczne konsekwencje dla kadry i osób osadzonych. Dane grup badanych z różnych krajów potwierdzają istotne nasilanie się obja-

¹⁸⁶ C. Sirdefield, D. Gojkovic, Ch. Brooker, M. Ferriter, *A systematic review of research on the epidemiology of mental health disorders in prison populations: a summary of findings*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2009/1, s. 78–99.

¹⁸⁷ M. Herzog-Evans, *France: managerialism, ‘get off your butts’ and de facto not-for-profit privatisation*, w: F. Dünkel, I. Pruin, A. Storgaard, J. Weber (red.), *Prisoner Resettlement in Europe*, London 2018.

¹⁸⁸ A. Lehtmetts, J. Pont, *Prison health care and medical ethics. A manual for health-care workers and other prison staff with responsibility for prisoners’ well-being*. European Council, <https://rm.coe.int/prisons-healthcare-and-medical-ethics-eng2014/16806ab9b5> (dostęp: 24.03.2020 r.).

¹⁸⁹ A. Morse, *Mental health in prisons. Report by the Comptroller and Auditor General*, National Audit Office, Her Majesty’s Prison & Probation Service, NHS England and Public Health England, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmpublicacc/400/400.pdf> (dostęp: 2.03.2020 r.).

wów dysocjacyjnych u więźniów¹⁹⁰. Warto przy tym dodać, że zarówno rodzaj, jak i natężenie stresorów w izolacji więziennej mogą wpływać na maskowanie obrazu klinicznego zaburzeń. Sam pobyt w więzieniu może być dla wielu osadzonych na tyle trudnym doświadczeniem, że skutkuje zaburzeniami zdrowia psychicznego.

Niestety w codziennej praktyce jest bardzo mało możliwości i sprzyjających okoliczności na zwrócenie uwagi na powyższe problemy. Dzieje się tak najczęściej dopiero wówczas, gdy zachowanie osoby osadzonej zaburza porządek wewnętrzny, który to problem personel próbuje rozwiązać, zlecając tej osobie leki psychoaktywne. Płynące z innych krajów Unii Europejskiej sygnały o problemach z należytym dostępem do leków psychoaktywnych dla wymagających ich więźniów (Portugalia) oraz o niewłaściwych standardach dostępu do usług medycznych dla tej grupy osadzonych pacjentów (Francja)¹⁹¹, powinny być sygnałem do przeprowadzenia diagnozy postępowania z osobami osadzonymi z zaburzeniami psychicznymi w polskim systemie penitencjarnym. W szczególności zasadne wydaje się przeprowadzenie ogólnopolskich badań osób osadzonych z zaburzeniami psychicznymi pod kątem ich funkcjonowania w izolacji więziennej. Dałoby to szansę na redukcję ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa przez tego typu skazanych oraz ich skuteczną readaptację i reintegrację społeczną.

Ostatnie doniesienia psychiatrii ukazują obniżanie się liczby pacjentów korzystających z placówek zdrowia psychicznego przy jednoczesnym wzroście liczby osób osadzonych z rozpoznanymi różnymi postaciami zaburzeń psychicznych. Zjawisku temu w znacznej mierze sprzyjać może kultura punitywnej niektórych państw europejskich, której przejawy obnażają aksjonormatywny brak gotowości systemów penitencjarnych do właściwego postępowania z psychicznie zaburzonymi osobami osadzonymi¹⁹². Z perspektywy tej grupy osób osadzonych pojawia się oczywiste pytanie o taki model polityki karnej, który może przynieść mniej dotkliwe konsekwencje dla ich przyszłego funkcjonowania w społeczeństwie. Stworzenie właściwych mechanizmów międzyinstytucjonalnych wspierających mniej zaradne życiowo osoby w ich reintegracji społecznej zdaje się tu kluczowym rozwiązaniem¹⁹³. Podkreśla się szczególnie istotność zintegrowanych, komplementarnych działań narodowych instytucji opieki społecznej, służby zdrowia oraz wymiaru sprawiedliwości¹⁹⁴.

¹⁹⁰ G.C. Zavattini, C. Garofalo, P. Velotti, R. Romanelli, H. Espirito-Santo, M. Costa, A. Saggino, *Dissociative experiences and psychopathology among inmates in Italian and Portuguese prisons*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2016/1, s. 1–18.

¹⁹¹ A. Maculan, D. Ronco, F. Vianello, *Prison in Europe: overview and trends*. European Prison Observatory. *Detention conditions in the European Union, Criminal Justice Programme of EU*, <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisoninEuropeOverviewandtrends.pdf> (dostęp: 25.03.2020 r.).

¹⁹² J. Murdoch, J. Vaclav, *Combating Ill-Treatment in prisons*. European Council Handbook (UE), <https://rm.coe.int/combating-ill-treatment-in-prison-2-web-en/16806ab9a7> (dostęp: 23.03.2020 r.).

¹⁹³ A. Kacprzak, *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność*. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim, „Zeszyty Pracy Socjalnej” 2019/1, s. 124.

¹⁹⁴ G. Durcan, A. Saunders, B. Gadsby, A. Hazard, *An independent review of progress to date and priorities for further development. A report completed on behalf of the Bradley Commission, supported by Centre for Mental Health*,

Główne obszary zainteresowań badawczych i rozwiązań praktycznych dotyczących tego zagadnienia koncentrują się na:

- utrzymaniu populacji osób zaburzonych poza więzieniem w ramach alternatywnych programów i działań przekierowujących (w szczególności uznaje się, że więzienie nie jest odpowiednim miejscem dla osób z ostrym, ciężkim przebiegiem zaburzenia psychicznego),
- poprawy skuteczności rozpoznawania zaburzeń (poprzez stosowanie ulepszonych systemów i międzyinstytucjonalnych procedur identyfikacji zachorowalności),
- poprawy skuteczności leczenia zaburzeń w warunkach izolacji penitencjarnej z intensyfikacją wsparcia służb zewnętrznych lub przy całkowitym powierzeniu tym służbom terapii pacjenta uwięzionego (w przypadku więźniów chorych psychicznie zaleca się, aby bezwzględnie byli oni kierowani do placówek psychiatrycznych),
- monitorowaniu readaptacji i reintegracji społecznej osób osadzonych z zaburzeniami psychicznymi po opuszczeniu więzienia, uwzględniając możliwe problemy w zakresie przyznawania właściwej pomocy postpenitencjarnej i wykorzystywania jej, w tym pomocy w uzyskiwaniu dostępu do leczenia i do rynku pracy, za pośrednictwem profesjonalnych zespołów tworzonych w strukturach ministerstw sprawiedliwości¹⁹⁵.

Zważywszy na powyższe argumenty oraz na całość doniesień literatury przedmiotu, mając przy tym na względzie troskę o zmniejszenie liczby przestępstw popełnianych przez osoby zwalniane z więzień, u których zdiagnozowano zaburzenia lub choroby psychiczne, **rekomenduje się ustanowienie mechanizmu zaradczego w postaci opracowania i wdrożenia programów leczenia wspierających takie osoby w sytuacji odzyskania wolności.** Programy te powinny dawać wieloaspektowe, międzyinstytucjonalne wsparcie minimalizujące ryzyko nawrotów zaburzeń i chorób psychicznych oraz rozwijać umiejętności radzenia sobie w przypadku takich nawrotów. Wspomniane programy uwzględniać powinny zarówno stresory, jak i zasoby środowiska, w którym nastąpić ma reintegracja społeczna (w tym warunki mieszkaniowe, możliwość zatrudnienia, pomoc rodzina i inne wsparcie społeczne). W przypadku osób zwalnianych z więzień ze zdiagnozowanym uzależnieniem istnieją dowody na zmniejszanie ryzyka nawrotów poprzez stosowanie pomocy ciągłej, co w znacznej mierze długofalowo warunkuje wskaźnik recydywy wśród tych osób¹⁹⁶.

Należy również wziąć pod uwagę, że część osób osadzonych wymagających terapii nie ma możliwości skorzystania z takich oddziaływań w okresie izolacji penitencjarnej z uwagi na czas oczekiwania względem długości wymierzonej im kary pozbawienia wolności. Osoby te

http://www.mentalhealthchallenge.org.uk/library-files/MHC151-Bradley_report_five_years_on.pdf (dostęp: 23.03.2020 r.).

¹⁹⁵ S. Ginn, *Dealing with mental disorder in prisoners*, „British Medical Journal” 2012/34, s. 1.

¹⁹⁶ M. Staton-Tindall, E. McNees, C. Leukefeld, R. Walker, C. Oser, J. Duvall, L.D. Thompson, K. Pangburn, *Treatment utilization Among metropolitan and nonmetropolitan participants of corrections-based; substance abuse programs reentering the community*, „Journal of Social Service Research” 2011/37, s. 388.

pozostają zatem bez profesjonalnej pomocy, co wiąże się z gorszymi rokowaniami kryminologiczno-społecznymi przy opuszczaniu więzienia. Przykładowo w norweskim w systemie więziennictwa zapewnienie opieki medycznej osobom osadzonym jest na takim samym poziomie jak dla społeczeństwa, uwzględniając profesjonalną pomoc psychiatryczną oraz możliwość odbywania terapii. W Niemczech, poza czterema krajami związkowymi mającymi oddziały psychiatryczne w instytucjach więziennych, reszta opieki psychiatrycznej jest realizowana poprzez konsultacje, instytucje zewnętrzne, przy czym w ogólnej ocenie może nie zaspokajać wszystkich potrzeb. Francja ma połączoną systemowo lokalną sieć szpitali z poszczególnymi ambulatoriami więziennymi, w których istnieje możliwość wykonywania badań laboratoryjnych. Kilka razy w tygodniu lub w trybie ciągłym w zależności od potrzeb są dostępni specjaliści – lekarze, psycholodzy, terapeuci, pielęgniarki i inni specjaliści ds. zdrowia. W Hiszpanii natomiast osadzeni z zaburzeniami psychicznymi przebywają w zwykłych więzieniach, gdzie w centrum medycznym mają kontakt z lekarzem rodzinnym i – na wniosek lekarza – konsultacji z psychiatrą z zewnątrz, albo na własny koszt, jeśli tego potrzebują. Kiedy osadzony nie rokuje odbywania kary w normalnym systemie, poddawany jest obserwacji lub diagnozie w jednym z dwóch więziennych szpitali psychiatrycznych¹⁹⁷.

Literatura przedmiotu wskazuje wprost, że szanse na reintegrację społeczną w znacznej mierze są uwarunkowane m.in. dostępem do zajęć terapeutycznych, możliwością rozwijania kompetencji oraz szeregiem innych czynników i działań, które powinny być indywidualnie zdiagnozowane i dostosowane do potrzeb konkretnej osoby wychodzącej na wolność¹⁹⁸. Sprawdzone europejskie modele skutecznej pomocy więźniom z zaburzeniami psychicznymi są rezultatem wypracowania międzyresortowych standardów postępowania wspierającego, dzięki czemu możliwe jest łączenie działań ministerstw sprawiedliwości, zdrowia, edukacji oraz polityki socjalnej, wespół z aktywnością lokalnych struktur rządowych¹⁹⁹. Takie komplementarne rozwiązania są wysoce pożądane, albowiem osoby z problemami psychicznymi opuszczające więzienia często nie czują się integralną częścią społeczeństwa z dwóch wzajemnie wzmacniających się powodów, świadomości psychicznych uszczerbków na zdrowiu i kryminalnej przeszłości²⁰⁰. Niższa niż faktycznie, a możliwa do osiągnięcia efektywność działań wymiaru sprawiedliwości wobec osób osadzonych zaburzonych psychicznie jest często wynikiem braku optymalnej współpracy z resortem zdrowia. W rezultacie zaburzony psychicznie sprawca funkcjonuje w przestrzeni społecznej, balansując gdzieś pomiędzy

¹⁹⁷ H.J. Salize, H. Dreßing, Ch. Kief, *Mentally disordered persons in European Prison Systems – needs, programmes and outcome (EUPRIS). Research Project. Final Report European Commission, Central Institute of Mental Health* http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2004/action1/docs/action1_2004_frep_17_en.pdf (dostęp: 24.03.2020 r.).

¹⁹⁸ A. Kacprzak, *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców ...*, s. 74, 76.

¹⁹⁹ G. Durcan, A. Saunders, B. Gadsby, A. Hazard, *An independent review of progress to...*

²⁰⁰ A. Kacprzak, I. Kudlińska-Chróścicka, *Między pracą socjalną a resocjalizacją. Uwarunkowania pracy socjalnej z (byłymi) więźniami w Polsce*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” 2019/1, s. 23–39.

instytucjami wymiaru sprawiedliwości a służbą zdrowia, co niesie ze sobą szereg zagrożeń dla bezpieczeństwa społecznego²⁰¹.

Problemy we wspieraniu reintegracji społecznej osób zwalnianych z więzień w Polsce są związane z faktem, że część nawiązanych porozumień między poszczególnymi resortami a Służbą Więzienną zakłada wprowadzić wymiar współpracy, ale nie określa konkretnych mechanizmów jej realizacji lub niedostatecznie precyzuje kompetencje leżące po każdej ze stron porozumienia, co w rezultacie prowadzi do pomocy częściowej, nieadekwatnej i niewystarczająco skutecznej. Sporo niedoskonałości identyfikuje się w systemie informowania osób osadzonych o możliwości uzyskania pomocy od właściwego MOPS czy GOPS po zakończeniu kary pozbawienia wolności²⁰². Szczególnie ważne wydaje się wypracowanie skutecznej komunikacji, zapewniającej właściwe i proporcjonalne dzielenie się informacją ryzyka klinicznego pomiędzy resortem ds. zdrowia a wymiarem sprawiedliwości²⁰³.

6.3. Postępowanie ze sprawcami brutalnych przestępstw wymagającymi opieki psychiatrycznej

Ryzyko powrotu do przestępstwa w przypadku sprawców brutalnych przestępstw jest wysokie. Do wzrostu zachowań przestępczych może przyczyniać się zbyt mało wnikliwie i niedostatecznie zindywidualizowane kwalifikowanie osadzonych do oddziaływań resocjalizacyjnych. Aktualnie dostępne metaanalizy wskazują jednoznacznie, że część sprawców przestępstw nie wymaga uczestniczenia w wysoce specjalistycznych programach resocjalizacyjnych ze względu na niski stopień demoralizacji oraz wysoki poziom zasobów własnych (czynnik chroniący). Ponadto okazuje się, że personel więzienny niekiedy nadmiernie angażuje zasoby wobec osób osadzonych o niższym ryzyku powrotu do przestępczości, mając na uwadze ochronę tych osób przez prizonizacją. Paradoksalnie w konsekwencji prowadzi to może do wzrostu wskaźnika recydywy w tej grupie. Oddziaływania resocjalizacyjne są zwykle skuteczne w stosunku do skazanych ze średnim i wysokim ryzykiem²⁰⁴. Niestety w niektórych systemach penitencjarnych brakuje sposobu wykorzystywania danych kryminologicznych (albo wykorzystanie to jest niewystarczające) dla potrzeb oddziaływań korekcyjnych²⁰⁵.

²⁰¹ D. Ronco, G. Torrente, M. Miravalle, *Space, time ad interactions in the daily life of the Italian prisons*, „US-China Law Review” 2014/11, s. 1154, 1166–1167.

²⁰² A. Kacprzak, I. Kudlińska-Chróścicka, *Między pracą socjalną a resocjalizacją...*, s. 7.

²⁰³ J. Senior, L. Birmingham, M.A. Harty, L. Hassan, A.J. Hayes, K. Kendall, C. King, J. Lathlean, C. Lowthian, A. Mills, R. Webb, G. Thornicroft, J. Shaw, *Identification and management of prisoners with severe psychiatric illness by specialist mental health services*, „Psychological Medicine” 2013/43, s. 1519.

²⁰⁴ A. Barczykowska, *Zastosowanie Modelu R-N-R w diagnozie resocjalizacyjnej dorosłych sprawców przestępstw – rozwiązania angielskie*, „Studia Edukacyjne” 2015/34, s. 243–263.

²⁰⁵ D. Stoney, D. Klug, S. McConville, *Corrections and criminalistics...*

Zważywszy na obecnie stosowane w Polsce rozwiązania, **poszukując usprawnień dla mechanizmów zabezpieczających przed powrotem do przestępstwa osób zwalnianych z więzień, które są sprawcami brutalnych przestępstw, a w szczególności, które wymagają opieki psychiatrycznej, proponuje się:**

1. Udoskonalic rozwiązania prowadzące do ustalania czynników ryzyka sprawców brutalnych przestępstw popełnionych przez osoby osadzone ze zdiagnozowanymi zaburzeniami zdrowia psychicznego (literatura przedmiotu wskazuje na: płeć męską, młodszy wiek, poprzednie przestępstwa z użyciem przemocy, zaburzenia osobowości, nadużywanie substancji i wielokrotność przyjęć psychiatrycznych jako czynniki, na podstawie których można przewidywać ryzyko recydywy brutalnych przestępstw z użyciem przemocy²⁰⁶).
2. Stosować wobec tej kategorii sprawców system oceny ryzyka (także przed więzieniem), spełniający rekomendowane wymogi, tj. system, który:
 - wykorzystuje instrumenty oceny zgodnie z ich przeznaczeniem;
 - testuje narzędzia oceny ryzyka na konkretnej populacji krajowej;
 - wykorzystuje do przeprowadzania ocen niezależny i obiektywny organ badawczy stosujący testy spełniające kryteria trafności i rzetelności;
 - wykorzystuje instrumenty uwzględniające czynniki dynamiczne i statyczne dobrze przetestowane w wielu okręgach na populacji więziennej i zaakceptowane;
 - wykorzystuje narzędzia zgodne z poziomem umiejętności personelu;
 - dokonuje ocenę ryzyka, która jest wiarygodna dla wszystkich stron bezpośrednio zaangażowanych: personelu więziennego, osoby osadzonej i decydentów.

Wstępna ocena ryzyka jest ważnym narzędziem w pierwszych 48 godzinach uwięzienia, gdyż może to być moment krytyczny pod względem zachowań autoagresywnych, trudności w adaptacji do nowych warunków izolacji czy innych zagrożeń bezpieczeństwa. Odnosi się to szczególnie do grup ryzyka, do których zalicza się więźniów z zaburzeniami zdrowia psychicznego czy uzależnionych od środków psychoaktywnych²⁰⁷.

Czerpiąc z dotychczasowych doświadczeń różnych systemów penitencjarnych, warto nadmienić, że gdy wprowadza się nową politykę oceny ryzyka, najkorzystniejsze wydaje się wdrożenie początkowo prostych narzędzi diagnostycznych, aby uzyskać przychyłność funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

Docelowo jednak należałoby zmierzać do wdrożenia modelu kryminologicznego ryzyko-potrzeby - reaktywności (RNR), gdyż jest to obecnie jedno z najbardziej rozpoznawalnych,

²⁰⁶ S. Bengtson, J. Lund, M. Ibsen, N. Långström, *Long-term violent reoffending following forensic psychiatric treatment: comparing forensic psychiatric examiners and general offender controls*, „Frontiers in Psychiatry” 2019/10, s. 1-11.

²⁰⁷ J. Murdoch, J. Vaclav, *Combating Ill-Treatment in prisons...*, s. 36, 39-41.

zindywidualizowanych i skutecznych podejść do leczenia sprzyjających ograniczeniu ponownego popełniania przestępstw.

W brytyjskim systemie ryzyko rozpatruje się w trzech kategoriach: ponownego popełnienia przestępstwa, ponownego skazania (w przypadku popełnienia kolejnego przestępstwa przestępca zostaje aresztowany, osądzony i uznany za winnego), popełnienia szczególnie okrutnego przestępstwa. W brytyjskim ministerstwie sprawiedliwości ds. probacji i służby więziennej powstał System Oceny Sprawcy jako część Narodowego Systemu Zarządzania Przestępcami. Dzięki temu możliwe jest *dokonanie oceny ryzyka ponownego dokonania przestępstwa, zidentyfikowanie i sklasyfikowanie potrzeb przestępcy, oszacowanie ryzyka zagrożenia dla ofiary i społeczności lokalnej, w której egzystuje przestępca, wskazanie dróg zabezpieczania ofiary i otoczenia społecznego sprawcy, uszczegółowienie diagnozy poprzez badania specjalistyczne oraz dokonanie ewaluacji podjętych wobec sprawcy działań*²⁰⁸. Jego wykorzystanie możliwe jest na różnych etapach postępowania przygotowawczego i wykonawczego oraz po wyroku (w środowisku otwartym). System umożliwia też tworzenie profili kryminogennych poszczególnych społeczności lokalnych. System ten składa się z następujących komponentów:

1. kwestionariusz oceny ryzyka ponownego przestępstwa oraz czynników to ryzyko warunkujących (*risk of reconviction and offending-related factors*);
2. kwestionariusz oceny ryzyka wyrządzenia szkody sobie i innym poprzez popełnienie poważnego przestępstwa (*risk of serious harm to others, risk to the individual and other risk*);
3. zestawienie informacji i wnioski (*summary sheet*);
4. plan działania (*sentence plan*);
5. arkusz samooceny przestępcy (*self-assessment*)²⁰⁹.

Rodzaj i zakres przeprowadzanych ocen ryzyka zależy od terapeutycznego kontekstu w przypadku osadzonych z zaburzeniami psychicznymi (maksymalny poziom bezpieczeństwa szpitala sądowego kontra PZP dla osób cywilnych). Niemniej jednak nawet psychiatria ambulatoryjna poświęca więcej uwagi do oceny ryzyka wśród nieagresywnych pacjentów cywilnych, szczególnie w dynamicznie ewoluującym włoskim systemie zdrowia psychicznego. Francuski kodeks karny przyjmuje za komplementarne ocenę/diagnozę sądową i leczenie kliniczne, więc psychiatrzy zatrudnieni w szpitalach sądowych pełnią obie funkcje. Z kolei w Stanach Zjednoczonych psychiatrzy nie mogą pełnić funkcji ekspertów sądowych dla leczonych pacjentów z uwagi na konflikt ról i celów²¹⁰. Większość towarzystw psychoterapeutycznych również przychyliła się do stanowiska amerykańskiego. W czterech europejskich krajach (Francja, Niemcy, Włochy, Wielka Brytania) w obszarze leczenia psychiatrycznego

²⁰⁸ A. Barczykowska, *Zastosowanie Modelu R-N-R...*, s. 146.

²⁰⁹ A. Barczykowska, *Zastosowanie Modelu R-N-R...*, s. 246-248.

²¹⁰ F. Carabellese, A.R. Felthous, *Closing italian forensic psychiatry hospitals in favor of treating insanity acquittes in the community*, „Behavioural Sciences and the Law” 2016, s. 11.

następuje proces deinstytucjonalizacji, koncentrujący się na opiece nad pacjentem poza szpitalem²¹¹. Wywiera to wpływ na zmiany w europejskich systemach penitencjarnych w zakresie oferowanej pomocy psychiatrycznej, psychologicznej i psychoterapeutycznej. Poszukuje się leczenia osadzonych z zaburzeniami psychicznymi, które byłoby w stanie połączyć opiekę i bezpieczeństwo społeczne. Innymi słowy, zastanawiające jest to, czy będzie możliwe likwidowanie szpitali więziennych i psychiatrii sądowej przy jednoczesnym zapewnieniu społeczeństwu bezpieczeństwa w przypadku osadzonych silnie zaburzonych²¹².

Doniesienia z badań zagranicznych wskazują na długotrwałe utrzymywanie się takiego ryzyka ponownego popełnienia przestępstw przez niektórych osadzonych, które zależne jest w znacznie większym stopniu od czynników kryminogennych, a w mniejszym od zaburzeń psychicznych. Wydaje się jednak, że zarówno różnice kulturowe, różnice w sposobach postępowania z więźniami, w tym dotyczące postępowania medycznego oraz zakresu i form udzielania im pomocy postpenitencjarnej, nie pozwalają na pełne, bezpośrednie wnioskowanie odnoszące się do populacji polskiej na podstawie wyników badań zagranicznych (zwłaszcza w zakresie istotności poszczególnych czynników kryminogennych). Uprawniają one jedynie do ostrożnego postawienia podobnych hipotez. Dlatego należy rozważyć przeprowadzenie badań naukowych obejmujących polską populację osób osadzonych w więzieniach wymagających opieki psychiatrycznej (w tym osób ze zdiagnozowanym zaburzeniem psychicznym) w kierunku rozpoznania czynników kryminogennych stanowiących o ryzyku popełnienia ponownie brutalnego przestępstwa. Z tego powodu **rekomenduje się utworzenie krajowego systemu zarządzania ryzykiem popełnienia ponownego przestępstwa**. Jego założenia powinny stanowić efekt pracy interdyscyplinarnej ekspertów w ramach odrębnego projektu. Szczególna rola w projektowaniu i wdrażaniu takiego systemu powinna być przypisana Instytutowi Badawczo-Rozwojowemu WSKiP, podlegającemu Ministrowi Sprawiedliwości.

6.4. Domy przejściowe jako rozwiązanie wieloaspektowo wspierające reintegrację społeczną osób zwolnionych z więzień

Co roku tysiące osadzonych opuszczają zakłady karne, z czego połowa z nich ponownie trafia do zakładu (56,4%). W 2018 r. ruch osadzonych w jednostkach penitencjarnych wynosił prawie 80 tys. osób, które były skreślone z ewidencji. Wskazuje to, iż w ciągu roku o 100% wymienia się populacja więzienna²¹³. Powrót do społeczeństwa tych skazanych, którzy mają

²¹¹ M. Coldefy, *The Evolution of psychiatric care systems in Germany, England, France and Italy: similarities and differences*, „Questions d'économie de la santé n°180” 2012, s. 5.

²¹² S. Ferracuti, P. Roma, *Models of care for mentally disordered prisoners in Italy*, „International Journal of Mental Health” 2009/4, s. 85.

²¹³ Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczne Informacje Statystyczne*, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 25.02.2020 r.); B.M. Nowak, *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne” 2016/42.

skomplikowaną sytuację rodzinną, mieszkaniową i osobistą, jest nierzadko bardzo trudny, zarówno w wymiarze psychologicznym, społecznym, jak i kulturowym. Dlatego w wielu krajach w ramach systemu readaptacji społecznej funkcjonują domy przejściowe, przeznaczone dla skazanych wymagających „ponownego zakorzenienia” w społeczeństwie. Rozwiązania readaptacyjne w postaci domów przejściowych (*halfway house*) funkcjonują w wielu porządkach prawnych, m.in. w: Kanadzie, USA, Wielkiej Brytanii, Danii, Japonii, Australii, Norwegii. Natomiast realizacja pilotażowego projektu finansowanego przy wykorzystaniu środków norweskich dotyczy m.in. Czech, Litwy, Łotwy, Rumunii i Polski. Istota analizowanego rozwiązania tkwi w tym, że skazani nie trafiają bezpośrednio do społeczeństwa, ale są umieszczani w instytucji pośredniej, w której prowadzone są oddziaływania pomocowe przy udziale społeczności lokalnej, określane w literaturze anglojęzycznej mianem *community corrections* lub *community activities*.

Zgodnie z założeniami instytucje domów przejściowych miałyby być ostatnim elementem procesu readaptacji społecznej skazanych – pomostem pomiędzy życiem w izolacji penitencjarnej a życiem w społeczeństwie. Specyficzny dla tego typu instytucji system oddziaływań byłby ściśle powiązany z pracą i nauką prowadzoną w warunkach (w miarę możliwości) zbliżonych do warunków występujących w społeczeństwie otwartym, przy jednoczesnym zapewnieniu niezbędnego poziomu kontroli.

Koncepcja utworzenia domów przejściowych wydaje się słuszna w aspekcie aktywizacji społeczeństwa²¹⁴. Biorąc pod uwagę nastawienie społeczeństwa do byłych więźniów, można spotkać się ze stanowiskiem, iż osoby opuszczające zakłady karne nie powinny bezpośrednio wracać do społeczeństwa, ale że powinna istnieć jakaś instytucja, która pomagałaby skazanym w powrocie do życia na wolności.

Budowanie sieci wsparcia w zakresie organizacji i funkcjonowania domów przejściowych wymaga (obok lokalizacji) określenia liczby tego typu instytucji w skali kraju. Im więcej domów przejściowych funkcjonować będzie w społecznościach lokalnych, tym bardziej prawdopodobne jest, że zakres pomocy będzie optymalny. Jednak działania prowadzone przez pracowników domów przejściowych powinny być inne niż działania podejmowane przez przedstawicieli służb pomocowych²¹⁵. Aby domy przejściowe spełniały swoje podstawowe założenia i w efektywny sposób przyczyniały się do społecznej readaptacji osób osadzonych, a tym samym do zminimalizowania zjawiska recydywy, konieczne wydaje się:

1. zaangażowanie opinii publicznej – informowanie i edukowanie jej w taki sposób, by została wytworzona przestrzeń rzetelnej wiedzy o domach przejściowych, ich celach

²¹⁴ Zob.: L. Pytka – koncepcja reintegracji społecznej i autoresocjalizacji; P. Stępiak – koncepcja pomocy w utrzymaniu więzi społecznych; A. Bałandynowicz – wielopasmowa koncepcja resocjalizacji z udziałem społeczeństwa; W. Ambrozik – koncepcja uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji, B.M. Nowak – koncepcja sieciowo-systemowej (re)integracji społecznej. Zob. B.M. Nowak, *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe...*

²¹⁵ S. Grzesiak, *Domy przejściowe w Polskim Modelu Readaptacji Społecznej – możliwości i ograniczenia* [artykuł przyjęty do „The Prison Systems Review”].

i funkcjach, co pozwoli na ograniczenie tworzenia się stereotypów i uprzedzeń, a także przejawów dyskryminacji osób w nich przebywających;

2. przygotowanie dobrze zarządzanych programów terapeutycznych oferujących leczenie z alkoholizmu i narkomanii oraz readaptacyjnych, zwłaszcza w zakresie udzielania pomocy w poszukiwaniu zatrudnienia;
3. przeprowadzenie diagnozy społeczności lokalnej, mobilizacji jej do udziału i podtrzymywania stałego zaangażowania w działania wychowawcze, a także podejmowania działań integrujących mieszkańców domu przejściowego i społeczność lokalną.

Biorąc pod uwagę powyższe, optymalny dom przejściowy powinien:

1. być zlokalizowany w społeczności lokalnej, poza zakładem karnym;
2. pełnić funkcję reintegracyjno-readaptacyjną oraz wspierająco-inkluzyjno-destygmatyzującą;
3. być prowadzony przez organizacje pozarządowe mające doświadczenie w działalności na rzecz osób wykluczonych i marginalizowanych społecznie, wspierany przez pracowników KSS, MOPS, SW (wychowawców ds. postpenitencjarnych), społeczność lokalną;
4. działalność programowa domów przejściowych powinna być ściśle skoordynowana i oparta na współpracy instytucji oraz osób odpowiedzialnych za readaptację społeczną;
5. działalność społeczna powinna mieć charakter edukacyjny, jej celem byłaby destygmatyzacja osadzonych (danie drugiej szansy, sprawiedliwość naprawcza);
6. powinien być ukonstytuowany w ustawie dotyczącej readaptacji społecznej skazanych regulującej kwestie współpracy różnych służb;
7. powinien być finansowany z kilku różnych źródeł: własny budżet, środki pochodzące z FPPoPP-FS, środki z programów wspólnotowych (UE, NMF), środki samorządowe, skazani przebywający w tego typu instytucji powinni partycypować w jej utrzymaniu na poziomie od 10–30%;
8. angażować społeczność lokalną w zakresie udziału w bieżącej działalności instytucji, zajęciach reintegracyjno-readaptacyjnych, wspieraniu instytucji w różnych obszarach jej funkcjonowania.

Aktualnie Instytut Badawczo-Rozwojowy WSKiP prowadzi analizy dotyczące domów przejściowych²¹⁶.

²¹⁶ Szczegółowy opis zawarty jest w opracowaniu: S. Grzesiak, *Domy przejściowe w Polskim Modelu...*

6.5. Wykorzystanie potencjału Więziennej Służby Zdrowia w lepszym przygotowaniu osób osadzonych do życia na wolności

Poszukując możliwości odpowiedniej wielowymiarowości, a w efekcie intensyfikacji oddziaływań zmianotwórczych adresowanych do osób osadzonych w więzieniach, warto rozważyć dokonanie w polskim systemie penitencjarnym modyfikacji skutkujących większym zaangażowaniem więziennej służby zdrowia (WSZ) w bezpośrednią realizację misji więziennictwa. Wydaje się bowiem, że w Polsce ukształtowane przez lata rozwiązania w tym obszarze nie podążają za osiągnięciami nowoczesnej penitencjarystyki oraz – co ważniejsze – nie gwarantują optymalnego wykorzystania potencjału personelu medycznego w przygotowaniu więźniów do życia na wolności.

O optymalnym zakresie wykorzystania nauk o zdrowiu i więziennych służb medycznych w osiąganiu przez systemy penitencjarne społecznie najważniejszych celów przesądzają wielowymiarowe zależności między zdrowiem a przestępstwem oraz między zdrowiem a gotowością osoby zwalnianej z więzienia do praworządnego włączenia się w życie społeczne. *Evidence based medicine* dostarcza stale nowych dowodów na znaczną istotność tych zależności, ukazując je z perspektywy różnych dyscyplin medycznych. Dotyczy to jednak nie tylko tych obszarów ludzkiego organizmu, których wadliwe funkcjonowanie stać się może bezpośrednią przyczyną przestępstwa. Główne niedostatki niektórych systemów penitencjarnych (w tym także prawdopodobnie systemu polskiego²¹⁷) wynikają z niedostrzeżenia istotności tzw. zdrowia pozytywnego w uzyskiwaniu przez osoby zwalniane z więzień zdolności do skutecznego włączenia się w życie społeczne. Osoba taka, mimo zakładanego ukształtowania w niej woli prowadzenia kolejnych etapów swojego życia w sposób zgodny z prawem, przy niedostatkach w poszczególnych obszarach zdrowia, może mieć znaczne trudności z pokonywaniem wyzwań niesionych przez życie.

Szerokie wykorzystanie dorobku nauk medycznych w realizacji społecznie pożądaných celów kar izolacyjnych wymaga jednak uprzedniej akceptacji koncepcji nadrzędnych, uzasadniających taki kierunek działań. Dotyczy to nadania zdrowiu należytej mu rangi wśród czynników przesądzających o przygotowaniu osoby zwalnianej z więzienia do życia w wolnym społeczeństwie. Chcąc właściwie oddać istotę rzeczy, warto powrócić do cytowanego we wstępie niniejszego dokumentu celu kary pozbawienia wolności, w wyniku której wysoce wskazane jest osiągnięcie efektu, że *przestępca nie tylko chce, ale jest w stanie prowadzić życie zgodne z prawem i samowystarczalne*²¹⁸. Rzec można, że o ile służby psychokorekcyjne koncentrują się bardziej na zmianach wolicjonalnych, wpływając na to, co osoba osadzona „chce”, o tyle służby medyczne powinny możliwie szeroko wzmacniać ten efekt, sprawiając, że pod względem potencjałów zdrowotnych osoba zwalniana z więzienia „jest w stanie” swój

²¹⁷ Hipoteza ta wymaga weryfikacji.

²¹⁸ UNDOC 2008, s. 1.

plan zrealizować²¹⁹. Dopiero dostrzeżenie tych zależności skutkować mogłoby odpowiednimi modyfikacjami struktury systemu penitencjarnego, algorytmów postępowania z osobą osadzoną w podstawowych jednostkach organizacyjnych SW oraz adekwatną reakcją na te zmiany systemu szkolenia funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa.

Wymagania stawiane więziennej służbie zdrowia a sytuacja na rynku pracy

Aktualna sytuacja na polskim rynku pracy (w szczególności różnice w zarobkach lekarzy i personelu więziennego) rodzi znaczne trudności nie tylko w szerszym zaangażowaniu więziennej służby zdrowia w realizację celów kary pozbawienia wolności. Jest także poważną przeszkodą w pozyskiwaniu służb medycznych do pracy w więziennictwie na dotychczasowym poziomie obciążeń. W związku z powyższym co jakiś czas powraca dyskurs o ewentualnym całkowitym powierzeniu opieki zdrowotnej nad więźniami publicznej służbie zdrowia. Jednak rozwiązanie to także obarczone jest wieloma mankamentami, usytuowanymi głównie w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego zakładów karnych i aresztów śledczych. Wydaje się, że w tej sytuacji wartym zastanowienia jest rozwiązanie hybrydowe, łączące walory eksperckiego charakteru więziennej służby zdrowia z rozwiązaniami kadrowymi typowymi dla powszechnej służby zdrowia.

W sensie kompetencyjnym system penitencjarny potrzebuje zatrudniać lekarzy-ekspertów biegłych w zakresie zdrowotnych skutków izolacji penitencjarnej i znających specyfikę postępowania z pacjentem poddanym przymusowej izolacji. W sensie kadrowym więziennictwo zmuszone jest wygenerować ofertę zatrudnienia dla takich osób na warunkach co najmniej podobnych (a najlepiej konkurencyjnych) w stosunku do oferowanych przez przychodnie i szpitale. Być może rozwiązaniem byłby taki model organizacyjny, w którym w podstawowych jednostkach organizacyjnych SW funkcjonowałyby zakłady powszechnej opieki zdrowotnej, zatrudniające lekarzy i zapewniające im płace na warunkach obowiązujących w powszechnej służbie zdrowia. Jednak ze względu na wysokie ryzyko i dodatkowe obciążenia wynikające ze stałego kontaktu pracowników ZOZ ze sprawcami przestępstw ten właśnie personel medyczny mógłby być dodatkowo motywowany finansowo w postaci „dodatku więziennego” wypłacanego z budżetu resortu sprawiedliwości²²⁰. Rozwiązanie takie stworzyłoby możliwość zachowania podległości tego personelu kierownictwu ZK lub AŚ w sprawach innych

²¹⁹ W rzeczywistości służby pionu penitencjarnego silnie oddziałują także obszar kształtowania.

²²⁰ Dodać wypada, że podobny model funkcjonuje już w obszarze działania resortu sprawiedliwości. Pracownicy naukowo-dydaktyczni Wyższej Szkoły Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie muszą bowiem spełniać wymogi po części stawiane przez resort sprawiedliwości, a po części przez resort nauki i szkolnictwa wyższego. Stan prawny określa także, że uposażenia tych pracowników, wypłacane z budżetu więziennictwa, wzmacniane są dodatkami funkcyjnymi niestanowiącymi składowej ich uposażenia, a wypłacanymi na mocy ustawy prawo o szkolnictwie wyższym.

niż medyczne oraz – co najistotniejsze dla podjętych tutaj rozważań – stwarzałyby szansę szerszego włączenia personelu medycznego we wspólną troskę nad przygotowaniem osób zwalnianych z więzień do zgodnego z normami prawnymi i społecznymi życia na wolności. Każde dążenie do tego celu bez aktywnego udziału personelu więziennego będzie działaniem jedynie niepełnym i przez to obarczonym wyższym ryzykiem porażki.

Prizonizujące oddziaływanie więziennej opieki zdrowotnej

Jeśli więzienie ma rzetelnie i kompletnie przygotowywać osoby w nim osadzone do życia w wolnym społeczeństwie, to owo przygotowanie obejmować musi także korzystanie przez obywateli z powszechnej opieki zdrowotnej. Idąc tym tokiem myślowym, dobrze przygotowana do życia w wolnym społeczeństwie osoba zwalniana z więzienia to osoba biegle poruszająca się w zawiłościach powszechnego systemu opieki zdrowotnej, potrafiąca samodzielnie zadbać o siebie (oraz ewentualnie o bliskich), korzystająca w pełni z tego systemu w sytuacjach niedomagań zdrowia. Dodać warto, że chodzi tu o system w jego rzeczywistym kształcie, ze wszystkimi zaletami (jak np. niemal pełna bezpłatność) i mankamentami (jak np. długie oczekiwanie na wizyty u specjalistów). Umiejętności te u osób osadzonych powinny utrzymywać, a w razie deficytów także rozwijać system penitencjarny. Uznać przy tym trzeba, że im zatem bardziej model opieki zdrowotnej nad więźniami odbiega od modelu powszechnego, tym bardziej jest dla osób osadzonych krzywdzący, znacząco zmniejszając ich szanse na odnalezienie się w rzeczywistości społecznej po opuszczeniu więzienia.

Organizatorzy więziennej opieki zdrowotnej winni kierować się zasadą dostosowywania osób osadzonych do takiego życia na wolności, jakim ono jest w rzeczywistości. W przypadku oferowania usług medycznych w sposób wymagający od beneficjentów jedynie minimalnej aktywności istnieje wysokie ryzyko wykształcenia w nich wyuczonej bezradności będącej istotnym czynnikiem ryzyka recydywy. Karę należy zatem zorganizować tak, aby pod względem opieki zdrowotnej nie zachęcała byłych osadzonych do ponownego osadzenia celem poprawy stanu zdrowia.

Podsumowanie i rekomendacje

Niniejsze opracowanie poświęcone jest mechanizmom zapobiegania przestępstwom osób zwalnianych zakładów karnych, których zastosowanie w Polsce jest zdaniem autorów warte rozważenia. Dokonując wyboru mechanizmów, które poddano analizie, kierowano dwoma kryteriami. Po pierwsze, uwzględniono trendy światowe w sposobach ograniczania przestępczości byłych więźniów. Po drugie, opracowaniu podane te mechanizmy, co do których podjęcie rozważań w kierunku ich ewentualnej adaptacji możliwe było bez przeprowadzenia poświęconych im dedykowanych badań naukowych.

Autorzy mają przy tym świadomość, że niniejsze opracowanie nie wyczerpuje problemu, a jest jedynie inicjatywą początkującą jego systemową analizę w kierunku zastosowań praktycznych. Z tego względu w Instytucie Badawczo Rozwojowym WSKiP kontynuowane są wielokierunkowe prace badawcze i rozwojowe, zarówno nad uszczegółowieniem i upracticznieniem poruszonych tutaj zagadnień, jak i nad przybliżeniem (także w drodze empirycznej weryfikacji) kolejnych mechanizmów zapobiegania przestępczości osób zwalnianych z więzień w kontekstach możliwości i zasadności ich adaptacji do warunków polskich. Ze względu na złożoność niektórych zagadnień oraz potrzebę ich multidyscyplinarnego ujęcia nawiązana zostanie współpraca z innymi europejskimi ośrodkami naukowymi. Zasadne wydaje się także zbadanie i przybliżenie w najbliższym czasie takich mechanizmów, jak:

1. Obowiązujący w Polsce system prognozowania kryminologiczno-społecznego, który prawdopodobnie wymaga gruntownego przemodelowania zarówno w aspekcie merytorycznym, jak i organizacyjnym;
2. Możliwości współpracy więziennictwa z Policją w profilaktyce: (a) przestępczości wewnątrzwięziennej oraz (b) profilaktyce przestępstw popełnianych przez osoby zwolnione z więzień;
3. Wykorzystywany w innych systemach penitencjarnych mechanizm zwolnienia kontrolowanego stosowany (w odróżnieniu od warunkowego przedterminowego zwolnienia) wobec osób, które odbyły karę pozbawienia wolności w całości;
4. Obowiązującego w Polsce modelu wykorzystania systemu probacji w kontekście wpływania na populację więźniów, a tym samym na liczebność i charakterystykę osób zwalnianych z zakładów karnych;

5. Wykorzystanie wysokich technologii do monitorowania osób zwolnionych z zakładów karnych (oraz osób korzystających z czasowych zezwoleń na opuszczenie więzienia) nie tylko w obszarze ich usytuowania w przestrzeni, ale także konkretnych parametrów organizmu związanych z ryzykiem popełnienia przestępstwa;
6. Optymalność wykorzystania potencjału osób duchownych w sposób skutecznie łączący posługę religijną świadczoną więźniom z ich resocjalizacją, a po zwolnieniu z więzienia z ich reintegracją społeczną.

Zważywszy na ustalenia poczynione w niniejszym opracowaniu, jego autorzy wyrażają przekonanie co do zasadności działań, których wdrożenie może istotnie przyczynić się do ograniczenia zjawiska powrotu do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych.

Rekomendacja 1

Rekomenduje się stworzenie eksperckiego (zewnętrznego) systemu wspierania jakości programów resocjalizacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych i readaptacyjnych. System wspierania służyć powinien obserwacji, analizie i ocenie przebiegu efektywności procesów resocjalizacji, terapii i edukacji osób osadzonych. Pożądane jest również wsparcie i pomoc zakładom karnym i aresztom śledczym (w tym wychowawcom i psychologom penitencjarnym oraz konieczność inspirowania ich w poszukiwaniu sposobów poprawy skuteczności oddziaływań adresowanych do osadzonych) w celu jak najlepszego przygotowania osób pozbawionych wolności do życia zgodnego z normami prawnymi i społecznymi po odzyskaniu wolności. W planowaniu przyszłych rozwiązań warto uwzględnić fakt, że w innych systemach penitencjarnych dobre rezultaty w dokonywaniu zewnętrznych ocen eksperckich przynosi współpraca z osobami związanymi ze środowiskiem akademickim.

Rekomendacja 2

Rekomenduje się opracowanie i przyjęcie strategii ograniczania prizonizacji osób osadzonych poprzez:

- a) określenie priorytetów resortu sprawiedliwości, obejmujących wszystkie etapy postępowania wykonawczego;
- b) opracowanie wzorcowych programów z obszaru profilaktyki prizonizacji, które mogłyby być udostępnione podstawowym jednostkom organizacyjnym Służby Więziennej do bezpośredniego zastosowania lub adaptacji.

Analizy jednoznacznie wskazują, że zjawisko prizonizacji ma drastyczny wpływ na młodych sprawców przestępstw, którzy wcześniej nie mieli kryminalnej przeszłości. Skutki

długotrwałego pobytu w więzieniu istnieją, ale efekty starzenia się osadzonych działają przeciwko prizonizacji, obniżając szansę na recydywę. Diagnoza procesu prizonizacji w polskim systemie więziennictwa, określająca jej stopień i specyfikę w drodze oceny ilościowej lub jakościowej, powinna dokładnie scharakteryzować to zjawisko, a w konsekwencji stanowić istotną podstawę prognozy kryminologiczno-społecznej.

Rekomendacja 3

Rekomenduje się podjęcie działań mających na celu znaczące zwiększenie odsetka osób zatrudnionych po opuszczeniu zakładu karnego poprzez systemowe kształtowanie postaw sprzyjających zatrudnieniu. Wysoki odsetek zatrudnienia w populacji osób osadzonych traktować należy jako zespół okoliczności wysoce sprzyjających procesowi resocjalizacji, który może i powinien zostać maksymalnie wykorzystany dla uzyskania wymiernych efektów resocjalizacyjnych, wpływając w ten sposób korzystnie na redukcję przyszłych statystyk powrotności do przestępstwa osób zwalnianych z więzień. Optymalne wykorzystanie tych okoliczności wymaga jednak podejmowania systemowych działań dalece wykraczających poza organizowanie nowych miejsc pracy czy przyuczanie osób osadzonych do konkretnych zawodów. Konieczne jest nawiązanie współpracy ze specjalistami w zakresie rynku pracy (pedagogów pracy, pedagogów, psychologów), biegłych w problematyce kształtowania postaw i tych wymiarów osobowości, które pozwalają pozytywnie prognozować w kwestii życia w wolnym społeczeństwie osób zwalnianych z więzień. Dokonać należy również weryfikacji dostępnych szkoleń, które oferowane są osadzonym, tak aby nabyli kompetencje i umiejętności, które odpowiadałyby aktualnie zachodzącym potrzebom na rynku pracy.

Rekomendacja 4

Rekomenduje się opracowanie wytycznych na temat kondycji psychicznej osób odbywających karę pozbawienia wolności poprzez:

- a) organizowanie przebiegu kary pozbawienia wolności w sposób ograniczający występowanie zaburzeń psychicznych u osadzonych;
- b) postępowanie ze sprawcami przestępstw, u których zdiagnozowano zaburzenia psychiczne lub choroby psychiczne, w kierunku minimalizowania ryzyka przestępczości wtórnej.

Wytyczne te powinny dawać wieloaspektowe i międzyinstytucjonalne wsparcie minimalizujące ryzyko nawrotów zaburzeń i chorób psychicznych oraz rozwijać umiejętności osadzonych w radzeniu sobie w przypadku takich nawrotów. Wspomniane programy uwzględniać

powinny, zarówno stresory, jak i zasoby środowiska, w którym nastąpić ma reintegracja społeczna. W przypadku osób zwalnianych z więzień ze zdiagnozowanym uzależnieniem istnieją dowody na zmniejszanie ryzyka nawrotów poprzez stosowanie pomocy ciągłej, co w znacznej mierze długofalowo warunkuje wskaźnik recydywy wśród tych osób.

Znaczna część funkcjonariuszy i pracowników wymiarów sprawiedliwości nie dysponuje wystarczającą wiedzą pozwalającą dostrzec zależności między zaburzeniami w obszarze zdrowia psychicznego i zaburzeniami zachowania takich osób w więzieniu. Poważnym utrudnieniem w bieżącym monitorowaniu stanu psychicznego i zmian zachowania osób osadzonych jest ograniczony (przez inne obowiązki) czas, jaki funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa mogą na te czynności przeznaczyć.

Rekomendacja 5

Rekomenduje się wprowadzenie w polskim systemie penitencjarnym profesjonalnego, sprawdzonego systemu zarządzania ryzykiem popełnienia przestępstwa, zarówno przez osoby osadzone, jak i przez osoby zwalniane z zakładów karnych.

Doniesienia z badań zagranicznych wskazują na długotrwałe utrzymywanie się ryzyka ponownego popełnienia przestępstw przez niektórych osadzonych, które w znacznym stopniu zależne jest od czynników kryminogennych.

Rekomenduje się utworzenie krajowego systemu zarządzania ryzykiem popełnienia ponownego przestępstwa. Jego założenia powinny stanowić efekt pracy interdyscyplinarnej ekspertów w ramach odrębnego projektu. Szczególna rola w projektowaniu i wdrażaniu takiego systemu powinna być przypisana Instytutowi Badawczo-Rozwojowemu WSKiP, podlegającemu Ministrowi Sprawiedliwości.

Rekomendacja 6

Rekomenduje się wdrożenie w polskim systemie penitencjarnym domów przejściowych z wykorzystaniem rekomendacji, które aktualnie opracowywane są w Instytucie Badawczo-Rozwojowym WSKiP.

Powrót do społeczeństwa dla skazanych, którzy mają skomplikowaną sytuację rodzinną, mieszkaniową i osobistą, nierzadko jest dla nich bardzo trudny, zarówno w wymiarze psychologicznym, społecznym, jak i kulturowym. Domy przejściowe powinny być ostatnim elementem procesu readaptacji społecznej skazanych – pomostem pomiędzy życiem w izolacji penitencjarnej a życiem w społeczeństwie. System oddziaływań specyficzny dla tego typu instytucji byłby ściśle powiązany z pracą i nauką prowadzoną w warunkach zbliżonych

do warunków w społeczeństwie otwartym, przy jednoczesnym zapewnieniu niezbędnego poziomu kontroli. Należy podkreślić, że domy przejściowe funkcjonują obecnie w wielu porządkach prawnych, m.in. w Kanadzie, USA, Wielkiej Brytanii, Danii, Japonii, Australii czy Norwegii.

Rekomendacja 7

Rekomenduje się wszczęcie dyskursu skutkującego nawiązaniem porozumień między resortem sprawiedliwości a resortem zdrowia w zarządzaniu zdrowiem osób osadzonych, w szczególności w kontekstach związanych z ryzykiem przestępczości wtórnej. Warto rozważyć dokonanie w polskim systemie penitencyjnym modyfikacji skutkujących większym zaangażowaniem więziennej służby zdrowia (WSZ) w bezpośrednią realizację misji więziennictwa. Wydaje się bowiem, że w Polsce ukształtowane przez lata rozwiązania w tym obszarze nie podążają za osiągnięciami nowoczesnej penitencjarystyki oraz nie gwarantują optymalnego wykorzystania potencjału personelu medycznego w przygotowaniu więźniów do życia na wolności.

Rekomendacja 8

Rekomenduje się podjęcie reform więziennej służby zdrowia w kierunku stworzenia możliwości lepszego wykorzystania potencjału Więziennej Służby Zdrowia w przygotowaniu osób osadzonych do życia na wolności.

System penitencyjny potrzebuje zatrudniać lekarzy-ekspertów biegłych w zakresie zdrowotnych skutków izolacji penitencjarnej i znających specyfikę postępowania z pacjentem poddanym przymusowej izolacji. W ujęciu kadrowym więziennictwo zmuszone jest wygenerować ofertę zatrudnienia takich osób na warunkach co najmniej podobnych (a najlepiej konkurencyjnych) w stosunku do oferowanych przez przychodnie i szpitale. Być może dobrym rozwiązaniem byłby taki model organizacyjny, w którym w podstawowych jednostkach organizacyjnych SW funkcjonowałyby zakłady powszechnej opieki zdrowotnej zatrudniające lekarzy, zapewniając im płace na warunkach obowiązujących w powszechnej służbie zdrowia.

Rekomendacja 9

Rekomenduje się podjęcie dalszych badań naukowych w celu poznania skali i charakterystyki przestępczości wewnątrzwięziennej, a następnie podjęcie działań ku ustanowieniu krajowej strategii jej ograniczania. Zjawisko to uznaje się za wysoce szkodliwe, gdyż znacząco obniża efektywność więzienia pojmowaną jako systemowe zapobieganie powrotowi do przestępstwa. Z ekonomicznego punktu widzenia zjawisko przestępczości wewnątrzwięziennej niweczy wysokie koszty ponoszone na funkcjonowanie systemów penitencjarnych, uniemożliwiając osiągnięcie resocjalizacyjnych i readaptacyjnych celów kary, a ponadto generuje ogromne koszty dodatkowe często błędnie nieuwzględniane w analizach finansowych kosztów uwięzienia

Rekomendacja 10

Rekomenduje się wykorzystanie infrastruktury systemu dozoru elektronicznego. Postuluje się analizę dwóch rozwiązań, mogących wykorzystać funkcjonujący z sukcesami system dozoru elektronicznego:

1. Ostatnią część kary pozostałej do wykonania osadzony odbywałby w systemie dozoru elektronicznego (powrót do społeczeństwa, możliwość świadczenia pracy, ale również monitoring osoby opuszczającej zakład karny).
2. Objęcie dozorem elektronicznym osób opuszczających zakład karny w uzasadnionych przypadkach (długotrwała kara pozbawienia wolności, wysokie ryzyko powrotu do przestępczości).

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego jest znacznie tańszym rozwiązaniem niż izolacja. Wykorzystanie systemu dozoru elektronicznego może wpłynąć pozytywnie na skuteczność procesu resocjalizacji. Możliwość stałego monitoringu takich osób może znacząco przyczynić się do zapobiegnięcia ponownego popełnienia przez nich przestępstwa.

Bibliografia

Publikacje

- Aranda Ocaña M., Forero Cuéllar A., *Prison conditions in Spain*, European Prison Observatory, Rzym 2019.
- Barczykowska A., *Zastosowanie Modelu R-N-R w diagnozie resocjalizacyjnej dorosłych sprawców przestępstw – rozwiązania angielskie*, „Studia Edukacyjne”, 2015/34, s. 243–263.
- Bates W.L., *A phenomenological examination of prisonization and the psychological effects of incarceration*, Walden University 2018.
- Bengtson S., Lund J., Ibsen M., Långström N., *Long-term violent reoffending following forensic psychiatric treatment: comparing forensic psychiatric examines and general offender controls*, „Frontiers in Psychiatry” 2019/10, s. 1–11.
- Beresford S., *Report: What about me? The impact on children when mothers are involved in the criminal justice system*, 2018.
- Biel K. (2018), *Determinanty readaptacji społecznej w narracji byłych skazanych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, „Raporty z Badań” 2018/1, s. 159–174.
- Brittani K.L.J., McNeal A. (2016), *Juvenile penalty or leniency: sentencing of juveniles in the Criminal Justice System*, „Law and Human Behavior” 2016/4, s. 387–400.
- Carabellese F., Felthous A.R., *Closing italian forensic psychiatry hospitals in favor of treating insanity acquittes in the community*, „Behavioural Sciences and the Law” 2016, s. 1–16.
- Coldefy M., *The Evolution of psychiatric care systems in Germany, England, France and Italy: similarities and differences*, „Questions d'économie de la santé n°180”, 2012, s. 1–8.
- Chmielewski K., Pająk M., *Zasada humanitaryzmu w krajowych i międzynarodowych standardach prawa penitencjarnego*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2015/5, s. 56–68.
- Doroszevska K., *Pozbawienie wolności w polskim systemie prawnym po 2015 roku*, „Przegląd Prawniczy Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa ELSA Poland” 2016/4, s. 89–100.
- Fazel S., Seewald K., *Severe mental illness in 33 588 prisoners worldwide: systematic review and meta-regression analysis*, „The British Journal of Psychiatry” 2012, s. 364–373.
- Finckenau J.O., *Ruminating about boot camps: panaceas, paradoxes, and ideology*, „Rehabilitation Issues, Problems, and Prospects in Boot Camp” 2005, s. 199–207.
- Fitzgerald J., Vance S.E., *How today's prison crisis is shaping tomorrow's Federal Criminal Justice System*, „Federal Probation” 2015/2, s. 24–28.
- Ferracuti S., Roma P., *Models of care for mentally disordered prisoners in Italy*, „International Journal of Mental Health” 2009/4, s. 71–87.
- Gifford B., *Prison crime and the economics of incarceration*, „Stanford Law Review” 2019/1, s. 71–135.
- Ginn S., *Dealing with mental disorder in prisoners*, „British Medical Journal” 2012/34, s. 1–4.
- Graebisch C., Burkhardt S.-U., *Ambulant sanctions as an alternative to imprisonment in the European Union?*, Sofia 2014.
- Graebisch C., Schorsch M., *Prison conditions in Germany*, European Prison Observatory, Rzym 2019.

- Grzesiak S., *Domy przejściowe w Polskim Modelu Readaptacji Społecznej – możliwości i ograniczenia*. [artykuł przyjęty do „The Prison Systems Review”].
- Grzywa A., *Jak powstało napiętnowanie i błędne rozumienie chorób psychicznych?*, „Psychiatria, Via Medica” 2018/4, s. 211–219.
- Herzog-Evans M., *France: managerialism, ‘get off your butts’ and de facto not-for-profit privatisation*, w: F. Dünkel, I. Pruin, A. Storgaard, J. Weber (red.), *Prisoner Resettlement in Europe*, Londyn (2018).
- Hutchinson L., Pullma W.E., *Socialization or prisonization? Utilizing Sykes’ „pains of imprisonment” to examine deprivations in America’s public schools*, „Critical Criminology” 2007/15, s. 171–184.
- Kacprzak A., *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodziana Sociologica” 2017/1, s. 63–81.
- Kacprzak A., *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia” 2016/10.
- Kacprzak A., *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” (2019/). 1, s. 113–125.
- Kacprzak A., Kudlińska-Chróścicka I., *Między pracą socjalną a resocjalizacją. Uwarunkowania pracy socjalnej z (byłymi) więźniami w Polsce*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” (2019). /1, s. 23–39.
- Kalisz T., *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010.
- Kamiński R., *Ustrojowy model niemieckiej gminy i jego lokalne zróżnicowanie organizacyjne*, „Homo Politicus” (2012–2013). /7–8.
- Klimczak J., *Prizonizacja a skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności*, „Archiwum Kryminologii”, 2017/1, s. 231–248.
- Larguier J., *Droid pénal général*, Paris 2012.
- Latessa E.J., Pompoco A.R., Lugo M., Sullivan C., *Evaluation of Ohio’s Prison Programs*. University of Cincinnati Corrections Institute, Ohio 2015.
- Lopez-Aguado P., *The collateral consequences of prisonization: racial sorting, carceral identity, and community criminalization*, „Sociology Compass” 2016/1, s. 12–23.
- Loucks N., *Prison rules. A working guide*, London 2000.
- Łapiński P., *Nadzór sędziego penitencjarnego nad procesem resocjalizacji*. Niepublikowany raport z badań, Warszawa 2020.
- Łuczak E., Chyczewska A., *System Penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja”, (2016). /4.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk (2003).
- Mansoor M., Perwez S.K., Swamy T.N.V.R., Ramaseshan H., *A Critical Review on Role of Prison Environment on Stress and Psychiatric Problems among Prisoners*, „Mediterranean Journal of Social Sciences” (2015/).1, s. 218–223.
- Meierhoefer B., *Judge-involved supervision programs in the Federal Courts: summary of findings from the survey of chief United States probation officers*, „Federal Probation” (2011). /2, s. 37–47.
- Miranda A.R., *Prisonización: estructura y dinámica del fenómeno en cárceles estatales del sistema penal chileno* URVIO, „Revista Latinoamericana de Estudios de Seguridad”, 2019/24, s. 42–58.
- Morar I., Szabo A., *Inmate-on-staff violence in romanian prisons: an exploratory analysis in the context of prisonisation processes*, „Revista de Asistență Socială”, (2019/). 1, s. 103–125.
- Niełaczna M., *Nadzór penitencjarny w poznańskim okręgu sądowym. Raport z badań pilotażowych*, „Biuletyn PTK” (2010/2011/). 19, s. 30–66.
- Nowak B.M., *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne” 2016/42.
- Ospina-Gómez Y., Bedoya-Gallego D.M., *Efectos psicológicos generados tras la ruptura de los lazos con el grupo primario de apoyo debido al fenómeno de prisionalización*, 2019/1, s. 171–185.
- Pitoun A., *Electronic monitoring in France*, w: M. Mayer, R. Haverkamp, R. Levy, *Will electronic monitoring. Have future in Europe?*, Freiburg im Breisgau 2003.
- Ramae S., *English Prison Law*, New York (2009)..

- Ronco D., Torrente G., Miravalle M., *Space, time and interactions in the daily life of the Italian prisons*, „Us-China Law Review” (2014). /11, s. 1149–1168.
- Senior J., Birmingham L., Harty M.A., Hassan L., Hayes A.J., Kendall K., King C., Lathlean J., Lowthian C., Mills A., Webb R., Thornicroft G., Shaw J., *Identification and management of prisoners with severe psychiatric illness by specialist mental health services*, „Psychological Medicine” (2013). /43, s. 1511–1520.
- Shlosberg A., Ho A., Mandery E., *A descriptive examination of prisonization through the lens of post-exoneration offending*, „Deviant Behaviour” (2018). /8, s. 1082–1094.
- Sielicki D., *Elektroniczne monitorowanie przestępców – nowoczesna alternatywa pozbawienia wolności*, Wrocław 2005.
- Sirdefield C., Gojkovic D., Brooker Ch., Ferriter M., *A systematic review of research on the epidemiology of mental health disorders in prison populations: a summary of findings*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2009/1, s. 78–101.
- Skupiński J., *Problematyka przestępstw małej wagi w prawie angielskim*, „Studia Prawnicze” (1971/1)..
- Smit D., Snacken S., *Principles of European prison law and policy: penology and human rights*, New York 2009.
- South Jane C.R., Wood Jane L., *Bullying in prisons: the importance of perceived social status, prisonization, and moral disengagement*, „Aggressive Behavior” (2006/). 5, s. 490–501.
- Staton-Tindall M., McNeese E., Leukefeld C., Walker R., Oser C., Duvall J., Thompson L.D., Pangburn K., *Treatment utilization among metropolitan and nonmetropolitan participants of corrections-based; substance abuse programs reentering the community*, „Journal of Social Service Research” 2011/37, s. 379–389.
- Stępnia P., *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna, legislacja, praktyka*, Warszawa 2012.
- Stoney D., Klug D., McConville S., *Corrections and criminalistics: pragmatism, principles, and policy*, „Journal of Forensic Sciences” (1991). /5, s. 1416–1429.
- Subramanian R., Shames A., *Sentencing and prison practices in Germany and the Netherlands: implications for the United States*, New York 2013
- VanDeCarr P., *Call to Action. How Programs in Three Cities Responded to the Prisoner Reentry Crisis*. Public/Private Ventures. 2007.
- Tkaczyk K., *Współczesny system karności w Anglii i Walii*. Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych, 2008/1.
- Tripp B., *Fathers in Jail: Managing Dual Identities*, „Applied Psychology in Criminal Justice” 2009/1, s. 26–56.
- UNDOC, *Handbook on prisoner file management*. Handbook on prisoner file management. Criminal justice handbook series. United Nations Office On Drugs And Crime, New York (2008).
- UNODC, *Handbook for prison leaders*. Criminal justice handbook series. United Nations Office On Drugs And Crime, New York 2010.
- Vianello F., *Norme, codici e condotte: la cultura del penitenziario. Gli attori sociali di fronte alla criticità dell'ambiente carcerario*, „Sociologia del diritto” (2018)./3, s. 67–85.
- Vitopoulos N.A., Peterson-Badali M., Skilling T.A., *The relationship between matching service to criminogenic need and recidivism in male and female youth: examining the RNR Principles in Practice*. *Criminal Justice and Behavior*, July 2012.
- Wooldredge J., *Prison Culture, Management, and In-Prison Violence*, „Annual Review of Criminology” 2020/1, s. 165–188.
- Zimecka-Kroll D., *Nadzór penitencjarny w Polsce. Stowarzyszenie Interwencji Prawnej*, „Analizy Raporty Ekspertyzy” 2010/4.
- Zavattini G.C., Garofalo C., Velotti P., Romanelli R., Espirito-Santo H., Costa M., Saggino A., *Dissociative experiences and psychopathology among inmates in Italian and Portuguese prisons*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, (2016/). 1, s. 1–18.

Źródła internetowe

- CZSW (2020). Miesięczna Informacja Statystyczna. Luty 2020. Warszawa. BIS.0332.2.2020. MM, <https://sw.gov.pl/strona/statystyka--miesieczna> (dostęp: 5.04.2020 r.).
- Durcan G., Saunders A., Gadsby B., Hazard A., *An independent review of progress to date and priorities for further development. A report completed on behalf of the Bradley Commission, supported by Centre for Mental Health*, http://www.mentalhealthchallenge.org.uk/library-files/MHC151-Bradley_report_five_years_on.pdf (dostęp: 23.03.2020 r.).
- Lehtmetts A., Pont J. (2014). Prison health care and medical ethics. A manual for health-care workers and other prison staff with responsibility for prisoners' well-being. European Council: <https://rm.coe.int/prisons-healthcare-and-medical-ethics-eng-2014/16806ab9b5> (dostęp: 24.03.2020 r.).
- Maculan A., Ronco D., Vianello F., *Prison in Europe: overview and trends. European Prison Observatory. Detention conditions in the European Union, Criminal Justice Programme of EU*, <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisoninEuropeOverviewandtrends.pdf> (dostęp: 25.03.2020 r.).
- Ministry of Justice. Prisoners, Information Book (dostęp: 2.04.2020 r.).
- Morse A., *Mental health in prisons. Report by the Comptroller and Auditor General, National Audit Office, Her Majesty's Prison & Probation Service, NHS England and Public Health England*, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmpubacc/400/400.pdf> (dostęp: 2.03.2020 r.).
- Murdoch J., Vaclav J., *Combating Ill-Treatment in prisons. European Council Handbook (UE)*, <https://rm.coe.int/combating-ill-treatment-in-prison-2-web-en/16806ab9a7> (dostęp: 23.03.2020 r.).
- Salize H.J., Dreßing H., Kief Ch., *Mentally disordered persons in European Prison Systems - needs, programmes and outcome (EUPRIS). Research Project. Final Report European Commission, Central Institute of Mental Health*, http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2004/action1/docs/action1_2004_frep_17_en.pdf (dostęp: 24.03.2020 r.).

Netografia

- <http://www.prisonreformtrust.org.uk> (dostęp: 1.04.2020 r.).
- <https://prisonjobs.blog.gov.uk> (dostęp: 1.04.2020 r.).
- <https://www.prisonersfamilies.org/> (dostęp: 2.04.2020 r.).
- <https://www.rethink.org/> (dostęp: 2.04.2020 r.).
- <https://www.inbrief.co.uk/prison-law/male-prisoner-categories/> (dostęp: 3.04.2020 r.).
- <https://www.doingtime.co.uk/how-prisons-work/how-do-prisons-actually-work/types-of-prison-and-prisoners/> (dostęp: 3.04.2020 r.).
- <https://prisonchatuk.com/prison-info/types-of-prison/> (dostęp: 3.04.2020 r.).
- <https://www.prisonofficer.org/> (dostęp: 3.04.2020 r.).
- <https://www.prisonstudies.org> (dostęp: 3.04.2020 r.).
- <http://wladzasadzenia.pl/2016/10/wladza-sadzenia-2016-10.pdf> (dostęp: 3.04.2020 r.).

Spis tabel

Tabela 1. Populacja więzienna w Niemczech w latach 2000–2018.	26
Tabela 2. Populacja więzienna w Hiszpanii w latach 2000–2018.	36

